SYMBOLARUM
DECAS ROMANA.

Digitized by Google

SYMBOLAE
LITTERARIAE
OPUSCULA VARIA
PHILOLOGICA SCIENTIFICA ANTIQUARIA
SIGNA LAPIDES NUMISMATA GEMMAS
ET MONUMENTA MEDII AEVI
NUNC PRIMUM EDITA
COMPLECTENTES

VOLVMEN SEXTVM.

ROMAE CIↃ. IↃ. CC. LII.
EX TYPOGRAPHIO PALLADIS

SUMTIBUS NICOLAI ET MARCI PALEARINI
PRAESIDUM PERMISSU.

Digitized by Google

ILLUSTRISSIMO, ET EXCELLENTISSIMO D.

D. ANDREÆ CORSINIO
PHILIPPI
CASILIANI DUCIS FILIO.

NICOLAUS, ET MARCUS PALEARINI
FELICITATEM.

NE mirere, ADOLESCENS PRÆSTANTISSIME, edituros Sextum hoc *Gorianarum Symbolarum* Volumen oculos in Te conjeciſſe, ut tibi potiſſimum inſcri-

ſcriptum , atque dicatum emitteremus. Haud enim ignoras quantis nominibus univerſæ CORSINIÆ Genti ſimus devincti, præcipue vero NEREO CARDINALI ampliſſimo Avi tui Fratri, ac PHILIPPO Patri tuo, quorum alter ſtudia noſtra fovere cœpit ex quo adhuc pueri Terentianas fabulas, exercitationis gratia, agebamus, hodieque fovet liberaliſſime; alter tanta nos comitate ſemper excipere,tantaque humanitate complecti ſolet, ut & utrumque colamus ſummopere, & firmiſſimum rebus noſtris præſidium in illo-

rum

rum benignitate conſtituere non dubitemus. Præterea noſtro quodam veluti fato feliciter contigiſſe credimus, ut non ſolum ii docti viri, in quorum diſciplinam es traditus, ſed nonnulli etiam e clientibus, ac familiaribus veſtris, qui aliqua eruditionis laude cenſentur, ſingulari nos benevolentia complectantur; qui cum de vobis omnibus optime, veriſſimeque ſentiant, tam multa, tam præclara de egregia tua indole, de morum ſuavitate, de ſtudiis denique tuis prædicare ſolent, ut ex illorum conſuetudine, ac colloquio

facile cognoverimus a Te tali ingenio prædito, talibus diſciplinis exculto ſumma omnia eſſe expectanda. Habes profecto quorum veſtigiis inſiſtas, ſcilicet majores tuos, qui omni virtutis laude floruerunt, atque idcirco ſummos honores adepti ſunt; inter quos ii potiſſimum ob oculos obverſantur, qui Eccleſiæ caſtra ſunt ſequuti, cui Tu militiæ nuper nomen dediſti. In quorum numero occurrit primo loco recenſendus Andreas ille gentilis tuus, qui quarto ab hinc ſæculo Feſulano Epiſcopatu inſignitus, graviſſimis pro

Pa-

Patriæ ſalute ſuſceptis legationibus, &c, quod ſummum eſt, vita ſanctiſſime peracta, in Divorum numerum relatus eſt, ex quo clariſſimæ Familiæ veſtræ immenſus prope ſplendor acceſſit. Alios conſulto prætermittimus in pari dignitate, licet impari gloria conſtitutos, quos longum nimis eſſet dinumerare. Verum ut ad eos deſcendamus viros præſtantiſſimos, qui Cardinalatus inſignibus præfulſerunt, in primis commemorabimus Petrum Cardinalem atque Epiſcopum Florentinum, in veteribus Annalium libris celebratiſſi-

 mum,

Digitized by Google

mum, quem ſcientia, conſilio, & auctoritate plurimum valuiſſe conſtat difficillimis illis Chriſtianæ Reipublicæ temporibus, quando Romana Eccleſia in partes diſciſſa afflictabatur miſere; cui ſarciendæ Concilium Piſis peractum fuit: deinde vero Nereum, alterum ab hoc, cujus hodie aſpectu jucundiſſimo fruimur, atque, ut publico bono fruamur diutiſſime vehementer exoptamus: Laurentium denique, cujus virtus hac noſtra ætate adeo emicuit, ut ad eum gradum, qui eſt in terris ſummus, & auguſtiſſimus, Deo,

ho-

hominibuſque volentibus aſcenderit, Clementem dico Duodecimum Pontificem vere Maximum, & ad immortalitatem natum, cujus ſapientiæ oculati teſtes ſumus, egregiorumque facinorum, quorum recordatio in ævum eſt duratura. Hiſce excitatus exemplis, & domeſtica gloria, inſuper propinquitatibus, amicitiis, opibus optime inſtructus, properas Adolescens nobiliſſime ad eos honores, ad quos majores tui tibi aditum aperuerunt, viamque munitiſſimam factis præclariſſimis conſtraverunt. Tu vero minime conten-

tentus ejuſmodi naturæ bonis, quæ probe utentibus virtutis præſidia, atque ornamenta eſſe ſolent, ipſa tamen virtus non ſunt, (quod ii fere arbitrantur, qui talibus gaudent fortunæ donis) ne imparatus ad honores illos accedas, qui tibi ob oculos proponuntur veluti præmia virtutis, totus nunc es in doctrinæ ſtudio, atque omnes potiſſimum induſtriæ nervos in eam curam intendis, ut virtutem ipſam aſſequaris, cui aſſequendæ nulla profecto tibi deſunt adjumenta: nam præter ingenium docile, & ſatis acutum, ac ma-

giſtros

giſtros in omni ſcientiarum genere probatiſſimos, habes domi bibliothecam optimis codicibus inſtructiſſimam, privatiſque fortunis prope majorem, unde doctrinam univerſam abunde poſſis haurire. Quapropter non eſt cur de futura tua dignitate, deque tua laude dubitemus, utraque enim otioſo tibi, atque inopinato obveniet, ac ultro pro tuo merito deferetur. Talia animo volutantibus cupido inceſſit potiundi tui patrocinii, quod & nunc erit nobis perhonorificum, ac in poſterum fructuoſiſſimum fore confidimus; cui

ex-

expoſtulando , ut aliquem nobis aditum faceremus, munuſculum hoc ſane exiguum, ſed ſtudiis tuis maxime conveniens, ad te deferre decrevimus. Etenim in hoc Volumine opuſcula ſex continentur, quorum duo ad Geographicam facultatem, duo ad Romanam Juriſprudentiam, unum ad Dantis Aligherii Poetæ celeberrimi laudem, atque alterum ad Eccleſiaſticam diſciplinam ſpectant; ad ea ſcilicet ſtudia, quæ vel proxime abſolviſti, vel in iis hodie ſumma animi contentione verſaris. A te igitur præclariſſime ADOLESCENS

eni-

enixiſſime petimus, ut offi-
cium noſtrum qualecum-
que ſit habeas acceptum, noſ-
que in tuam fidem, ac clien-
telam ſuſcipere non graveris.
Vale.

LE-

Digitized by Google

LECTORI HUMANISSIMO

Ant. Franciscus Gorius.

PRINCIPEM *locum obtinet in hoc Symbolarum Volumine* VI. *Petri* BERTII *viri celeberrimi de inſigni* TABVLA PEVTINGERIANA *Judicium, de qua nonnulla adnotata ſunt in prævio ad te Lectorem monito. Huic judicio adjecta eſt Diſſertatio præſtantiſſimi in Lipſienſi Academia profeſſoris Johannis Georgii* LOTTERII, *quæ hiſtoriam, omnemque eruditionem ad eam Tabulam inluſtrandam inſigni adparatu continet, & multa de origine, de cauſis, de auctore, de ætate, uſu, ſcopo, pretio, elogiis, nævis, deque egregiis laboribus clarorum virorum, qui de ea ſcripſerunt, multaque animadverſione digna adnotarunt, ac de ejuſdem Tabulæ poſſeſſoribus, tandem de felici ejus cuſtodia ſtatuque ſcripſerunt; quam e Muſeo Sereniſſimi Principis* EVGENII *in Vindobonenſem*

nenſem Cæſaream Bibliothecam, ac pretioſiſſimum Cimeliarchium poſt ejus obitum migraſſe conſtat; quare ſumma animi lætitia, ac voluptate gratulor, ſcriniis dignam eſſe inviĉtiſſimi Imperatoris Cæſaris FRANCISCI, *Domini mei ſemper Auguſti. Præclarum hunc pro hiſtoria Tabulæ Peutingerianæ Adparatum plurimi æſtimandum eſſe mecum cenſent litteratiſſimi homines, qui ne ferculum hoc exquiſitiſſimum inter haſce Symbolicas dapes prætermitterem, monuerunt; præſertim quum ad nos Italos pauciſſima hujus Operis exemplaria pervenerint, & plures ſibi comparare fruſtra potuerint. De eadem Peutingeriana Tabula, deque antiquis Tabulis Geographicis extant erudita quædam monumenta inter Calogeriana Opuſcula pag.* 283. *tom.* XLII. *depromta a præclariſſimo Viro Dominico* VANDELLIO *in Mutinenſi Lyceo Mathematices Profeſſore, & Præfecto Sereniſs. Ducis Mutinæ Chartophylacio, quam, Lector benevole, videre poteris.*

Quum mihi nil antiquius, dulcius, atque jucundius ſit quam colere ac ſuſpicere de litteris optime meritos Viros, paucis ab hinc annis inter amicos connumeravi Eruditiſſimum

tiſſimum Johannem Conradum STIGLITIVM, *Namburgi Saxonum delicium, qui non ſolum Commentarium ſuum criticum* de *Merſide* ſacro antiquorum Codicum ornamento, *cum parergica Diſſertatione* de lunulatis veterum Gentilium inſignibus, *mihi pro ſua in me ſingulari prorſus humanitate inſcripſit, Erfordiæ edito libro anno* MDCCXLVII; *verumetiam Diſſertationes aliquot ſuas ornandis hiſce Symbolis animo lubens miſit, inter quas nunc primum in lucem prodit* Exercitatio de Formula antiqua Rei Teſtamentariæ apud veteres Romanos, *quam ſociis inclutæ Societatis* COLVMBARIÆ *inſcripſit, ſtatimac, me curante, audivit ſuperiore anno honoris cauſa, in eorum Litterarium Cœtum plenis ſuffragiis adlectum fuiſſe. Multo judicio, atque eruditione hæc Exercitatio ſcripta eſt, quam tribus ſectionibus abſolvit.* . . .

His optimis frugibus adjicitur perpaucis Italis nota Diſſertatio Litterario-Juridica præſtantiſſimi Viri Petri BVRMANNI *Fr. F. & Nep. Amſteladamenſis*, de Jure Annulorum aureorum, *quam jamdudum ad me idem ipſe Auctor miſerat, auſpice maximo Viro mihi amiciſſimo, Jacobo Philip-*

po

Digitized by Google

po D'ORVILLE, *cujus immaturum obitum ſummo Reipubblicæ Litterariæ detrimento nuper funebri Oratione eloquentiſſima ac Leſſo Elegiaco admirabili deflevit idem Burmannus, Bataviæ ſplendidiſſimum jubar, ingens decus & ornamentum. Hanc protulit Diſſertationem, veluti ſpecimen juvenilis ingenii ſui pereximii in ſtudiis Juriſprudentiæ & legum Romanarum, rude donatus in Trajectino Lyceo, ſub Viris, ut ipſe fatetur in ſua Præfatione, doctrinæ gloria conſpicuis; ex qua etiam adparet quanti ſit facienda hujuſmodi Diſſertatio ſingularis; quæ in editis Romanarum Antiquitatum Theſauris deſideratur, quam complures amici mei, Antiquitatis, & Romanæ Juriſprudentiæ cultores flagrantiſſime cupiebant, ut noſtris typis excuderetur. Huic ſummo ac magni nominis Viro, amico meo, ut alia, quæ habet bono litterariæ Reipublicæ in lucem proferat, felicem ac diuturnam vitam precor.*

E Romanis Juriſprudentiæ fontibus mens erat mea ut deinceps alia Diſſertatio deprompta his ſuccederet; ſed commodum ſibi ac peropportunum cenſuit Romanus Typographus, ut ſtatim ac ad eum miſſa fuerat

pro-

prodiret in lucem Epiſtola patrio ſermone conſcripta, omnigenaque eruditione referta, quam ad me miſit prælaudatus Vir Clariſſimus Dominicus VANDELLIVS, *amicus meus optimus propter eximiam doctrinam probitatem, honeſtatem, morumque integerrimum candorem mihi cariſſimus, qui editis præclaris ingenii monimentis, eximiam inter Literatos Viros gloriam ſibi comparavit. Magnificum Codicem & valde pretioſum detexit, in quo divini noſtri* DANTIS ALIGHERII *Comœdia exametris latinis verſibus fideliter & non ineleganter reddita eſt a Monacho Fr. Matthæo* RONTO; *cujus Poetæ genus, patriam, & complura ſcitu digna expendit, ac profert ſuis luculentiſſimis lucubrationibus, cui pro tam eximio munere pares gratias quum ipſe vix referre poſſim, referent cives mei, & cultores* DANTIS *Poetæ Philoſophi ac Theologi Florentini. Denique ut Sacræ Philologiæ amatoribus inſerviam Epiſtolam Doctiſſimi Viri Friderici Althanii Forojulienſis & Salvaroli Comitibus, datam* IV. *Kal. Aprilis anni* 1749. *inſcriptamque amico ſuo Antiquitatum Eccleſiaſticarum peritiſſimo P. Philippo a Verona Capuccino poſtremo*

loco

loco edendam curavi. In ea Epiſtola præclariſſimus Auctor Baptiſmale quoddam Hieroglyphicum explanandum ſuſcepit ſuſceptumque negotium tanta eruditione, atque elegantia perfecit, ut literariam Rempublicam foetu pulcherrimo, ac ipſum parentem ſuum debita ſibi laude minime duxerim fraudandum. Præterea quum in ejus Epiſtolæ calce proferat Althanius, quaſi corollarii loco vetuſta duo monumenta ad Baptiſmum ſpectantia, eruta e duobus MM. SS. Codicibus, Miſſali ſcilicet, ac Rituali Aquilejenſis Eccleſiæ, notiſque ornatiſſimis a ſe appoſite illuſtrata, haud erat profecto ferendum, ut diutius in occulto deliteſcerent, atque omnem hujus inventi fructum oblivio interciperet; inde enim Sacrorum Rituum ſtudioſis nonnihil obleċtamenti, totique rei Liturgicæ præſidii plurimum acceſſurum confido. Ne Te, LECTOR BENEVOLE, *diutius morer, quum palatum tuum hiſce ferculis exacuerim, dimittam, ea conditione, ut mihi meiſque hiſce curis jucundiſſimis favere, ut facis, pergas, & ſi lauticias tuas addere volueris, facias, & genio meo morem geras. Vale.*

AP-

APPROVAZIONE

Avendo letti d'ordine del Rmo P.F.Giuſeppe Agoſt. Orſi Maeſtro del Sac.Pal. gli Opuſcoli che ſi contengono nel Seſto Volume della DECA ROMANA DELLE SIMBOLE LETTERARIE, pubblicate dal celebre Prepoſto Anton Franceſco Gori, non vi abbiamo ritrovato niente contro la s.Fede Cattolica, e buoni coſtumi &c.

Roma 20. Ottobre 1752.

D. Giuſeppe Bianchini dell'Oratorio.
Gaetano Cenni.

IMPRIMATUR,
Si videbitur Reverendiſſimo Patri Mag. Sac. Palatii Apoſtolici.
F.M. De Rubeis Patriarca Conſtant. Viceſg.

IMPRIMATUR.
Fr. Vinc. Elena Mag. Soc. Reverendiſs. P. M. Sac. Pal. Apoſt. Ord. Præd.

ΧΑΛΕΠΑ
ΤΑ ΚΑΛΑ

PE-

PETRI BERTII
DE TABVLA PEUTINGERIANA
JUDICIUM.

Digitized by Google

LECTORI SALUTEM

Quum ex literis amicorum acceperim V. C. Franciſcum de Scheyb conſilium iniiſſe vulgandi iterum typis aneis impreſſam celeberrimam tabulam Peutingerianam, quam olim eadem ratione publici juris fecerat typotheta Plantinus, cujus tamen ne unum quidem exemplum facile eſt invenire: ſtatim mecum tacitus cogitavi pretium operis me facturum, ſi judicium, quod de ea Tabula tulit vir doctiſſimus Petrus Bertius Regis Chriſtianiſſimi Coſmographus, in has Symbolas conjicerem. Exſtat hoc inter Geographos Veteres, quos ipſe Bertius in uno volumine collectos edidit ſub titulo: Theatri Geographiæ Veteris. Coloniæ Agrippinæ 1584 fol. *Huic judicio Diſſertationem addidi de eodem argumento luculentiſſimam, qua prodiit Lipſiæ Præſide Jo: Georgio Lottero, & de qua diſſeruit Jo: Chriſtophorus Schade Scandavienſis Miſnicus anno 1732. IV. Non. Octobr.*

DE TABULA
PEUTINGERIANA.

MEMINIT B. Rhenanus in libris rerum Germanicarum aliquoties tabulæ antiquæ, quam apud Chunradum Peutingerum amicum ſuum Auguſtæ viderit: Chartam Provincialem, itinerariam, militarem diverſis locis appellat: Ait ſub ultimis Imperatoribus depictam, a Celte in quadam Bibliotheca repertam eſſe, plane veterem. Ex ea cum teſtimonia nonnulla produxiſſet, pleroſque illius videndæ deſiderio vehementi incendit. Exiſtimabant homines eruditi, hoc finium regundorum Judice, qui omnem exceptionem ſuperaret, multas tantum non immortales Geographorum diſſenſiones componi, multos inextricabiles in hiſtoricorum libris nodos ſolvi poſſe. Verum Peutingerus dum vixit tabulam non emiſit; neque illa eo mortuo, quod mihi conſtet, in cujuſquam conſpectum venit, quamvis ſæpius diligenter quæſita. Inventæ ſunt autem, inter reliqua litteraria cimelia, Schedæ duæ, quas ex tabula iſta delineatas appareret:

ita, ut altera altroverſum plus ſpatii exprimeret, neutra totum autographum referret, quod certis indiciis liquet. Hæ cum ad manus meas perveniſſent, committendum non exiſtimavi, ut publico inviderem. Vulgavi itaque ea fide, quæ alicui nimia videri poſſit (nam maxima, minima pari diligentia exprimenda curavi, etiam errores manifeſtos in explicationibus, quam in Schedis corrigere malui) ſed profecto reddendis antiquis monumentis nemo ſatis religioſus eſt, qui ſuperſtitioſus haberi metuit. Editionis conſilium non eſt cur pluribus commendem: ſive autographum periit, ſive deliteſcit, aliquando lucem viſurum (quod ominari placet;) interim fragmentis hiſce frui, gratiæ apponent docti omnes, certo ſcio: Explicationem addere viſum neceſſario. Non quod de illis rebus hariolandum ſit, quæ nullis veſtigiis indagari poſſunt, qualia pleraque nomina nunc primum in lucem rediviva, quæ fere intacta tranſmitto, ſed quod mihi attente cogitanti nonnulla in mentem venerint, quæ tum in univerſum, tum per partes monita, lectores eo labore videbantur levare. Et periculum fuerit, ſi Schedas nudas emitterem, ne permulti, quibus illa jam uſui erunt, vix inſpectas abjicerent, tædium non laturi corrigendi, quæ a deſcriptoribus errata: commode explicandi, quæ ab auctore inconcinnius poſita: confirmandi, quæ in ſpeciem dubia incerta; annotandi denique ſi qui ab autographo erro-

errores viderentur. Nam aut ego fallor, aut his ipſis ſalebris impeditus Peutingerus, quo nemo antiquitatis ſtudia promovit cupidius, ab editione abſtinuit. Monebo itaque non pauca paucis ſine oſtentatione, ſine inſectatione. Cur enim aut mihi nimis placeam, ſi his ducibus viam tenuero, aut aliorum elevem diligentiam, ſi illis deſtituti, in tam denſis antiquitatis tenebris interdum aberravere? Quidquid hujus profecto neque iis fraudi, neque mihi laudi erit, Quam adeo non capto, ut me uberrimos fructus percepiſſe exiſtimaturus ſim, ſi commentatione iſta ſchedarum inſpectoribus aliquam lucem prætulero. Dicam autem primo loco quæ de auctore, de tabula, de Schedis, de lineis, & numeris mea ſententia: Ad ſingulorum deinde locorum nomina accedam.

Auctorem Geographiæ imperitum mathematicas litteras in univerſum non doctum fuiſſe, neceſſario fatendum, res enim loquitur: Cum neque Provinciarum circumſcriptiones, & figuræ, neque littorum extremitates, neque fluviorum decurſus, neque locorum intervalla Geographicis canonibus reſpondeant. Inde fit ut non temere ſuſpicer, hæc in turbido Caſtrenſi, potius quam erudito ſcholarum pulvere nata, manu metatoris alicujus deſcripta eſſe. Metatores ſunt *Vegetio lib. 2. c. 7.*, *qui præcedentes locum eligunt caſtris*: eum deinde menſores militibus ad podiſmum dimetiuntur. Verum uſus obtinuit, ut metatores dicantur,

etiam qui in Civitatibus diverſoria, & hoſpitia deſignant. *Ita Cod. lib. 2. tit. 8. l. 3., & 5. lib. 12. tit. 19. l. 9. tit. 41. l. 1. 2. 5. 9. & 11.* Domus attributæ metata per totum hunc poſtremum titulum. Metatoribus autem neceſſaria cognitio Itenerum, Trajectuum, Civitatum, interſtitiorum, & quæ multa præterea ad id inſtitutum pertinent. Nam mihi dubium nullum eſt, deſignandæ itinerum rationi metatores a ducibus conſilio adhibitos. Exempli cauſſa producamus Lampridii verba ex Alexandro Severo: *Itinerum autem dies publice proponebantur, ita ut edictum penderet ante menſes duos, in quo ſcriptum eſſet, illa hora ab Urbe ſum exiturus, & ſi dii voluerint in prima manſione manſurus. Deinde per ordinem manſiones, deinde ſtativæ, deinde ubi annona eſſet accipienda.* Hujuſcemodi edicta non niſi a perito metatore inſtrui poterant, qui manſiones, earumque intervalla, magnitudinem, & annonæ copiam in numerato haberet, quo præſcriberet quanta exercitus pars in unaquaque commode manere poſſet. Et ea apud me veriſimillima eſt opinio, Itinerarium Provinciarum, quod Antonino Auguſto tribuitur, cujus auctoritate perſæpe uſuri ſumus, a Metatoribus originem ducere. Nam id quod Lampridius edictum appellat, a *D.* Ambroſio *ſerm. 5. in Pſalm.* 118. *Itinerarium* dicitur. Placet totum locum exſcribere, mire enim ad inſtitutum noſtrum facit *Miles qui ingreditur Iter, viandi ordi-*

ordinem non ipſe diſponit ſibi, nec pro ſuo arbitrio viam carpit, nec voluptaria captat compendia, ne recedat a ſignis: Sed itinerarium ab Imperatore accipit, & cuſtodit illud. Præſcripto incedit ordine, cum armis ſuis ambulat, rectaque via conficit iter, ut inveniat commeatuum ſibi parata ſubſidia. Si alio ambulaverit itinere, annonam non accipit, manſionem paratam non invenit, quia Imperator his jubet hæc præparari omnia, qui ſequuntur, nec dextra, nec ſiniſtra a præſcripto itinere declinant. Meritoque non deficit qui Imperatorem ſequitur ſuum; moderate enim ambulat, quia Imperator non quod ſibi utile, ſed quod omnibus poſſibile conſiderat: ideo & ſtativas ordinat; triduo ambulat exercitus, quarto requieſcit die: eliguntur Civitates in quibus triduum, quatriduum, & plures interponantur dies, ſi aquis abundant, commerciis frequentantur. Et ita ſine labore conficitur iter, donec ad eam Urbem perveniatur, quæ quaſi Regalis eligitur, in qua feſſis exercitibus requies ininiſtretur. Hanc legem eſſe præſcriptam Chriſto ducente, ſanctis commeantibus recognoſcas velim. Profecti ſunt enim & patres noſtri de terra Ægypti per longa ſpatia terrarum, quorum ſtativæ omnes, manſioneſque deſcriptæ ſunt, donec Cades id eſt ad Sanctorum terram perveniretur. Vides quis itinerarii uſus, qui etiam ab aliis eſt obſervatus. Verum enimvero, quoniam,

Segnius irritant animum demiſſa per aurem ,
Quam quæ ſunt oculis commiſſa fidelibus , & quæ
Ipſe ſibi tradit ſpectator .

Hinc credibile libellos itinerarios quandoque delineatis tabulis explicatos , quo nimirum itinerum , & manſionum conſtitutio in tabulis uno intuitu ſub Imperatorum oculos veniret ; neque id nulla de cauſſa, quando hæc imprimis Imperatoribus cura curanda . Fuerit exercitus Lugduno Batavorum Noviomagum movendus, ob magnitudinem , vel alia quavis occaſione dividendus . Multum intererat hanc cognitionem oculis præcipere , binas eſſe vias , quæ illo ducant , Dexteriorem ſex manſionibus diſtinctam , dextro flumine, Siniſteriorem novem manſionum , lævo flumine uti , huic ultra alveum hoſticum , illi pacatum eſſe . Et noſtram tabulam huic fini paratam , non dubie innuunt dicta hactenus : clarius adhuc oſtendunt lineæ viarum, numeri ſpatiorum indices; & quod illæ tantum manſiones expreſſæ,quæ in vias delineatas incidunt, præteritis aliis non obſcuri nominis urbibus Quorum nihil commiſiſſet auctor,ſi ipſas provincias,non certa in provinciis itinera deſcribenda ſumpſiſſet. At privatum inſtitutum reſpexit,metatorem non Geographum præſtitit. Idque vel idcirco animadvertendum , ne antiquitatis nomine decepti , tabulæ auctoritatem , quam auctor non petit , non meretur, tribuamus . Si quis enim hinc eum uſum ſpe-

rat,

rat, quem ex Geographicis pinacibus diligentiſſime, & ſcientiſſime confectis, fallitur; ſi quis item hanc delineationem Antonini itinerario, & nudis manſionum nominibus in eo præſcriptis, nihil præſtare judicat, non minus errat: commodiſſime ſentit, qui medium locum tabulæ tribuit, ejuſcemodi ſibi deſcriptionem promittens, cujuſmodi ab homine illarum diſciplinarum, quas initio diximus, rudi, proficiſci potuit.

Magnitudinem ex fragmentis ita æſtimo, ut mihi perſuadeam, tabulam integram totius Occidentalis Imperii præcipua itinera complexam. Nimis certe in aperto eſt per exiguam partem in noſtris Apographis reliquam, multo maximam deſiderari. Rhenanus ſatis oſtendit Rhenum ab oſtiis ad fontem uſque deſcriptum: at ex ſchedis, illa quæ in hanc partem ſe longius porrigit, Coloniam Trajanam non excedit. Franciſcus Irenicus meminit itinerarii cujuſdam Auguſtani, quod ab Antonini Itinerario differat: ego elenchum ex hac tabula excriptum ſignificari interpetror; in quo præter pleraſque ad Rhenum urbes, contineantur Danubianæ omnes, quaſcumque antiquitas vidit. Nomina multarum, quæ in Rhætiis, Norico, Pannoniis ſitæ, deſcribit Sirmium uſque. In ſchedis ſuperſunt reliquiæ itinerum per Galliam, Britanniam, Hiſpaniam, & Africam. Jam ergo, cum Rhætiæ ad Italiam, Noricum, & Pannoniæ ad Illiricum pertinuerint: Occiden-

dentale autem imperium, ex quo Conſtantius, & Galerius Rempublicam diviſere primi (inquit Oroſius) Italiam, Affricam, Hiſpaniam, Galliam, Britanniam, & Illirici partem comprehenderit, fit, ut ex ſingulis hujus Imperii partibus veſtigia ad indicinam reliqua ſint: Ideoque non magnopere dubitandum exiſtimem, ea quoque quæ inter tam miſere diſcerpta membra media in autographo expreſſa eſſe. Eo gravior, & acerbior tam inſignis monumenti jactura accidit; quod cum Antonino, & notitia Provinciarum conjunctum, incredibile quantum ad omnem antiquam Hiſtoriam illuſtrandam, & reſtituendam ſubſidium afferre poterat.

In ætate conjicienda aſſentior Rhenano, qui de ultimis Imperatoribus ſenſit. Sunt plura ei rei argumenta: unum afferam. Francicum nomen, quod in priori ſcheda extat, ſero Romanis cognitum, ante Trebellium, & Vopiſcum a nemine in litteras relatum: Et falluntur egregie, qui Ciceronem ejus meminiſſe aſſeverant, uti etiam in errore verſantur, qui manifeſtarium gloſſema recipiunt in Joſepho *ex Hebreo* verſo *lib. 5. c. 24.* Herodis funeri interfuiſſe ſatellites Germanos, & Gallos, qui ſint Francigenæ. Ultimos autem Imperatores capio, non qui poſtremi Imperatorio nomine in Occidente uſi, ſed qui poſtremo Provinciarum, quarum hic itinera, potiti. Ad quam rationem, dicam abſoleto verbo, poſtremorum poſtremiſſimi

mi cenſendi, Theodoſius major ejuſque filii. Neque fieri poteſt, ut iſta deſcriptio Theodoſio, & filiis ſit recentior. Theodoſio enim mortuo, Barbari pleraſque Provincias, mox ſub Honorio, & Arcadio, alias non multo poſt in poteſtatem redegere. Quod certis hiſtoriarum teſtimoniis conſignatum; cum vero nemo ſuſpicaturus ſit, Romanos itinera per Provincias a barbaris jam occupatas deſcripſiſſe, omnino conficitur, quod poſuimus.

Ex Schedis ea, quam primo loco damus, venuſte, & eleganter, altera rudiuſcule, & negligenter deſcripta erat. Atque hac non difficulter caruiſſemus, ſi quæ continet, in priori omnia expreſſa, & ſi locorum nomina clara firma fuiſſent, neque alterius lectionis collatione eguiſſent: Verum præter quam quod, quædam Galliæ, Hiſpaniæ, & Affricæ itinera in priori non extant, conferenda etiam in reliquis erat ſcripturæ ratio. Hæc in pleriſque incredibiliter depravata, ſive ipſius tabulæ, ſive deſcriptorum, ſive utrorumque vitio. Nam in tabula quædam errata eſſe cur negemus? Sed alia a deſcriptoribus vulnera addita, ſignificat in primis Schedarum diſſenſio: quæ faciliorem veniam meretur, quod originem ducere videatur ex litteris in autographo obſcuris, & dubiis, vetuſtate exoleſcentibus. Nos his explicandis, & reſtituendis, quam fieri poterit, diligentiſſimam operam navabimus.

Linearum ductus, quibus ſtationes, aut manſio-

manſiones (ſunt ea ſolemnia metatoribus nomina) conjunguntur, vias publicas exprimunt, quas Conſulares, Prætorias, & Militares appellabant. *Dig. lib.* 43. *tit.* 8. *l.* 2. *Publicas vias dicimus, quas Græci* ΒΑΣΙΛΙΚΑΣ, *noſtri Prætorias, alii conſulares appellant*. Militares dicuntur *lib. c. tit.* 7. *l.* 3. uti earum uſus deſcribitur: *Viæ militares exitum ad mare, aut in urbes, aut ad flumina publica, aut ad aliam viam militarem habent*: Quas ſingulas exitus ſpecies in noſtris Schedis obſervabis. Publicæ autem non omnes his nominibus comprehenſæ. Ait Ulpianus lege quam priorem adduximus: *Quæ poſt conſularem excipiunt in villas, vel alias colonias ducentes, putem etiam ipſas publicas eſſe*. Verum ego in Schedis nullam non conſularem, aut quod idem eſt, militarem delineatam opinor. Haſce tribus modis munitas reperio; ſive ſtratis lapidibus, ſive injecta glarea, ſive congeſtis terreis aggeribus *Dig. lib.* 43. *tit.* 11. *leg.* 1: *Neque latiorem, neque longiorem, neque altiorem, neque humiliorem viam ſub nomine refectionis, is, qui interdicit, poteſt facere: vel in viam terrenam glaream injicere, aut ſternere viam lapide quæ terrena ſit, vel contra lapide ſtratam terrenam facere*. Quamquam Iſidorus viam terrenam, cum ea quæ lapidibus ſtrata, videtur conjungere, cum ait, aggerem eſſe mediæ ſtratæ eminentiam, coacervatis lapidibus ſtratam ab aggere, id eſt coacervatione dictam, quam hiſtorici viam militarem dicant.

Abſo-

Abſolute autem viæ publicæ aggeres. Ammianus Marcell. *lib.19.*, *Tamquam iteneratio aggere, vel ſuperpoſito ponte complanatum ſpatium*. Et 21. de Juliano: *Morarum impatiens, percurſis aggeribus publicis, ſuccos, nemine auſo reſiſtere, præſidiis occupavit*.

Curatores porro viæ accipiebant: quos ab Auguſto excogitatos Suetonius innuit c.37. At Pomponius l.2. de Orig. Juris, initium longe altius repetit. Illud etiam obſervavi, interdum ſingulis viis ſingulos Curatores datos, ut ex multis lapidibus conſtat; interdum unum hominem multarum viarum curam geſſiſſe. Fidem facit marmor, quod Auximi ſupereſt, in quo C. Oppius Cur. Viar. Clodiæ, Anniæ, Caſſiæ, Ciminæ Trium, Trajanarum, & Amerinæ. Per redemptores muniebantur, uti Siculus Flaccus ſcripſit. Avi quandoque ad has munitiones condemnabantur, quod ex Suetonii Cajo c. 27. colliges. Lapideis columellis diſtinguebantur, quibus milliarium numerus adſcriptus, unde nomen accepere in vetuſta inſcript. *miliares*. *Lapides*. *reſtituti*. Etiam Imperatorum nomina addita, quod horum juſſu munirentur, nummi Auguſti fornicibus, quadrigis, & tropheis inſignes. Quod. Viæ. Mun. Sunt. Sidonius in Propempt.

Antiquus Titi nec teratur agger,
Cujus per ſpatium ſatis vetuſtis
Nomen Cæſareum viret Columnis.

Multa extant in hanc ſententiam auctorum loca,

ca, & certiſſimi teſtes lapidei cippi, qui reliqui. Ex iis interſtitia locorum itinerariis adnotabantur. Et hoc ipſum ſibi numeri in Schedis volunt, quorum tamen nos perraro rationem inire potuimus, adeo cum Antonini itinerario non coincidunt, cum quo uno conferre licebat. Cujus rei culpam non omnem in exſcriptorum negligentiam rejicio. Et ſi hæc mirum quantum ſibi indulſit, tamen multæ præterea differentiæ cauſſæ accidere potuere. Ipſa dies pleraque immutat, aliqua itinera contrahuntur, novis inventis compendiis, producuntur alia neceſſaria de cauſſa ambagibus additis. Deinde numeri Antonini ſemper manſionem, quæ proxime anteceſſit, reſpiciunt, Schedarum fortaſſis non item, cum etiam in cippis obſervem aliquando numeros a ſplendida aliqua Colonia, per centum paſſuum millia, & eo amplius continuari, neglectis intermediis oppidis minoris nominis; exemplo eſt cippus, haud procul Oeniponte, Severo, & filiis inſcriptus, in quo numeri ad Auguſtam Vindelicorum, longe diſſitam referuntur. Vias, & Pontes. Reſt. Ab. Aug. Mil. Paſſ. Cx. Demum, quæ in libello certo ordine perſcripta, ea in tabula, tam ad anteriora, quam ad poſteriora referre, quin, & dextrorſum, aut ſiniſtrorſum trahere nihil vetat, & duplex numerus quibuſdam manſionibus additus, indicio eſt illas diverſa itenera reſpicere. Quibus omnibus rationibus hæc conjectatio valde obſcura atque impe-

impedita redditur. Et ſi mihi divinationem rei tam incertæ ſumam, meo merito ridiculus habear. Aliis eam palmam lubens cedo.

Ne quid prætercam, moneo in poſteriori Scheda Itinerum lineas omnes, & hæc nomina *Crepſtini*. *Namatii*. *Fl. Renus*. *Fl. Batabus*. *Oſini*. *Fl. Riger*. *Icampenſes* rubrica deſcripta, intervalla numeris Romanis, quæ in priori Barbaris characteribus, notata eſſe; an ad autographi fidem non aſſeveraverim. Quamquam de numeris minus ambigo. Quomodo enim barbaros characteres referret autographum, cum nullus dum tunc temporis eorum uſus eſſet? Verum prioris ſchedæ deſcriptor hac in re ſcribendi compendium ſequi maluit. Nos uti in ſchedis invenimus ita reddidimus: Rubricam nonniſi atramento exprimere potuimus. Sed ecce prior Scheda in manibus.

JO. GEORGII

LOTTERI

DISSERTATIO

DE TABULA

PEUTINGERIANA

Digitized by Google

JO. GEORGII

LOTTERI

DISSERTATIO

DE TABULA PEUTINGERIANA

Digitized by Google

I.

OCCASIO, ET RATIO OPERIS

SPATIUM jam ab hinc completi triennii integrum effluxit, ex quo *Hiſtoriam Vitæ atque meritorum* CONRADI *Peutingeri* Auguſtani hominis, ſive doctrinam, ſive virtutem ſpectes patriæ ſuæ, ſuique ſæculi, hoc eſt ſexti, poſt Chriſtum natum, decimi præter quamplures alios longe nobiliſſimi, ſingulari ſcriptione academica commentati ſumus, eamdemque propugnavimus publice. Promiſeramus tum futurum eſſe, uti ſiquidem non diſplicere omnino melioribus noſtrum hunc de clariſſimi Civis memoria bene merendi conatum cognoviſſemus, *Opuſcula* ejuſdem aliquando hiſtoricæ in primis, atque antiquariæ cognitionis monimentis refertiſſima, edita partem jam alias, partem nondum vulgata antehac, uno volumine comprehenſa noſtro ſtudio per typos in communes uſus divulgentur, retractata ſimul poſterioribus curis diligenter ipſa *Conradi vita*. Et quum in hoc ſpem noſtram falſam plane eſſe fata haud permiſerint, ſuperiori demum anno

ſingulari ad doctiſſi num amicum *Jo. Ge. Schelhornium epiſtola* conſilii iſtius rationes dedita opera , atque niſi prorſus fallimur luculenter expoſuimus ; jamque id præcipue fere agimus, ut fidem promiſſi liberare quanto ocius , tanto jucundius valeamus . Hac autem in re expediunda , dum ſtrenue occupamur , non potuimus non inter elaborandum alia , quæ huc pertinent , diutius paullo detineri curioſiori , magiſque , quam impendere olim licuit , ſollicita perquiſitione *fatorum priſci* illius *monimenti* , quod unum fere ante hac priſtino ſuo *poſſeſſori* conſervatorique durabilem inter eruditos nominis celebritatem conciliavit , & humaniſſimi cujuſque deſiderium adtentionemque meruit ; *Tabulæ* putamus , quæ ita dici conſuevit, *Peutingerianæ*. Impeditiorem illorum notitiam experti ſumus re ipſa , quam adgreſſis primum videbatur variis de cauſſis, ob quas forſitan , & neglecta indagari penitius , & tradi adeo curatius ad poſteros majorum ſtudio fuiſſe[a] pronum foret ſuſpicari. Interim poſtquam ſemel nos ſponte in hanc provinciam immiſimus, hac ipſa difficultate deterriti parum vel nihil , quin ipſa officii , atque promiſſi honeſtate impulſi devorare omnem, quiſquis vel tandem fuerit , laboris hujus improbitatem mature con-

a Videſis interim *Bibliothecam hiſtoricam Hamburgenſem* Centur. 1. artic. 78. , & *Levini Joannis Schlichtii* diatriben *de Tabulis* Geographicis antiquioribus Halæ 1712. in 12.

conſtituimus. Inde nata eſt nobis præſens Diſſertatio, quam ſive publicis, ſive privatis eruditorum hominum cenſuris melius adhuc elimari impenſe optamus. Hanc vero tractandi rationem, quam ipſa argumenti natura optimam dictaret, amplecti decrevimus, uti ſcilicet primum ipſius *Tabulæ fata*, ordine, ac diligenter referamus; poſt vero, quæ ad illius *cognitionem* intimiorem, *æſtimationemque criticam* faciunt, expoſite diſputemus. Delineatus in fronte, cujuſque capitis brevis *conſpectus* dicendorum ſummam amplius repræſentabit.

I I.

Quid Tabulæ Peutingerianæ vocabulo uſurpetur?

ENIM vero finiendum ante omnia, quam fieri quidem poteſt, plene ac clare a nobis fuerit, ecquidnam rei aut priſci monimenti vulgata *Tabulæ Peutingerianæ* adpellatione cenſeri ſoleat? De hoc ita habendum eſt. Scilicet: eſſe illam tabulam membranaceam, latitudine pedem circiter vulgarem Germanicum unum exæquantem, longitudine contra, in quam pelliculis, quotquot illarum uſui hanc in rem opuſque fuerant, ſingulis probe invicem ſciteque conglutinatis prætenditur, ſimilium pedum viginti duorum menſuram fere ſuperantem: exaratam, ubi indicanda fuerunt ma-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

rium, inſularum, lacuum, fluviorum, montium, urbium, & reliquorum, nomina, illo litterarum charactere, quem *Longobardicum* nuncupant, atque exhibere delineationem orbis, qualis ſæculi inter Chriſtiani quarti finem, & initium quinti, ab Herculis inde Columnis ad Alexandri Regis inde Aras, hoc eſt ab Occidentis ultimis ad Orientis extrema Romanorum imperio parebat, adnotatis ſimul operoſe, ac per certos numeros definitis ad conſuetam milliarii Romani menſuram, viarum publicarum atque militarium ſpatiis, ut inde quaſi in compendio Romani Imperii illius adhuc temporis, majeſtas, atque amplitudo, neque minus æternum ſtupenda viarum quas diximus miracula cognoſcerentur.

III.

Hæſit ipſi Peutingerianæ cognomentum & jure quidem optimo.

DElituerunt hæ illuſtres Priſci ævi reliquiæ, ignotum quo caſu aut tempore in Germaniam delatæ, ultra mille, ac centum amplius annos, perpetuæ oblivionis noctem fortaſſe experturæ, niſi benignior fortuna ſub ſæculi decimi ſexti auſpicia in lucem illas iterum hominumque conſpectum protraxiſſet. Factum hoc eſſe pridem conſtat *Conradi Protuccii Celtis* Franci miniſterio, magni illius litterarum

rum in Germania feliciſſimique inſtauratoris. Suſceperat is quam modo diximus tempeſtate *Maximiliani* I. Auguſti juſſu, ac ſumptu per meliorem Imperii Germanici partem iter, conquirendi, compilandique cauſſa, ac in publicos uſus deſcribendi monumenta, quotquot ad illuſtrandam eruendamque ex ſuis tenebris Germanicæ gentis, geſtorumque majoribus noſtris hiſtoriam pertinere viderentur. In hoc dum pro virili elaborat, gratiamque optimi Cæſaris in dies ipſa hac re luculentiorem demereri conatur, contigit etiam, uti in *Cœnobii* cujuſdam Spirenſis[a] Bibliotheca hanc ipſam *Tabulam* ſqualore ac ſitu obductam forte deprehenderet, ſecumque auferret.

Norunt vel levius eruditi poſſediſſe Cel-

[a] Hermannus Comes de Nuenar in Commentariolo de Gallia Belgica p. 15. memorat Itinerarium Theodoſianum in Spirenſi Bibliotheca, & cl. viri Conr. Peutingeri, Protonotarii Auguſtenſis Civitatis, aliud Itinerarium vetuſtiſſimum, adeoque primus fere, ac unus locum diſerte indicavit monumenti hactenus cuſtodem, quem ſiluerunt, immo ignorarunt fortaſſis Rhenanus, atque Velſerus, indefinite quandam Bibliothecam appellantes. Doctiſſimus Nic. Bergierii de publicis, & militaribus Imp. Rom. viis interpres, & commentator Chriſtian. Henric. Henninius, cui loci hujus Nuenariani Indicium debemus, poſt quam in notis ad Bergierii *lib.* III. *ſect.* VII. §. 3. Theſ. Antiqu. Roman. Græviani Tomo x. fol. 698. hæc eadem verba recitaviſſet, addit: per poſterius intelligit (Nuenarius) illa ſine dubio fragmenta, quæ primo edidit ſine ſuo nomine notulis quibuſdam inſtructa e Bibliotheca Peutingeri M. Velſerus: prius vero eſt integrum illud a Celte repertum, & poſtea publicatum. An acu heic rem tetigerit cl. Henninius, viderint alii. Nobis certe non videtur.

tem præter omnigenæ doctrinæ, humanioris in primis, copiam inſignem præcipue pro ætatis iſtius conditione, Geographiæ utriuſque, veteris æque, ac recentioris facultatem haud uno publico munumento [a] demonſtratam. Atque facile hinc fuerit exiſtimare, ſi non intime perſpectum, agnitum tamen ſtatim luculenter, atque uno loco adamatum ipſi fuiſſe verum rariſſimi hujus inventi, quod primo intuitu *tabulam Geographicam* putare omnino poterat, pretium. Abſtulit ideo ſecum *Celtes*, & quod ullibi melius collocari haud poſſe arbitraretur, *Conrado Peutingero*, quocum ante ipſi dudum tum ex ſtudiorum liberalium communione, tum ex aulæ Imperatoriæ conſuetudine amicitia interceſſerat, una cum aliis ejuſdem generis [b] ſive dono familiariter dedit, ſive pretio redemtum reliquit. Utronam titulo hoc factum ſit? definire haud poſſumus; quum argumentorum in hanc rem auctoritate deſtituamur: licet poſtremum nobis quidem veri adpareat ſimilius. Quidquid vero vel tandem illius fuerit, hoc certe evictum cre-

a Nota ſunt in vulgus Conradi Celtis Epitome Geographica, de Situ, & moribus Germaniæ carmen, alius item de Situ Noribergæ libellus; conf. Gundlingium de Vita, & Scriptis hujus viri in obſervationum ad rem litterariam ſpectantium tomo uno.

b Indetectum in Cœnobio Eboracenſi in Franconia a *Celte Guntheri* Ligurinum, ac communicatum cum Peutingero hujus potiſſimum opera primum Auguſtæ an. MDVII. fol. typis vulgatum fuiſſe olim docuimus in hiſtoria Peutingeri *cap.* I I. §. VIII. *pag.* 53.

credimus non ullum temere tunc inter Germanos magis dignum *poſſeſſorem tabulam* iſtam nanciſci potuiſſe *Conrado;* qui omnium conſenſione ſummus antiquitatis cultor atque exiſtimator [a] circumferebatur. Ille autem religioſe, quod par fuerat, hunc theſaurum in Bibliothecæ ſuæ ampliſſimæ ſcriniis repoſitum, ſartum teſtumque poſteritatis commodo ſervavit, edendum fortaſſe cura ſua [b] cum tempore, niſi negotia, quibus cumulatiſſimis quotidie in patriæ egregium urgebatur, aut ſenſim ſuccedens ſenium, aut ipſa denique ſimilis propoſiti ingens difficultas impediviſſent.

Interim tamen illius fructum & uſum, qui mos eſt quorumdam interdum exempli peſſimi, intelligentibus neutiquam invidit, quin inviſentibus apud ipſum viris doctis maxime exteris certatim confluentibus jucunde commonſtra-

a Adlatis hanc in rem in Diſs. noſtra *cap.* II. §. II. *pag.* 36. *ſeq.* argumentis, doctorumque hominum ſuffragiis, unum jam addimus *Chriſtophorum* Scheurlium Noribergenſem, qui in oratione de laudibus Germaniæ, Bononiæ an. MDV. habita, & Lipſiæ an. MDVIII. 4. apud Martinum Lantzebergium impreſſa, magni hiſtorici, & Germaniæ ſcitiſſimi inluſtratoris eulogio *Peutingerium* condecoravit.

b Serium fuiſſe Peutingeri de Tabula aliquando vulganda conſilium, jam olim conjecimus ex Diplomate Maximiliani Imp. quo ipſi præter alia, publicandi Itinerarium Antonini facultas conceſſa fuit, monuimuſque illum tabulam ſuam cum iſto Itinerario pro uno eodemque habuiſſe Diſs. noſtræ *cap.* II. §. x. *p.* 62. *&* 66., ubi, & diploma illud ex ἀυτογράφῳ deſcriptum dedimus. Hoc poſtea fronti Paulli Diaconi atque Jornandis a Peutingero Auguſtæ MDXV. fol. editorum præfixum deprehendimus.

ſtravit, inſpiciendumque humaniſſime permiſit. Qua ipſa re factum eſt, ut cum fortuna, quæ præter alios unum ipſum monimenti hujus *poſſeſſorem eſſe* voluerat, ſervatoremque in ſequenti tempeſtate, virorum litterarorum plauſus amice conſpirarent, ut illi *Peutingerianæ* cognomento *tabulam* uno ore inſignirent, non facile grata poſterorum memoria exciſuro.

I V.

Variæ ejuſdem adpellationes inter eruditos celebratæ aliæ.

Ridiculum foret iſtorum omnium indicem heic contexere, & ſingulorum nomina quaſi in pinace repræſentare, quum nemo humanior paullo futurus ſit, qui non ſemel atque iterum Peutingerianæ Tabulæ nomen in doctorum virorum ſcriptis expreſſum, & laudatum legerit. Illud vero ſilentio prorſus hoc loco dimittere haud poſſumus, & *aliis* illam adhuc *cognomentis* paſsim nuncupatam reperiri, variarum circumſtantiarum habito reſpectu. Ita ex *uſu, ac fine* modo *Provincialem*, modo *Itinerarium*, modo militarem, ſæpius appellavit *Beatus Rhenanus*, & cum ipſo plures [a] alii. Ex ævo,

[a] Rhenanus in libris rerum Germanicarum, paſſim Andreas Schottus in præfatione ad Antonini Itinerarium ex editione Hieronymi Suritæ rariſſima CIƆIƆC. in 8., quod vocant librarii, facta. Paullus Merula in præfat. ad Coſmographiam generalem, rel. ſufficiant hi ſermones litterarii.

ævo, quo conſignatam fuiſſe veri haud adeo diſſimilis eruditorum conjectura eſt, Theodoſiorum nempe Imperatorum, *Theodoſiana carta* vocatur Bertio, Cellario, Fabricio [a] viris clariſſimis. Et ex loco denique, ubi aliquandiu ſervata eſt, & unde primum innotuit [b], *Auguſta Vindelicorum* urbe, Auguſtanæ vocabulo inſignierunt iterum haud pauci. Meminit equidem *Franciſcus Irenicus* alicubi [c] *Itinerarii* cujuſdam *Auguſtani* in ſuas aliquando manus delati, in quo *Civitates Danubianæ deſcriptæ continebantur, quaſcumque Vetuſtas viderat*, quarum nomina quædam ibi etiam conluſtrare inſtituit, *reliquis ſucceſſoribus ſuis* in hoc ſtudiorum genere permiſſis, atque tantiſper ſepoſitis. Poterant hac re forte induci nonnulli lectores, uti ſibi perſuaderent idem fuiſſe hoc monimentum, ad quod provocat *Irenicus*, cum tabula Peutingeriana; præcipue quod conceptis verbis *Auguſtani* titulo laudaverit, atque ab Antonini, quod dicunt vulgo, *Itinerario* toto cælo diverſum, qualis & illa vere eſt, profeſſus fuerit. Verum enim vero diſpunxit jam pri-

a Petrus Bertius in præf. ad Theatrum Geograph. veteris. Chriſtophorus Cellarius in præfat. ad Tom. I. Notitiæ orbis antiqui. J.A. Fabricius Biblioth. Græcæ *lib.* IV. *cap.* II. *p.* 39. *in not.*

b Nicolaus Bergierius de publicis, & militum Imperii Romani viis *lib.* III. *ſect.* VII. §. 3. ex verſione Latina Henninii Tom. X. Theſauri antiqui Rom. Græviani fol. 230.

c Irenicus Germaniæ exegeſeos *lib.* VIIII. *cap.* VI I.

pridem omnes opinionis hujus rationes *Marcus Velſerus* [a] ſapienter monens, ſuo quidem judicio *Itinerario* illo *Auguſtano ſignificari Elenchum ex hac tabula* [Peutingeriana] *exſcriptum, in quo preter pleraſque ad Rhenum urbes contineantur Danubianæ omnes* quaſcumque antiquitas vidit; quem forte abs amico quodam erudito ἀνωνύμῳ Auguſtæ tum commorante tranſmiſſum *Irenicus* accepit.

V.

Ejus fata poſtquam detecta fuit ſæculo decimo ſexto.

HAC anteceſſione quaſi quadam, eademque fortaſſis haud ſuperflua, defuncti, ad ipſam *Tabulæ hiſtoriam*, clara ac jucunda brevitate deſcribendam calamum nunc operamque convertimus. Viſum vero nobis eſt univerſum iſthoc negotium non facile commodius expediri poſſe, quam ſi juxta *tria ſæcula*, quæ ab illa primum iterum detecta ad hunc uſque diem effluxerunt, narrationis noſtræ filum componeremus, quæ fata ſingularia ſingulo ex iſtis ſæculo, illa experta ſit, ſigillatim atque expoſite recenſentes. Non repetimus hic, quoniam ſupra monitum fuit, *Peutingerum* poſtquam tabulam abs *Celte* [b] traditam accepiſſet, ſanctiſſime,

[a] Velſerus in Præfat. ad fragmenta duo antiqua ex Peutingerorum Bibliotheca: Operum fol. 712. conlato fol. 772.

[b] Ex his atque ſuperius dictis adparet duplici modo falſum

me, cimelii ad inſtar, ſine tamen omni invidia, ſervaviſſe, atque intelligentibus amicis jucunda [a] cum voluptate ſubinde demonſtraviſſe. Ex horum numero non temere cuiquam ſecundus Beatus Rhenanus poſtquam coram illam *Auguſtæ* atque ſtudioſe contemplatus fuiſſet, *primus* omnium eruditorum, quantum equidem adhuc conſtet a quopiam in publicis ſcriptis factum fuiſſe, in ſuis rerum Germanicarum Commentariis illius, & quidem iteratis vicibus mentionem injecit, pretium ex vetuſtate inſigne commendavit, pro teſtimonio etiam ſubinde ad dicta abs ſe confirmanda commode uſurpavit. Haud difficile fuerit ad credendum, inſperatum hunc nuncium mirum apud illos atque ingens excitaviſſe gaudium, qui non inconſulto ſicuti litteris univerſum, ita priſci præ-

ſum eſſe auctorem vitæ Lucæ Holſtenii IVOVNOY, quæ vernaeulo ſermone Hamburgi anno cIɔIɔccxxIII. 8. prodiit §. xxvI. pag. 28. memorantem tabulam Theodoſii a Peutingeris (neſcio quibus) repertam, & Auguſtæ primum publicatam fuiſſe, quo loco, & ad Adriani Valeſii præfationem notitiæ Galliarum præfiſſam *p. 4.* provocat.

a Liceat ex multis unum facilitatis Peutingerianæ teſtem in medium proferre *Gerardum Geldenhaverium Noviomagi* titulo eruditis notiſſimum, qui primus Gymnaſii Auguſtani Rector per aliquod tempus exſtitit. Is alicubi in hiſtoria Batavica ita ſcripſit: *Horum Caſtrorum ſit mentio in charta illa vetuſtiſſima, qua itinera* Romanorum militum ex provinciis nonnullis depicta continet. Hanc mihi oſtendit clar. Vir. D. Chyonradus Peutingerus U. J. Doctor Patricius, ac Cancellarius nobilis Auguſtæ Vindelicorum, qui Secundus a Celte cognomine ſuo, Poeta laureato Patriam ſuam totamque Germaniam inluſtrare cœpit. Confer opera Velſeri fol. *769. ſeq.*

præſertim ævi monimentis eruendis, & in publicum uſum divulgandis, iſta ætate, quam optime cuperent. Hinc tam vehemens exſcriptam illam typis conſpiciendi deſiderium; quod vero, quo minus expletum fuerit ab ipſo *Peutingero*, quid impediverit, jam ſuperius itidem indicatum meminimus. Interim conceſſit fatis optimus ſenex *Peutingerus* decembri menſe anni CIↃIↃXLVII., filiiſque doctrinæ etiam ſuæ, atque virtutis heredibus, præter alias facultates non ſane contemnendas, ***Bibliothecam*** quoque ***nobiliſſimorum librorum*** ſuppellectili ſplendidiſſimam reliquit [a].

Jocari fere voluiſſe fortuna cum hac tabula videri poterat; ſi quidem fide omni digniſſimo *Velſeri* haud multo poſt viventis, & miro quodam animi cum impetu ſimiles veterum reliquias conſectantis, teſtimonio [b] exploratum habemus ab illius *inde Conradi* obitus tempore, ***haud in cujuſquam*** mortalium ipſam ***conſpectum*** ***veniſſe amplius, quamvis ſæpius, & diligenter quidem, quæſitam***. Si quid nobis conjicere aliquantum liceat in hoc negotio: *Peutingerus* ætate provectiori ſenſim ingruente, quæ remo-

a Elogium hoc eſt Menardi Moltheri Auguſtani expreſſum ſcite, non minus quam vere in dedicatione ad Peutingerum præfixa primæ omnium eidemque rariſſimæ (quod ſingulari obſervatione Actis Eruditorum brevi tempore inſerenda demonſtrabimus) Myſticæ explanationis Wilrammi Abbatis in Cantica Salomonis editioni abs ſe Hagenoæ an. CIↃIↃXXVIII. in 8. curatæ. Comparetur etiam ſi lubet Hiſtoria Peutingeri *c.* II. §. III. *p.* 37. 39.

b Velſerus in præfat. ad fragmenta antiqua Opp. fol. *709*.

motiorem ipſum ab eruditorum congreſſibus nimis frequentibus reddiderat, ſepoſuit forſitan ſollicite hoc monimentum, recondito quodam *Bibliothecæ*, ſive quod magis adhuc placet, *ædium* ſuarum angulo, & hoc quidem tanto juſtius, animoque tanto magis deliberato egiſſe cenſendus fuerit, quanto carius re vera habuit, atque æſtimavit ſingulare *ſchedæ* iſtius pretium; dememinit autem poſt hæc familiæ ſuæ expreſſum, ubi lateret, facere indicium. Fatemur nos quei aliter, & quidem ratione probabiliori hæc contingere potuerint haud proſpicere: interim, & his meliora docturis libenter admodum debebimus. Neutiquam vero, dum hæc ita eſſent comparata veluti diximus, refrixit eruditorum hominum *Tabulam* iſtam oculis ſive ἀυτογραφον ſive, ἀπογραφον uſurpandi deſiderium; & mitigatum illud certe aliquo modo atque temperatum fuit poſt quadraginta fere, ac quod excurrit, annos: dum detegerentur forte in Peutingerorum Conradi nepotum Bibliotheca ſchedæ duæ, quæ externo habitu ſpeciem quamdam ſub primum aſpectum ipſius Tabulæ, tam frequenter exoptatæ referrent. Nemo unus iſto tempore Auguſtæ degebat priſcarum rerum intelligentior exiſtimator *Marco Velſero* variis jam tum publicorum munerum in civitate patria ornamentis, & ampliſſima doctrinæ inter eruditos fama condecorato, qui quum primum fragmenta iſthæc ad ipſum, uti arbitrum ageret delata fuiſſent, pro mira ingenii in his rebus ſui

ſa-

ſagacitate confeſtim agnovit,non quidem ipſammet tabulam illas repræſentare; judicavit tamen conſiderate exiguas quaſdam inibi hujus particulas, ignotum, quo conſilio vel auctore, vel ævo deſcriptas, in neutra autem totam contineri, atque curioſis ſpectatorum oculis offerri. Et vatem certe heic bene conjectando optimum ſe exhibuiſſe clariſſimum virum, ſequutis temporibus adparuit abunde. Ceterum mox animum adplicuit *Velſerus* ad communicandum per typos has qualeſcumque reliquias cum erudito orbe [a], ſive intercidiſſet *verum Tabulæ autographum* omnino, ſive adhuc deliteſceret alicubi; quod poſterius ſe quidem *ominari* conceptis verbis profeſſus eſt, per inde ipſi gratas, atque utiles futuras Calamo hinc illas ſumma cum adcurratione, & fide, ne minutiſſimis quidem erroribus etiam vitiiſque apertiſſimis exceptis aut immutatis, debita cum veterum ſcriptis ἀνεκδότοις quibuſcumque reverentia laudatiſſimo inſtituto, adhibita, expreſſas *Aldo Manutio* Paulli filio typographo Veneto perinclito amico ſuo litteris excudendas permiſit [b]. Effecit is ſtatim impe-

a Excuſas poſtea ſtatim ipſe ad Principes Litterariæ Civitatis Joſephum Scaligerum, Juſtum Lipſium, Joachimum Camerarium, & alios forte tranſmiſit; epiſtolis una ſcriptis humaniſſimis. *Vid. opp. Velſ. fol.* 791. *epiſt.* III. *fol.* 815. *ſeq. ep.* I. *fol.* 817. *ep.* III. *fol.* 841. *ep.* XXXVII. *rel.*

b Editionem Tabulæ Peutingerianæ Auguſtæ Vindelicorum factam, ſine tamen anni, aut formæ indicio, & quæ adeo Venetam hanc Velſeri præceſſiſſet, meminit doctiſſimus Gallus Jacobus le Long in Bibliotheque Hiſtorique de France fol. 2. qua tamen in re dubio procul omni a vero aberravit.

perata, & hoc indice: *Fragmenta Tabulæ antiquæ, in queis aliquot per Romanas Provincias itinera.* Ex Peutingerorum Bibliotheca, edente, & explicante M. Velſero Matthæi filio Aug. Vind. cum privilegio. Venetiis CIↃIↃXCI. apud Aldum 4. inſignitas nitidiſſime communi cum ſui atque editoris [a] laude in manus hominum exire primum juſſit [b]. Meruit certe hanc poſtremus tum aliis, tum hoc præcipue nomine, quod *explicationem fragmentorum* addidit non minus reconditæ doctrinæ plenam, quam admodum legentibus fructuoſam. Si quidem in illa modo vitioſe poſita correxit, modo obſcura explanavit, modo dubia ſtabilivit: uno verbo prætermiſit nihil, quo lucem adfundi poſſe huic monimento, ob vetuſtatem ad intelligendum difficiliori, cognoverat. Enim vero deprehendit ſimul Velſerus alteram ex his ſchedam nitidius, atque luculentius depictam; alteram autem rudioribus litteris, & frequentioribus deſcriptoris vitiis deformatam.

a Eruditiſſimorum illa tempeſtate hominum Laurentii Pignorii, Guidonis Pancirolli, Cæſaris Baronii, Paulli Merulæ, Theophili Raynaudi, & Erpoldi Lindenbrogii plauſus Velſero ob edita hæc fragmenta certatim tributos, pridem adnotavit C. Arnoldus in præfatione ad opera Velſeriana, quam exſcribere non vacat.

b V. C. Henninius loco jam ſuperius ad *cap* 11 *in not.* excitato memoria lapſus eſt, quum ſine ſuo nomine Velſerum fragmenta edidiſſe prodidit. Contrarium & ipſe titulus, & ſubſcriptum dedicationi illorum ad Jacobum Curtium a Senftenaù S. R. I. Procancellarium præmiſſæ nomen manifeſte loquuntur.

Neque tamen hanc ideo abjiciendam rectiſſimo ſenſu ſtatuit; quod exhiberet quæ in priori illa non invenirentur, uſumque præſtare poſſet per utriuſque inſtitutam comparationem depravatas paſſim alterius lectiones emaculandi. Denique ad calcem harum explicationum [a] liberaliter promiſit, ſe, ſi aliquando ipſius Tabulæ autographum in manus ſuas perveniſſet, illius vulgandi laborem non invitum eſſe ſubiturum. Et factus eſt ſane ipſi poſt aliquot annorum decurſum promiſsi hujus perfecte adimplendi locus; poſtquam in inquirendo nihil defatigari ſe paſſus, fortunæ pertinaciam ſuperavit, & ipſam vel tandem tabulam in Peutingerorum ſcriniis magna ſui cum voluptate detexit. Vix rei hujus fama in eruditorum republica percrebuerat, quum magnus ſtatim procorum hujus Helenæ exiſteret numerus; qui intenſiſsimis precibus *Velſerum* deprecabantur, uti ſibi illius copiam benevole faceret, edendique primum gloriam permitteret. Unus tamen inter hos voti damnatus *Abraamus Ortelius* Regis Hiſpaniarum Geographus, qui & triplici illam jure, ac titulo tantum non poſtulare poterat præter alios: tum quod per amplius viginti annos [b] nulli operæ ad illam recuperandam, ac ſtu-

[a] Conf. Opera Velſeri fol. 769.

[b] Teſte auctore Diſs. Anonymæ, quæ ante editionem Ortelio-Moretianam; & repetita non minus in noviſſima Parergi editione, quam Balthaſar Moretus Joannis filius Antuerpiæ anno

ſtudio peperciſſet, tum quod ſuo ævo in hoc ſtudiorum genere principatum [a] omnium conſenſu obtineret, tum denique quod inter amicos Velſeri magno valde loco eſſet. Obtinuit itaque ab ipſo haud difficulter; rato ſcilicet perinde ſe datam publico fidem liberaviſſe, ſi per alium æque bene inſtitutum hoc exequutus fuiſſet; & tabulis æneis eleganter deſcriptam in *Parergo*, quod vocat, *Theatri orbis terrarum* exhibere inſtituit. Antequam tamen ad colophonem perductum eſſet inſigne opus, a morte occupatur vir præſtantiſſimus, ſeptuageſimum jam ætatis annum ſupergreſſus, quam inſtare quum perſentiſceret, perficiendæ editionis curam amico veteri *Joanni Moreto* typographo apud Antuerpienſes nobiliſſimo, per teſtamenti tabulas provide commiſit, qui, & ſanctam habens, veluti par fuerat, defuncti voluntatem, poſtea ex aſſe implevit, Tabula hac *Peutingeri* in iſto Parergo cum eleganti ad *Velſerum* dedicatione, & adjuncta diſſertatione Anonymi pereruditа, qua quid præſtitum ſit in hac *prima editione* expoſitum continetur, ſub finem anni CIƆIƆXCVIII. Antuerpiæ fol. divulgata. Conſpicitur itaque ibi Tabula *Peutingeriana* integra, & tali qui-

 dem

anno CIƆIƆCXXIIII. fol. max. curavit, quam inter opera Velſeri fol. 773. legitur. Ceterum ἀνώνυμον hunc ipſum eſſe *Velſerum* Moretus junior expreſſe monuit.

[a] Ipſe *Velſerus* in explicatione prioris Schedæ Oper. fol. 729. *Ortelio, quem ego non tam Regium Geographum, quam Regem Geographorum adpellare ſoleo.*

dem omnino habitu, qualem illius eſſe capite ſecundo deſcripſimus; hoc uno tantum cum diſcrimine, quod *litteras*, quæ caractere Langobardico in exemplari principe efformatæ occurrunt, Romana forma ſculptor, quæ ſcilicet magis commoda præ illo habebatur, expreſſerit. Teſtatur diſſertationis Anonymæ modo nobis laudatæ Auctor nullam in ſe fidem, induſtriam, adcurationem Artificem deſiderari paſſum fuiſſe; qualem quidem, quantamque præſtare poſſit humanitatis conditio. Addit idem: in animo ſibi primum fuiſſe *Velſeri* exemplo *tabulam commentari*; ſed abjeciſſe ſe rurſus iſtud conſilium, quum cognoviſſet, vaſtam, ac longam nimiopere hanc eſſe provinciam, unius hominis ætatem, ac vires excedentem; ſtatuiſſeque demum indignum fore, ſi hoc quidem titulo doctorum virorum gaudia, dilata Tabulæ *editione*, diutius detinerentur.

Interim dum hæc fierent, veluti diximus, generoſus *Velſeri* animus, hoc, licet ingenti beneficio, eruditorum orbem ſibi devinxiſſe non contentus, majora adhuc volvere, &c., quum ipſe ob negotialem maxime vitæ rationem, aliaque fortaſſe impedimenta haud adeo poſſet, de alio quodam viro docto recens editi *monimenti* ſingularis *interpetre*, ac *commentatore* circumſpicere occœpit. Cluebat tum poſt *Ortelii* fata ex rerum Geographicarum peritia exquiſitiori primus, idemque ipſi olim valde amicus, *Paullus Merula*, Ordinum Provinciarum Fœderatarum

rum Hiſtoriographus, & in Academia Lugduno Batava Hiſtoriarum profeſſor, ac Bibliothecarius, & fama erat haud temere vulgata, doctiſſimum virum in adornando quodam *Coſmographiæ* univerſalis opere ſtrenue invigilare. Hunc itaque adire noſter per litteras, amicitiam ambire, ut *Tabulam* hanc deſtinato commentario inſerere, inſertamque erudita *explanatione* illuſtrare vellet, multoties atque inſtantiſſime rogare, precari, obteſtari, immo etiam in ſubſidium tamquam ἐργοδιώκτας advocare Joſephum *Scaligerum*,& Juſtum *Lipſium* amicos utrique communes. Hodienum inter Epiſtolas *Velſeri* ab Arnoldo collectas, quæ ſcriptæ hanc in rem ſunt, haud adeo paucæ conſpiciuntur[a],atque ſummum *Marcio* publicum egregium, vel hoc etiam modo promovendi ſtudium, aperte teſtantur. Sed nihil is profecit omnino: immo obſtinato fere *Merulæ* ſilentio mirum in modum, tantoque quidem magis diſcruciabatur, quanto vehementius voti ſe hujus damnari cupiebat. Tandem vero hic[b] publice

a Potiſſimas ſaltim adlegabimus. Pertinent vero huc ex illis ad Joſephum Scaligerum *Ep.* II. *fol.* 789. IIII. *fol.* 791. VII. *fol.* 793. VIII. *ibi*: XIII. *fol.* 796. XX. *fol.* 798. XXI. *fol.* 799. XXII. *fol.* 801. XXIII. *ibid.* XXVIIII. *fol.* 804. XXXIII. *fol.* 805. XXXV. *fol.* 806. XLVII. *fol.* 813. ad Lipſium *Epiſt.* XII. *fol.* 823. ad ipſum Merulam *Epiſt.* XXI. *fol.* 829. & XXII. *fol.* 831., quæ poſtremæ duæ totæ perlegendæ ſunt. Omnes vero, quantum cordi habuerit negotium iſtud *Velſerus*, confirmant.

b Merula in præfat. ad Coſmographiam generalem: *Ad ejus* (Tabulam puta) *illuſtrationem animavit me aliquoties ſuis litteris optimus* Velſerius, *& pervicisset jam, niſi ad graviora fuiſſem avocatus*.

blice profeſſus eſt , gravioribus ſe occupationibus diſtringi, ſcribenda potiſſimum latino ſermone Ordinum Fœderatarum regionum juſſu *Hiſtoria Belgica*, quo minus oblatam iſtam provinciam in ſe ſuſcipere poſſet ; hujus tamen in vicem promiſit , monſtraturum ſe aliquando *ſingulari opere* , quo pacto Tabula *Peutingeriana in minores partes* poſſit dividi , & libri inſtar edi, quod & ipſum tamen, ſi recte meminimus, haud præſtitit .

V I.

Sequenti XVII.

HÆC fata fuerunt Tabulæ Peutingerianæ , ſæculo ſexto decimo ; quæ inſequuto habuerit , jam ſimiliter exponendum eſt . Nulla ipſius Αὐτογράφου per integrum iſtud ævum in eruditorum ſcriptis , quantum quidem ſciamus , mentio occurrit ; quod tamen conſtanter interea adſervavit nobiliſſima Peutingerorum familia . Putaverim , hoc inde factum , quod dum *repetita* jam plus vice ſimplici illius *editio* , uti mox referemus, uſum ipſius , atque copiam faciliorem redderet , plurimi in hoc adquieverint , de *principe exemplari* haud amplius adeo curioſi . Etenim , primus poſt *Ortelium* , *Petrus Bertius* Ludovici XIII Galliæ Regis Coſmographus clariſſimus , quum inſigni raritate

opus [a] Theatrum *Geographiæ veteris* inſtrueret,Lugduni ex parteBatavorum a.CIƆIƆCXVIII. ex parte Amſtelodami an. CIƆIƆCXVIIII. [b] ſumptibus Jodoci Hondii majori forma excriptum, ſummi viri *Peireſcii* hortatu, quod Gaſſendus docet [c], impulſus, *ſecundo illius tomo,* loco quarto, Tabulam *Peutingerianam* integram, una cum notis *Velſeri* ad duplex ejuſdem *fragmentum* eximie delineatam exhibuit iterum. Præſtantiſſimi hominis exemplum imitatus eſt poſt triginta fere, & quod excedit annos *Georgius Hornius*, qui in adcuratiſſima *orbis antiqui* deſcriptione itidem Amſtelodami anno CIƆIƆCLIII. apud *Janſſonios* forma, quam vocant, regia impreſſa, ſimili conſilio *tabulam noſtram* intuentium voluptati tertium obtulit. Poſtremo *Chriſtophorus Arnoldus* profeſſor Noribergenſis inter *Marci Velſeri opera* in unum abs ſe volumen ſtudioſe collecta, & edita cum vita Auctoris Noribergæ anno CIƆIƆCLXXXII. fol. duodecim ſegmentis diſpertitam repetitæ ibidem fragmentorum editioni inſeruit [d]. Sub

 finem

a Hoc titulo, merito ſuo, Theatrum Bertianum ornavit V. C. Chriſtianus *Gottlieb Buderus* in Bibliotheca Scriptorum rerum Germanicarum corpori Hiſtoriæ Germanicæ Struviano Latino præmiſſa §. III fol. 8., quam utinam ſeparatim impreſſam legere aliquando poſſemus.

b Non anno CIƆIƆCXXX. ut male excuſum habet G. I. Voſſius de ſcientiis Mathematicis p. 260. obſervante Fabricio Biblioth. Græcæ *l.* III. *c* XIII. §. 2. *p* 414.

c Petrus Gaſſendus in Vita Nicolai Fabricii Peireſcii ad an. CIƆIƆCXXII.

d Occurrit tabula Peutingeriana integra in operibus Velſeri a fol. 726. ad 771. carptim propoſita.

finem denique ſæculi proximi Chriſtianus Henricus *Henninius*, dum converſum abs ſe in latinum ex Gallico ſermone Nicolai Bergierii de publicis & militaribus Imperii Romani viis commentarium eruditiſſimum, tum ſeorſim Ultrajecti anno CIƆIƆCXCVIIII. tum eodem tempore *Theſauro* antiquitatum Romanarum Græviano [a] adjunctum vulgaret, eamdem Tabulam, additis variorum notis, denuo exſcriptam dare conſtituit [b]. Repudiavit tamen iterum hoc ſtatutum, poſtquam certis nunciis accepit, inſignem rei antiquariæ conſultum, *Menſonem Altingium*, Conſulem quondam Groeningenſem ampliſſimum, novam illius ἔκδοσιν, eamdemque elegantiſſimam ac fructuoſiſſimam lectoribus parare, quam vero & ipſam præmatura illius fata nobis interceperunt.

V I I.

Et noſtro demum XVIII.

PRimiscirciter hujus, quod nunc agimus, ſæculi, viginti fere annis morte defunctus gentis ſuæ poſtremus *Deſiderius Ignatius Peutingerus* [c] Decanus, quem vocant, Eccleſiæ principalis

a Frontem occupat Tom. x. Theſauri Græviani Bergierii liber.

b Hæc ita ipſe Henninius in Prolegomenis ad notas ſuas in Bergierium Theſauri Græviani Tom. cit. col. *636*.

c Dedimus hujus viri notitiam ampliorem in Hiſtoria Peutingeri *c.* I. §. VIIII. *p.* 30. *ſeq.*

lis Eluangenſis apud Suevos, Peutingerorum nomen ex his terris ſecum quidem abſtulit : avitam vero Bibliothecam Collegio Societatis Jeſu Patrum, quod Auguſtæ Vindelicorum eſt, teſtamento legavit [a]; qui & hodie illam ſingulari conclavi cuſtoditam adſervant. Hoc antequam contingeret, factum eſt bona fortuna, uti ipſum Tabulæ Αὐτόγραφον, cui tantum non priſtinæ ſimilis, æqueve diuturna neglectu hominum oblivio [b] imminebat, feliciter iterum emergeret, atque in dias luminis auras quaſi poſtliminio reduceretur. Præſtitit hoc vir inluſtris, & tum meritis in patriam, tum bonarum litterarum cultu, ac patrocinio *Conrado Peutingero* omnino ſuppar *Volfgangus Jacobus Sulzerus* filius, Senator hoc tempore Auguſtanus ampliſſimus [c]. Is forte Julio menſe anni CIƆIƆCCXIV. Peutingerorum Bibliothecam, privatis tum adhuc ædibus [d] cuſtoditam, erudita curioſitate perluſtrans, offendit inter alia hanc tabulam ſqualore, ac ſitu obductam, & non certe pro di-

a Confer ſis eamdem *c.* 1I. §. 11I. *p.* 37.

b Immo vero pro deperdita iterum penitus exiſtimata fuit inde quibuſdam eruditis. Verbi cauſſa Chriſtiano Hubnero in Diſſert. de Studio Geographico in genere §. 113. *pag* 27., & *Joanni Gotofredo Gregorii*, qui alias *Melliſſantis* nomen adoptavit in *Tract. Von den vornehmſten alten und neven Land-Charten.* C. 111. §. 7. *p.* 31.

c C. F. Neickelii Muſeographia a Joanne Kanoldo aucta *par.* 1. *cap.* v. *pag.* 24. *not.* *p.*

d Superfluum foret huc repetere, quæ de ædibus Peutingerianis dicta jam ſunt alibi; in Diſs. nempe noſtra *cap.* 1I. §. 1I. *pag.* 37.

dignitate in obſcuri cujuſdam anguli latebris reconditam.

Effecit mox publici boni ſtudium apud virum generoſum, qui abunde ſatis juſtum inventi hujus pretium, præ ultimo iſto poſſeſſore, intellexerat, ut ſerio cogitationes adverteret, qua ratione nobile iſtud monimentum tenebris eximi iterum, atque inluſtriori aliquo loco reponi quam commodiſſime poſſet. Perſuaſit hinc Paullo Kuhzio, bibliopolæ tum apud Auguſtanos eximio, uti ſuo Tabulam ære abs Decano Peutingero redimeret: quod, & ſalubri valde pretio poſt aliquod tempus confectum accepimus. Interim ubi hæc tum publicis [a], tum privatis litteris innotuiſſent, obtuliſſetque illam rurſus amatoribus Kuhzius venum, una ſtatim plures, tum Principes, tum illuſtres, tum eruditi viri alii ſua tamquam emptores nomina profitebantur. Hos inter, præter *Sereniſſimum Ducem Brunſuico-Guelferbytanum*, ampliſſimum etiam Senatum Lipſienſem [b] periluſtrem virum *Hieronymum Guilielmum Ebnerum ab Eſchenbach*, Senatorem Reipublicæ Noribergenſis conſularem, nobiliſſimum *Chriſtianum Gottlieb Schuarzium* profeſſorem Altorfinum clariſſimum extitiſſe certa nos fide exploratum habemus.

Unus

[a] Vid. Leipz. Wochentliche Poſt-Zeitungen. von gelehrten Nevigkeiten an. CIↃIↃCCXV *n.* XXVIIII. *p.* 116.

[b] Confer inſignis viri *Eberhardi* Davidis Hauberi Verſucheiner umſtaendlichen Hiſtorie der land Karten, *par.* I. *ſec.* I. *cap.* 6. *pag.* 15. *ſeq.* ejuſdemqu: Zuiaetze Zuder Hiſtorie der Land. Karten. *p.* 5.

Unus vero obtinuit, magnoque ſumtu ſibi vindicavit celſiſſimus Sabaudiæ Princeps Eugenius Franciſcus, cujus vel ſolum immortale nomen complectitur quidquid in bellicæ virtutis gloria ſummum, & in litterarum ſtudiis maximum humana mens poteſt concipere; atque inter Bibliothecæ ſuæ regiis theſauris ſuperbientis gazas, non poſtremo loco, ad hunc uſque diem conſervat. Fata hæc quidem fuerunt *Tabulæ Peutingerianæ* tum autographi ipſius, tum impreſſorum inde exemplarium, qua fieri potuit cum adcuratione ac fide haſtenus a nobis deſcripta. Supereſt quod adhuc moneamus unicum: eruditum nempe illum virum, qui nuper demum Bruxellis anno CIↃIↃCCXXVIII. forma, quam in quarto dicunt, commemoratum jam ſupra *Nicolai Bergierii* librum Gallicum *de viis Romani Imperii publicis, ac militaribus* excribi iterum juſſit, ſub finem octo tabulis æneis, commode admodum conglutinandis, itidem illius *Iconem* exhibuiſſe, ſequutum hac in re ipſius Bergierii conſilium [a]. Ceterum quod initio promiſſum fuit, jam adhuc debita cum induſtria expediemus, quæ ſcilicet ad criticam *Tabulæ cognitionem* quomodocumque faciunt, de ipſius puta *ætate, auctore, uſu, pretio, elogiis, nævis*, atque demum *illuſtratoribus* grata itidem brevitate relaturi. VIII.

[a] Ipſe enim in præfat. Bergierius auctor eſt in recondita hujus operis ſui ſe penetrare volentibus, uti ipſam tabulam cum ſua Hiſtoria viarum conferant, quippe quæ oculis exhibeat depictum, quod deſcriptum liber. Conf. la Gazette *des Savans a Antuerp.* 1729. *n.* 11. *B.*

VIII.

De Tabulæ ætate, Auctore, & uſu.

ET ad ætatem quidem primum quod ſpectat, in hoc vero unanimis eſt eruditiſſimorum hominum, neque rationibus plane deſtituta conſenſio, *venerandæ* illam antiquitatis, vel ipſo ſtatim adſpectu indicia præ ſe ferre. Qui princeps hac de re publice ſententiam dixit *Beatus Rhenanus*, ſub ultimis *Imperatoribus* depictam pronunciavit. Hoc aliquanto timidius effatum atque obſcurius, ita declarat *Velſerus* [a], ut *ultimorum Imperatorum* nomine, non quidem intelligi debere ajat illos, qui poſtremi *Imperatorio* nomine in *Occidente* uſi eſſent, ſed qui poſtremo *provinciarum potiti*, quarum in Pinace *Peutingeriano* itinera deſcripta inveniantur: qua ratione adoptata *poſtremorum*, *poſtremiſſimi* cenſendi eſſent *Theodoſius* major atque filii. Neque fieri etiam potuiſſe addit vir doctiſſimus, ut *Theodoſio nepote*, hoc eſt ſæculi quinti Chriſtiani auſpiciis, *recentior* Tabula habeatur, quum certis hiſtoriæ teſtimoniis conſtet, quod jam ante illum, ſub *Arcadio* ipſius Patre, atque *Honorio* Imperatoribus, Barbari pleraſque provincias in charta iſta delineatas, alias *non multo poſt* in poteſtatem ſuam redegerint: unde neutiquam ſimile veri exiſtat, *Roma-*

a In præf. ad fragmenta Tab. antiquæ. *Op. fol.* 713.

manos itinera per Provincias a Barbaris jam occupatas deſcripſiſſe. Delatus inter hæc eſt ad Velſeri manus vetuſtus aliquis, ſed ineptus auctor, cui *Dicuil.* nomen, patria Hibernia tribuitur vulgo, abs *Rhenano* etiam in *præfatione* ad *Procopium* memoratus, qui ſingulari libro, heroici carminis genere *de menſura orbis terræ* commentatus, retulerat alicùbi, *Theodoſii Imp. juſſu terrarum orbem deſcriptum*

Ter quinis aperit cum faſcibus annum.

Alio etiam loco, quem ex *Matthæi Raderi* indicio [a] demum advertit, verſu nempe præfaminis carmini præmiſsi octavo, ita poſuerat.

Dum ſcribit, pingit & alter.

In utroque luculentiſsimum de Tabulæ ætate teſtimonium deprehendere ſibi mox videbatur vir illuſtris; quorum poſtremus neutiquam obſcure *picturam* innueret, alter vero, cujus potiſsimum *Imperio* ac voluntate delineata eſſet, manifeſte loqueretur. Prioris autem verſus ſenſum principio ad xv. *Theodoſii Jun.* conſulatum adcommodavit, ipſique hujus operis ſuſcepti gloriam tribuit [b]. Mutavit tamen rurſus mentem, & decimum quintum Imperii *Theodoſii majoris* annum deſignari iſtis verbis potius habuit, in peculiari quadam ad *Joſephum Scaligerum* [c] epiſtola. Poſtremo iterum dubius nihil

a Vide omnino vitam *Velſeri* ab *Arnoldo* ſcriptam, & operibus præmiſſam fol. 65.

b Præf. ad Fragm. fol. citato mox.

c Epiſt. ad Scaligerum v. fol. 791.

hil omnino definire ſuſtinet, & ſagacioribus de his conjecturis amplius arbitrari permiſit.

De auctore Tabulæ res multo eſt impeditior. Plerique incertum, & recte quidem, noſtro judicio, ſtatuunt. Unus *Philippus* Cluverius, ſcriptor eximius, aliquando [a] *Ammianum Marcellinum* hiſtoricum graviſsimum conditorem operis exiſtimavit: cui & alterum illud *itinerarium*, quod *Antonini Auguſti*, aut *Antonii Auguſtalis*, aut etiam *Æthici* cujuſdam, aut *Julii oratoris* nomine vulgo circumferunt, ſimili plane tempore conſcriptum, fortaſſe deberetur. Utrumque tamen modeſte ſatis adſeruit *Cluverius*, nemini non omnino improbabilis opinionis fidem ultro obtruſurus. Ceterum de hoc quidquid vel tandem cenſendum fuerit, exiſtunt inter eruditos nonnulli [b], qui majus omni exceptione argumentum deprehendiſſe ſibi viſi ſunt, Ἀνώνυμον illum Chriſtianæ doctrinæ placitis adhæſiſſe, quod Moſis atque *Iſraelitarum legis* item in *monte Sinai* latæ ex Veteri, divi autem *Petri* ex Novo, uti dicitur, Teſtamento conceptis verbis in *Pinace illo* expreſſa mentio occurrat.

Majoris denique adhuc momenti diſquiſitio reſtat de ſcopo, ac *fine* concinnatæ hujus *Tabulæ*; quo nimirum rite determinato, non poteſt non verus etiam illius *uſus* diſpaleſcere. In con-

a Cluverius German. antiq. *l.* I I. *c.* v.

b Verbi cauſſa auctor Diſs. Anonymæ in editione Tabulæ Moretiana. Bertius in præf. ad Theatrum Coſmographiæ veteris. Cluverius loco adlegato. Bergierius de viis Rom. Imp. publicis *l.* I I I. *ſect.* v I I I. §. 4.

contraria autem valde hoc paſſu abeunt duumviri doctiſsimi, quibuſque nemo temere in iſto negotio dijudicando fuerit intelligentior, aut oculatior, *Velſerus* nempe, atque *Bergierius*. Enim vero ille curate omnibus perpenſis, hanc fere ſententiam amplectitur: Chartam hanc eſſe *itinerariam* a *Metatore* quopiam, qualium creber [a] apud priſcos Romanos in caſtris uſus, deſcriptam, & *dirigendis militiæ itineribus*, notandiſque manſionum, civitatum, trajectuum rel. intervallis adcommodatam, ut quæ *libello* antea itinerario [b] nudis nominum titulis adlegata fuerant, jam & in hac tabula *picturæ* beneficio ſtudioſe expreſſa, *Imperatorum*, ac belli ducum ſenſui evidentius ſubjicerentur. Quo tamquam fundamenti loco poſito, mirum ſane cuiquam non futurum putat, ſi mathematica ἀκρίβεια in Tabulis geographicis conficiendis maximopere alias requiſita, heic quidem omnino deſideretur, atque manifeſte adpareat, *non erudito ſcholarum pulvere natam, ſed in turbido Caſtrenſi elucubratam*, auctori matheſeos penitus experti illam fuiſſe. Hunc præterea *membranæ* iſtius finem præcipuum, ex Velſeri mente, arguit amplius, quod exhibeat luculenter *tabula Peutingeriana*, *lineas viarum* pu-

a Vegetius de re militari *lib.* II. *cap.* VII. Metatores, qui præcedentes locum eligunt Caſtris.

b Inluſtria admodum ſunt loca *Lampridii* in vita Alexandri Severi, & *Ambroſii* ſermone V. in Pſalmum CXVIII. de iſtiuſmodi Itinerariis *Romanorum* a Velſero commode in præf. cit. fol. 710. ſcilicet adducta, & explicata.

publicarum, atque *militarium*, *numeroſque* additos, ſpatiorum indices; quod, & illæ tantum manſiones, ſtationeſque indicatæ ibi ſint, quæ in *vias* delineatas incidant, omiſſis ſubinde aliis urbibus clarioribus, non profecto temere prætereundis, ſi quidem *auctor* dedita opera geographum agere voluiſſet [a], quem heic adeo fruſtra prorſus requiſiveris.

Contrarium quod diximus *Bergierii* de *Tabula noſtra* judicium huc redit fere. Scilicet is arbitratur, formam illius, quam *Velſerus*, atque cum ipſo plures alii tanquam ineptam, atque inconcinnam reprehenderint, & maximo auctori vitio poſuerint; quod nempe in nimiam, propemodumque excedentem longitudinem excurrat, latitudinem contra valde opere arctam habeat, unde non fieri, non potuerit, ut, quod ait *Velſerus* [b], neque provinciarum circumſcriptiones & figuræ, neque littorum extremitates, neque fluviorum decurſus, neque locorum intervalla geographicis canonibus reſpondeant; formam, inquam, iſtam plane ſingularem, non conditoris ignorantiæ; ſed rationi potius deliberatoque conſilio tribuendam eſſe. Inſtitutum nempe hoc ipſi fuiſſe [c] de induſtria in hac tabula exhibere totum Imperium Ro-

[a] Inſpicienda heic integra *Velſeri* ad fragmentorum editionem eruditiſſima præfatio; qui quod de illis ibi pronunciavit, de ipſa etiam poſt hæc tabula ex animo ſtatuit.

[b] Velſerus loco cit. fol. 710.

[c] Maluimus hoc loco itidem Bergierii mentem Henninii verbis, quam noſtris exprimere.

Romanum, tamquam plateam aliquam, ſive iter longiſsimum,& coactum in arctum, atque in eo vias Imperii publicas quaſi per ſynopſin uno oculi intuitu videndas depingere: & ſic ſubjicere oculis per earum longitudinem,& multitudinem, quam longa, & multa fuerint opera illa, hominum induſtria elaborata, quæ duabus iſtis longitudine, & multitudine omnia totius terrarum opera ſuperarunt. Paucis, oculis viſendam quaſi objicere voluiſſe Romanam magnitudinem, & potentiam, & maximum in terris miraculum. Infert inde *Bergierius*, neque geographum, quod & ipſe agnoverit *Velſerus*, neque metatorem etiam, quod perſuaſum ille tamen voluit mortalibus, ſe *Auctorem Tabulæ* heic præſtitiſſe [a]: additque, ſecundum propoſiti modo deſcripti rationes, ſine ullo plane vitio ipſum veram *Romani Imperii*, partiumque ejus latitudinem penſi habuiſſe; de *viarum* quippe publicarum, peculiaribus *lineis* ſollerter deſignandarum, *longitudine* tantum, dum hæc ageret, ſollicitum; quam convenienti quoque menſura ſecundum conſuetam *Milliarii* Romani regulam denumeraviſſet. Hac denique ſententia admiſſa, recte idem concludit, deſituros eſſe *Tabulæ* in poſterum ſpectatores de neglectis heic ortus, occaſus, aquilonis, & auſtri accuratis diſtributionibus, & non obſervatis ullo modo *longitudinis*, atque latitudinis gradi-

a Legenda hanc in rem tota *Sect.*VIII. *lib.*III. Commentarii Bergieriani.

bus, quorum nempe ſumma eſt apud *geographos* cura, conqueri, *auctoris* ita *fine* penitius intellecto, ac libenter ipſum ignorantiæ præter meritum impactæ abſoluturos eſſe [a]. Nobis certe, erudite non minus, atque conſiderate, quam ſumma cum modeſtia propoſita abs *Bergierio*, & heic in compendium contracta ſententia præ illa *Velſeri* adſenſu longe digniſsima habetur.

I X.

Pretio illius item, atque elogiis.

POterit jam ex hactenus diſputatis haud difficulter juſtum inſtitui de vero Tabulæ pretio judicium. Quamvis enim, quod ſapienter monuit *Velſerus* [b], egregie fallatur, ſi quis hinc eum uſum ſperet, quem ex geographicis Pinacibus diligentiſsime, & ſcientiſsime confectis requirere eſt integrum; non tamen omnino nulla habetur recte ipſius in *Geographia veteri*

a Opportune hae in cauſſa Bergierius ad Bertii auctoritatem provocat de Tabularum apud veteres uſitatarum diſerimine, ſequentia in præf. ad Theatr. Coſmograph. veteris diligenter inculcantis: Planarum, ait, tabularum duplex ratio fuit: una rudior ad itinerum tantum directionem comparata; qualis eſt Theodoſiana, ſeu Peutingeriana, quam nos damus: altera adcuratior facta ad conſtitutionem cæleſtem, quæ ſphæræ orbem univerſum repræſentantis poſitionem, quo ad ejus fieri poteſt, in plano refert. Illa Græcis πιτακογραφία dicta eſt, hæc σφαιρογραφία.

b Velſer. præf. ad fragm. f. 712.

teri auctoritas . Immo vero tribuerunt hanc *Peutingeri* membranæ admodum ſubinde inſignem viri eruditiſsimi ; eamdemque præcipue emendando , quod nuncupatur *Antonini Itinerario* : quo multis nominibus hinc inde potior eſt [a], feliciter , & fructuoſe adhibuerunt [b]. Provocant item diligenter ad ejus *fidem* , qui ſingulari opera priſcam , ſive *hiſtoriam* , ſive geographiam commentandam , inluminandamque ſuſceperunt , ſcriptores multo graviſsimi ; adeo-

a Unus inſtar omnium de hoc argumento conſuli meretur *Bergierius* , qui in ſuo de publ., & milit. Rom. Imp. viis , ſæpius ac numquam ſatis laudato Commentario lib. I I I. ſingulari ſectione V I I I I. integra, comparationem Chartæ *Peutingerianæ* cum Itinerario *Antonini* inſtituit , quantumque conveniant inter ſe , ac differant , doctiſſime oſtendit .

b Conf. præter Velſerum præf. ad fragm. f. 715. *Merulæ* præf. ad Coſmographiam generalem : ubi ita inter alia : Itinerarium *Antonini* majori cum fructu uſurpavi , commiſſum cum ampliſſima tabula Itineraria , quæ ductu Joannis Molleri (Moreti) diligentiſſimi Typographi ; auſpiciis autem viri nobiliſſimi *Marci Velſeri* Duumviri Reip. Auguſtanæ, ex illuſtri Peutingerorum Bibliotheca in lucem prodiit . Plus habet illa in receſſu , quam frons pollicetur : licet infinita ibi ſint depravata , & turbatioris ordinis , tamen comparata cum Antoninianis (quibus & hinc medicina non ſemel per me petita) nullo negotio poſſunt corrigi , & ad ſua revocari caſtra: quod non infeliciter a me factum in Gallia, Italiaque res ipſa docebit . Procurrit hæc tabula ab occidentali Oceano per continentis totius longitudinem ad Orientalem uſque , ſingula notans loca , necnon locorum , induſtria ſtupenda , diſtantias , & intervalla . Totum complectitur , quantus quantus eſt, Antoninum ; alterumque tantum , & amplius adponit , ſi civitates , urbes, oppida , pagi , fluvii , aliaque talia diligenter examinentur: digna certe, quæ ſedulis doctorum, non magiſtellulorum manibus teratur . Adde Voſſium de Scient. Mathem. cap. XLIII. §. 9.

que, quantum *Tabulæ* pretium ſibi fiat, luculenter demonſtrant. Ex illis honoris cauſſa adpellaviſſe heic tantum liceat Inluſtriſsimum *Henricum* de Bunau, atque Excellentiſsimum *Joannem Jacobum Maſcovium* [a], vera gentis noſtræ, ac ſæculi ornamenta; inter hos vero clariſsima *Paulli Merulæ*, & Chriſtophori Cellarii nomina [b], probandis quæ diximus, abunde ſuffecerint præ multis aliis. Hinc, & tam exquiſita paſsim in præſtantiſsimorum Auctorum libris *Tabulæ* elogia deprehenduntur, quæ operoſe huc conferre[c] tanto minus neceſſarium arbitramur, quanto frequentiora cuivis vel leviter in illis perluſtrandis, legendiſque occupato, occurrunt.

X. *Ac*

a Uterque in elucubratiſſimo Germanicæ Hiſtoriæ opere haud raro tabulæ fidem conſideratæ adpellat.

b Merulæ Coſmographiam, & Cellarii Notitiam orbis antiqui evolventibus vel primo intuitu adſerti veritas conſtabit.

c Pridem Andreas Schottus in præf. ad Antoniniani itinerarii editionem, Hieronymi Suritæ commentariis expoſiti, nihil ex antiquis monumentis, quæ exſtant, cum tabula conferri, nedum præferri poſſe ipſi pronunciavit. Noſtro autem demum ævo intelligentiſſimus antiquitatum, idemque nobiliſſimus ruſpator, Scipio Maffejus, in comparatione Inſcriptionum, & numiſmatum, adpendicis inſtar de interpretibus Etruſcis (Traduttori Italiani &c. Venet. an. 1720. in 8.) Commentariolo adjecta, de ejuſdem pretio graviter ſententiam dixit. Conf. Acta eruditorum an. CIↃIↃCCXXIII. p. 230.

X.

Ac demum nævis.

HAbent vero etiam, quod ſileri prorſus non debet, & ipſa *Tabula Peutingeriana*, & fragmenta iſta duo, Velſeri doctrina inſigniter conluſtrata, nævos utique ſuos atque *vitia*, quæ in cujuſcumque illorum ſpectatoris aliquanto intelligentis oculos facile admodum incurrunt, ac tum ab ipſo *Auctore*, tum a *deſcriptorum* negligentia merito derivantur. Fragmentorum maculas adnotavit partem, partem etiam abſterſit idem eruditiſsimus Velſerus. Ipſius vero Tabulæ errores, neque adeo paucos, neque interdum leves *Bergierius* [a], Cluverius [b], Cellarius [c], & plures forte alii communi ore conqueruntur.

a Bergierius toties excitati Operis *l.* III. *ſect.* VII. §. 7. & 8. *ſect.* VIII. §. II., & *ſect.* VIIII. §. 4. 7.

b Cluverius in præf. ad Germaniam antiquam fol. 4. Reſtant, ait, duo Itineraria, quorum alterum Antonini, ſive Antonii cujuſdam nomini adſcriptum: alterum tabula illa incerti auctoris refert in prælongum producta. Utrumque ingentis uſus opus, ſi poſt Barbarum illud ſæculum, quo librariorum incredibili imperitia, incuriaque corrupta fuerunt, ſalva ad nos, ſanaque tranſiiſſent. Nunc mutila, manca, detorta, ac plurima ex parte depravata, nil niſi meras tenebras Geographiæ antiquæ ignaris offundunt.

c Cellarius præf. ad Tom. I. Notitiæ orbis antiqui pag. B. 2. Multis hæc (charta Peutingeri) inquit, nævis quoque vel deſcribentis vitio, vel auctoris ipſius eſt referta; certior autem diſtantiarum numeris, quam *Æthici*, ſeu Antonini

Nolimus autem ex illorum cenſu haberi in poſterum, quos pridem, veluti ſuperiori capite octavo dictum eſt, tamquam injuſte imputatos, ingenioſe non minus ac vere diſpunxit ejuſdem Bergierii perſpicientia: quod nempe in ſitu urbium, immo provinciarum integrarum, mira regnet confuſio, atque perturbatio; quod neque littoralis maris oræ, ſive Oceani, ſive Mediterranei delineatio; neque ſinuum etiam, neque Promontoriorum latitudo veritati naturali ad amuſsim geographicam reſpondeant, & quæ his plura ſunt congemina. Reſtant ſane *vitia* alia, quæ modo ipſi Tabulæ conditori, & optimo quidem jure, adſcribenda; ſed condonanda quoque iterum ætatis, qua vixit, & humanæ conditionis habito reſpectu; modo *exſcriptorum* oſcitantiæ in nominum orthographia, numerorumque, quibus notantur locorum intervalla, ſignis, infinitis fere modis peccantium tribuenda fuerint; ſed tollenda rurſus, atque emendanda *Velſeri* exemplo, ſatis commode, ubi manum eruditis atque induſtriam adhibere libuerit.

XI. *Qui*

Itinerarium. Quod vero per lineas in ortum procurrentes cuncta tradit, & adhuc maria compreſſa habet, flumina diſtorta; dubios ſæpe, & incertos relinquit, qui verum locorum ſitum, atque naturæ faciem inquirunt.

X I.

Qui Tabulam ex parte inluſtrarint, aut inluſtrare etiam integram promiſerint.

TEntatum hòc certe plus vice ſimplici a doctis hominibus publico litterarum bono, inſtitutoque laudatiſsimo novimus; omnino tamen perfectum, & ſingulari quodam opere abſolutum adhuc impatienter deſideramus. Longum nimis foret illorum heic inſtituere ſingularem omnium recenſum, qui ad inluſtrandam, purgandamque mendis hanc *Peutingeri Tabulam* variis in ſcriptis Hiſtorici, Geographici, & Antiquarii potiſsimum argumenti calamum, mentemque adverterunt: quem plenum, quantum ejus fieri quidem poterit, alio quodam loco, ac tempore fortaſsis proponemus. Suffecerit in præſens duo ſaltim eruditorum exempla, in primis conſpicua, non dememiniſſe; qui ſimile quid, eximio conatu noſtratibus, quod optamus, imitando effecerunt, Gallum unum *Joannem Baptiſtam Nolinum* auctorem operis, *Gallia utraque, Ciſalpina & Tranſalpina* rel. inſcripti [a], alterum *Anglum Joannem Hoasby* ar-

[a] Index libri integer hic eſt: Gallia utraque, Tranſalpina nimirum, & Ciſalpina in præcipuas partes, ac nobiliores populos, juxta *Cellarium* præſertim, diviſa; ubi adpoſita ſunt itine-

artium magiſtrum, & Societati regiæ ſcientiarum Londinenſi adſcriptum, recentiſſimi libri *Britanniæ Romanæ* titulo, hoc demum quo vivimus anno emiſſi[a] conditorem: quorum utrumque *Peutingeri* chartam, quatenus nempe illa tum *Galliam*, tum Britanniam repræſentat, doctis commentariis inluminaviſſe accepimus. Interim, quod modo monitum fuit, nemo unus extitit hactenus in univerſa litteraria civitate, qui *integram Tabulam* idonea *explicatione inſtructam*, atque exornatam emitteret in publicum; licet plures uno ſperare hoc de ſe fecerint, iique primarii quidem doctrinæ fama viri. Ne enim de interceptis Anonymi præfationibus ad *Tabulæ editionem Muretianam* Auctoris, itemque *Merulæ* hanc in rem deſtinatis denuo commemoremus; *Hermannus* primum *Conringius*, ſummum in his veluti, & aliis litteris nomen, quum tertium *Taciti* de *moribus Germanorum* libellum cum notis criticis vulgaret, adjuncta conlectione *monumentorum veterum de antiquo Germaniæ ſtatu* referentium. in animo habuit, hanc ipſam tabulam Peutingerianam cum neceſſaria expoſitione

Itinera militaria Imperii Romani ab Urbe has in regiones deducta, ex itinerario *Antonini*, & aliorum, *&* *Tabulis Peutingerianis* excerpta, auctore Joanne Baptiſta *Nolin*. Pariſiis an. CIƆIƆCCXIV. fol. Clariſſimus le Long, qui illum in Bibliotheca hiſtorica Galliæ fol. 3. adlegavit fol. 7. verum auctoris nomen eſſe ait *Jean Nicolas, Abbè du Tralage*, mortuumque anno CIƆIƆCXCVI. ſimul adfirmat.

a Conferantur interim die neve Zeitungen von geleherten Sachen anni CIƆIƆCCXXXII. num. LIII. p. 468. ſeq.

tione adjicere; niſi typographus, nimias impenſas veritus, renuiſſet [a]. Poſt hunc doctiſſimus Gallus *Claudius Nicaſius*, eamdem ſimili modo edendam, cum Bergierii de viis Romanis libro promiſit [b]; fatis tamen ab exequendo præclaro conſilio fuit prohibitus. Clariſſimum Henricum Chriſtianum Henninium, eadem prorſus mente volventem, aliam poſtmodum induiſſe, intellecto *Menſonem Altingium*, nobiliſſimum virum, de vulganda brevi tempore *Tabula cum commentariis* cogitare; ſuperius jam eſt memoratum. Enim vero & ipſa hæc deſideratiſſima certe eruditis, quicumque æſtimare hominis doctrinam didicerant, & optima inde quælibet ſperabant. *Altingii* editio, ipſo ad diem 2. Auguſti anni CIƆIƆCCXII. defuncto, aliquantiſper dilata: poſteaquam, cui relictæ operæ in lucem producendæ cura demandata fuerat, *Hadrianus Relandus*, una cum tabula Peutingeriana cætera etiam *veterum itineraria* proxime publicaturus, ſupremum itidem, anno ſæculi hujus ſeptimo decimo, diem obiiſſet [c], fruſtra jam amplius expectari poſſe omnino exiſtimatur.

XII.

a Editio hæc *Taciti* Conringiana vulgata eſt Helmeſtadii anno CIƆIƆCXXXVIII. 4. Locus autem, quem heic innuimus §. IX. præfationis occurrit.

b Pollicitus fuit hanc editionem Nicaſius in ſingulari diſſer. de numo Pantheo Adriani Imp. adnotante J. A. Fabricio Bibl. Latin. volum. altero in Indice ſub voce *Tabula* p. m. 921.

c Debemus hanc notitiam eidem clariſſimo Fabricio. Bibl. Latin. volumine tertio; itidem in Indice voce *Tabula* p. 999. ſuppeditatam.

X I I.

Concluſio .

CÆterum nos quemadmodum Tabulæ Sereniſsimum Principem poſſeſſorem merito gratulamur, ita ſub finem qualiſcumque hujus commentationis reipublicæ litterariæ cauſſa optamus ſerio, ut exſurgat aliquando *celſiſſimi Herois* auſpiciis, dignus illa *Velſerique* doctrina æmulus commentator, immortali ſic ſibi beneficio eruditum orbem, quam certiſsime devincturus.

DE
FORMULA ANTIQUA
REI TESTAMENTARIÆ ROMANÆ
EXERCITATIO

JO: CONRADI STIGLITII

AD NOBILISSIMAM SOCIETATEM

COLUMBARIAM FLORENTINAM.

VIRIS

Digitized by Google

VIRIS ILLUSTRIBUS DOCTISSIMISQUE

ACADEMIÆ COLUMBARIÆ FLORENTINÆ SODALIBUS

S. P. D.

JOANNES CONRADUS STIGLITIUS

EORUMDEM SOCIUS.

A*Rgumento ſatis firmo ex humanitate & genio eximii celeberrimique collegæ* Veſtri Ant. Franc. Gorii *ſcientiarum & amicitiæ noſtræ honoris*, *ad* Veſtratem *ducto*, *quin etiam conſiderata nobiliſſimæ ſocietatis* Veſtræ *ſuprema lege*, *propagatione videlicet quarumvis ſolidiorum doctrinarum*, *qua glorioſe adhuc defuncti eſtis*, *quam feliciſſimo ſucceſſu proſequimini*, *ſaluberrimo fortaſſe conſilio conſtitui*, *ſpecimen hoc ſapientiæ Romanorum civilis ad* Vos *ablegare*; *ne aditum ei præcludatis*, *per ego* Vos *omnia*, *qua cara ſunt Muſis & Sancta*, *obteſtans*, Illuſtres Doctiſſimique Sodales. *Hauſtum eſt ex variis fontibus*, *ratione naturali ac civili*: *ac vel ideo ad Vos properat*, *quum ſcientiarum flumina in ſocietatem* Veſtram, *quaſi in Oceanum*, *confluunt*, *& inde ad quicquid cogitationibus* Veſtris *objicitur*, *effuſiſſime redundant*. *Scilicet ob inſignem illum ſummumque nexum*, *quo quælibet inter ſe junguntur*, *concurſus ſcientiarum requiritur ad quævis argumenta rerum*, *etiam quam maxime ſingularia*, *prorſus exhauriendum*. *Studia ſingulorum in eo vincuntur a ſtudiis ſocietatum eruditorum*, *qui*

com-

communibus quaſi aquarum inductionibus campis ſuis fœcunditatem dare poſſunt multo majorem, incrementum Muſis eo largiſſime afferentes: quemadmodum ſalus ipſius generis humani, civitatibus inſtitutis, conjunctis viribus magis juvatur, amplificatur, augetur. Macti igitur felicitate eſtote, Eruditiſſimi ſocii, *quo ingenia* Veſtra *præclari quid ſemper anquirere pergant, quo ingruentem iſtam barbariem averruncare, ſplendorem eruditæ Antiquitatis inſtaurare, ejuſdemque alumnos benignitate* Veſtra, *pro more, in poſterum fovere poſſitis. Dab. Numburgi Saxonum, e meo Muſeo*, v. *Kal. Decembr.* CIↃ.IↃ.CC.LI.

PRO-

PROLUSIO

Comparatio ſucceſſionis ex inteſtati teſtatique cauſſa in ſtatu naturali ac civili Romano.

I. VArias introducti rerum dominii cauſſas mihi meditanti ea tandem veroſimillima viſa eſt, quæ antiquiſsimorum temporum facie, a *Perizonio* in *Origin. Babylonic.* quoad ejus fieri potuit, egregie repræſentata, in primis nititur, ſcilicet cupiditatum humanarum libidinumque expletio partim, partim ſua cujuſlibet conſervatio. Utroque iſto fine, ſtatim ac dominus exſpiraverit, expirante, dominium quoque extinctum, res in priſtinam cauſſam redactæ, ideoque nullius factæ, neceſſe eſt, cenſeantur. Quod principium etiam in jure Populi Rom. regnat *leg.* 1. *D. de Rer. diviſ.* Videlicet res, morte domini, in patrimonio ejus vere exiſtere deſinunt, per fictionem vero hereditas jacens perſonam defuncti ſuſtinere dicitur, *leg.* 3. *de*

her.

her. inſt. leg. 34. de acq. rer. dom §. 2. 1. de her. inſtit pr. 1. de ſtip. ſerv.

II. Qui voluntatem ſuam acquirendi res derelictas primum clare & ſufficienter cæteris declarare poteſt, is occupaſſe intelligitur. Dominium ſi ſola apprehenſione corporali acquireretur, qualis quidem opinio ſedere cœpit, majori jure omnino præditus foret potentior: quippe infirmiori cuſtodiendoque impari poſſeſſori rem occupatam rurſus vi extorquere poſſet, ſub obtentu, quaſi ille non perfecte poſſediſſet, nec ſufficienter cuſtodiiſſet, ac proinde minus plene occupaſſet. Adeone futurum, ut vita hominum degeneret in vitam piſcium, ubi major minorem devorat. Ergo occupationis forma potius conſiſtit in declaratione animi rem nullius ſibi habendi, quæ fieri poteſt, vel verbis, vel facto & re ipſa; idquod jam perſpectum cognitumque habuiſſe videtur *Trebatius* ICtus, *l. 55. de acq. rer. dom.* Prudenter tamen conſultum eſt, ut, rite ſignificato animo rem nullius ſibi habendi, apprehendat occupans, cuſtodiæque ſuæ inferat, ne intentionem occupandi mutaſſe, verum jus cœptum proſequi videatur. Imaginem definitæ occupationis ſigillatim in heredibus repræſentat jus Romanum. Simulatque is voluntatem ſuam expreſſe declaravit, ſtilo civili, *hereditatem* adiit, vel tacite, ſcilicet factis, quæ fuſius deſcribuntur *l. 20. de acq. vel om. her.* animum ſignificavit, id quod ſtilo civili *pro herede gerere*,

rere, *§. ult. I. de her. qual. & diff.* ſeu *pro domino facere & adminiſtrare l. 22. fin. de acq. vel om. her.* dicitur, hereditatem ſtatim a morte teſtatoris acquiſiviſſe intelligitur, ideoque tempus cretionis, generatim aditionis, per fictionem retrotrahitur ad tempus mortis, *leg. 54. eod. arg l. 24. de novat.* Utraque fictio, & hæc, & *§. anteced.* commemorata, quodammodo inter ſe pugnare videntur, quod ignoſcendum Romanis, in fingendo interdum evagantibus. Voluntatis ſignificatio, ſive tacita ſive expreſſa, per leges ſuppletur in heredibus ſuis, quaſi ſtatim poſt mortem parentis facta eſſet, quod ſtilo civili exprimitur: *hereditas heredibus ſuis morte parentis ipſo jure acquiritur, §. 3. I. de her. quæ ab int.*

III. Si forte plures, qua diximus ratione, occupare cœperint res morte domini derelictas, id agant, ut univerſitatem iſtam communi jure ſibi acquirant: ne invidiæ & contentionum herbæ naſcantur. Illuſtris illa controverſia apud *Plutarch. quæſt. Græc. 29.* de Acantho deſerta, eoque nullius facta, quam Chalcidenſium legatus primum introiit, Andriorum legatus prior jaculo petiit, optime ita definitur, ut utrique, Andrii & Chalcidenſes, ſocietatem dominii ſeu *condominium* Acanthi acquiſiviſſe videantur. *Grotio* ea in re diſſentienti fecit ſatis Cel. *Schwarzius ſpecim. 4. Controverſ. Jur. Nat. & Gent. ex Hiſt. Græc.* Jus alterutrius, quum duo vel plures

occuparunt, prævalere nequit; ergo iſtam univerſitatem rerum, niſi communio præoptetur, æqualiter partiri ſuadet naturalis ratio. *Theo Smyrnæus l.* VIII. *Par. Hom.* 298. 299.

...... Πόνον δὲ οἱ ἔργα τε πάντα
Χηρωσαὶ μετόπισθεν ἀποφθιμένοις δάσαντο.

Ex iſto fonte in jus civile Romanum profluxit famoſa illa *æquitatis præſumtio*, qua *ex æquis partibus heredes ſunt, nullis partibus nominatis*, §. 6. I. *de her. inſt. l.* 9. §. 12. *l.* 35. *pr.* & §. 1. *eod.* Cæterum diviſionis modus commendari poteſt ex *Homer. Odyſſ.* ξ 5. 6.

..... τοὶ δὲ ζωὴν ἐδάσαντο,
Παῖδες ὑπέρθυμοι, καὶ ἐπὶ χλήρους ἐβάλοντο.

IV. Res, extincto domino, nullius factas ſibi habendi animum quicunque primus ſignificare poteſt, is earum dominium acquirere cœpit in ſtatu naturali, familiarum videlicet ſegregum, extra imperium civile. Ad patrem familias moribundum occulto quodam & vehementi, ut conſtat, naturæ inſtinctu, omnium domeſticorum maxime trahuntur, qui ſanguinem ab eo traxerunt, ſine diſcrimine ſexus, parenti pietatis officium ultimum præſtituri. *Sen. lib.* III. *de Ben. c.* 18. Ergo & ii copias & fortunas patrisfamilias ſimul ac fato ejus derelictæ ſunt, ſibi, qua diximus ratione, præoccupare, cæteroſque domeſticos excludere

dere poſſunt. Quo hujus juris imago exhiberetur in ſtatu civili Romano, liberis inculcatum eſt, ut ad patrem moriturum feſtinarent, ultimum vale dicerent, ſpiritum ejus ultimum exciperent, *Cic. Ver.*x., leto denique ſuffectos parentis oculos tempeſtive, quod *lege Mevia pietatis* cautum, *ſuggillarent*, quaſi *ſigillarent*, h. e. clauderent. *Martial. lib.* x. *ep.*63.

Quinq;dedit pueros,totidem mihi Juno puellas,
Clauſerunt omnes lumina noſtra manu.

Val.Max. lib. II. *c.*I. *R. M. Filiarum manus ad ſupremum opprimendorum oculorum officium advocavit*. Naturalem rationem iſtius pietatis officii lepide tradidit *Lud. de la Cerda ad Virg. Æn.*VIII.487.*Mors claudit oculos morientibus; ſi quando contingat,perfecte id non fieri,ſuccedit vivorum opera; tamquam ars curandi defuncti corrigat naturam*. Quapropter morem iſtum, non Romanis proprium,ut putavit *Gyraldus*,ſed gentibus communem vindicatum ivit laudatus *de la Cerda*.Quo pertinet illud *Euripidis in Hec.* Πολύδωρος ζῇ, καὶ θανόντος ὄμμα συγκλείσει τὸ σόν.

V. Quid? proximis neceſſitudinibus ſuis, ab ipſa natura,ut iis bene cupiat, commendatis, offerre occaſionem præoccupandi res morte ſua derelinquendas, atque ita feliciores reddere, tanto magis reſpondet naturali parentis moribundi officio remunerandæ fidei teſtandique affectus, quo majori mortalitatis ſolatio ipſe affici-

ficitur, ſimulac officium iſtud a ſe adimpletum, votoque ſuo ſe ita potitum ſentiat. Atque hæc providentia patrisfamilias, ultimum trahentis ſpiritum, apud Romanos concinne dicitur: *dulci officio fungi*, *l. 1. C. de his, qui ſibi adſcr. in teſt.* & *ex officio pietatis agere*, *leg. 2. de inoff. teſt. Ulpianus, l. 9. pro ſoc. Hereditates non ſine cauſſa obveniunt, ſed ob meritum aliquod accedunt*. Eleganter quoque *Papinianus, l. 7. §. 7. ſi tab. teſt. null. ext. und. lib. Ad bona admittit liberos ſimul & parentium commune votum*. Quî fiebat, ut ſuperſtites habere liberos ardentiſſime precarentur atque immolarent parentes, teſte *Cic. lib. de N. D.* propterea *ſuperſtitioſi*, proprio ſenſu, dicti.

VI. E contrario, ſi cui male morigero ac degeneri ex liberis ſuis paterfamilias facultatem aliquando occupandi velit præciſam, nihil tam naturale eſt, quam ut eum, veluti genere & familia indignum, inde ejiciat, vi ſummi Imperii domeſtici. Simulacrum ejuſmodi expulſus filiorum nullius frugis e familia in ſtatu civili Græcorum non minus quam Romanorum eſt frequentiſsima illa *abdicationis* ſolennitas. *Quinctilian. paſſim. Val. Max. V. 8. 3.* & *4.* Scilicet paterfamilias, quacunque de cauſſa, arbitrio ejus relicta, filium, veſtibus ſpoliatum & egenum, e conſpectu ſuo familiaque abire jubebat, ac ſolenni formula: *diſcede de domo mea*. Inde eveniebat, ut hereditatis defuncti patris nunquam particeps fieret: ac propterea

abdi-

abdicatio a *Quinctiliano Declam.* VIIII. *c.* 2. *ultimum fulmen*, puto, haud incongrue dicitur. Poſtea non amplius neceſſarius videbatur *abdicationis* ritus, quum vis ac poteſtas ejus jam ineſſe exiſtimaretur formulæ illi exheredationis: *filius meus exheres eſto*. Ex eodem principio ſequitur, ut filii rite exheredati non accurate pro *mortuis* habeantur, *l.* 1. *§.* 5. *de conjung. cum emanc. lib. ci*. Potius fictio ita comparata eſſe deberet, ut pro *abſentibus & in familia non amplius exſtantibus* haberentur: nam expulſu e familia non mors ſed abſentia efficitur.

VII. Patrisfamilias appellatione, deficientibus utriuſque ſexus liberis primo agnationis gradu, avus, & proavus, & deinceps ſuperiores ſignificantur, id quod ſtilo civili non minus quam ſacro conforme, *legg.* 51. 201. 220. *D. de V.S. Cap.* 2. *X. de V.S.* Patriſfamilias vero ſanguine proximis pariter adnumero uxorem, quippe cui conſanguinitas inſititia eſt, ſeu per nuptias effecta, ſtilo *Ulpiani ap. Collatorem Leg. Moſaic. & Roman. tit.* XVI. *§.* 6. *conſanguineos facit in manu conventio*. Quoniam cum parente unitas ſanguinis & carnis, ſi ſtilo civili rem exprimere mavis, *unitas perſonæ*, *l. ult. c. de impub. & al. ſubſtit.* intercedit & uxori & filio, ac proinde neutri jus ſanguinis propius fortiuſque ſit: iccirco paterfamilias utrumque æquali amore proſequi debet, nec alterutri melius cupere. Conſanguinitas iſta cauſſa per-

E 3 petua

petua eſt amoris. Ergo neutiquam mihi obſtant, quæ *Grotio Lib.* II. *de J. B. & P. c.* 7. *§.* 3. oppoſuit *Cornel. Van Bynckershoeck Lib.* II. *de Obſ. Jur. Rom. c.* 1. *p.* 108. *ſi*, inquiens, *ut par eſt, leges attendamus, quæ in cauſſa inteſtati hereditates deferunt, tunc enim ſententiam Grotii, originem ſucceſſionis ab inteſtato ex præſumta patris voluntate demonſtraturi, vel ſola uxor a ſucceſſione excluſa refutabit, in hanc quippe, quam in quemcumque alium cognatum, majorem eſſe impetum, Moſes veriſſime dixit*. Invertamus, quæſo. Accidit ſæpe, ut, turpi macie malas uxoris occupante, & fronte ejus flacceſcente languere incipiat mariti erga eam affectus, aut quælibet alia deformitas uxoris ſit fomes odii maritalis. Nota eſt ex *Juvenale ſat.* VI. 147. 148. blandiſsima illa mariti ſalutatio:

———— exi
ocyus, & propera —

Nonne, reſtinctis igniculis illis, amorem mariti erga conjugem reſtingui, fas eſt? Immo vero perpetua eſt, quam diximus, amoris cauſſa. Agnoverunt hæc Romani. Quapropter uxor, ubi vel confarreatione, vel coemtione, vel uſucapione, in manum mariti convenerat, ejus filiæ loco habebatur, eoque *heres ſua* fiebat. *Gell. lib.* XVIII. *N. A. c.* 6. *Caj. ap. Auct. Collat. Leg. Moſaic. & Rom. tit.* XVI. *§.* 2. *Ulp. Fragm. tit.* XXII. *§.* 14. Agnovit & Prætor, uxorem ad ſucceſsionem mariti vocans ex

Edi-

Edicto *unde Vir & Uxor*: quamvis nulla ceteroquin ſit affinium ſucceſsio, *l. 7. C. commun. de ſucceſſ.* Uxor autem a JCtis populariter modo dicitur affinis mariti, *l. 8. de condit. cauſſ. dat. Cauſſ. non ſec. l. 38. §. 1. de uſur.* quo in primis pertinere videtur fragmentum iſtud *Jul. Paulli l. v. Rec. ſent. tit. 12. §. 2.* de ſola adfinium nomine ab inteſtato ſucceſsione intelligendum, quæ jure honorario inter virum & uxorem contigit, atque ſic a prædatione *Cujacii & Rittersbuſii* ſalvandum. *Ei etiam, velut indigno, aufertur hereditas, qui affinem vel cognatum, cui ipſe ab inteſtato ſucceſſurus erat, teſtamentum facere probibuit*; verba ſunt *ſententiæ Paulli*.

VIII. Una cum iis, qui patrifamilias deceſſuro proximi ſunt ſanguine facultatem occupandi quoque nanciſcuntur amici ejus, qui ſuſpiriis amici morientis vocati, ac propriis amicitiæ ſtimulis acti, ultimum ejus excepere ſpiritum. Hunc affectum, quem ingeniis amicorum natura indidit, eleganter adumbravit *Tibullus lib. 1. El. 1. v. 73. ſeq.*

Te ſpectem ſuprema mihi quum venerit hora,
Te teneam moriens deficiente manu.

Quo factum eſt, ut apud Romanos amici, poſtulantes, ut in bonum proſpiciat familiaribus ſuis amicus, ideoque hereditatem ejus defuncti jure optimo maximo ſibi deberi exiſtimantes, *querelam inofficioſi* coram centumvirali ju-

dicio inſtituere cœperint. *Val.Max. lib.* VII. *c.* 8. §. 1. 6. 7. 8. Centumviri judicia maxime fecerunt de iis controverſiis, quarum deciſioni eſt æquitas & ratio naturalis. *Sigon. de Judic. l.* 1. *c.* 22. Hinc iſta *inofficioſi querela*, ceu ex eodem fonte orta, coram centumviris agitari ſolebat.

VIIII. Domino moribundo, eidemque invito, ſi aliquando, occupandi gratia, ſe appropinquare vellent extranei, qui neque propinquitatis nec amicitiæ vinculo ei conjuncti ſunt, alienarum poſſeſsionum turbatores forent, & ideo injuſte acturi eſſent.

X. Ecce tibi originem & nexum juris, quo bona domini defuncti ad neceſſarios familiareſque ejus devolvuntur, extra Imperii civilis ſtatum. Immerens igitur vapulat *Merillio l.* 1I. *Obſ. c.* 25. *Theophilus*, quod rei teſtamentariæ originem ex jure gentium derivaverit, §. 1. *I. de I. N. G. & C.* formulam vero teſtamentorum juris civilis eſſe, *Theophilum* latere non potuit. Alterum ab altero diſtinguere debuiſſet *Merillius*. Repræſentavimus inſuper iſtius juris imaginem in ſtatu civili Romano, idquod *ſucceſſio ex cauſſa inteſtati, ac teſtati* partim, appellari ſolet. Quemadmodum vero jus *civile non per omnia ſervit naturali vel gentium, verum aliquid addi vel detrahi debeat*, *Ulp. l* 6. *pr. de J. & J.* ita & illi ipſi juri noſtro inſigne hoc acceſsit auctarium, ut ſucceſsio fieri debeat in jus paucis tantum exceptis, *l.* 38. *de R. J.*

R. J. l. 23. *§.* 8. *ad L. A.* univerſum, quod competeret defuncto, & in defunctum, tempore mortis, *l.* 24. *de V. S. l.* 62. *de R. J.* Atque hoc additamentum poſtulabat ipſa ratio ordinatæ civitatis, ſcilicet amplificatio commercii familiarum: alter enim cum altero paciſci detrectaret, ſi obligatio ab uno alterove ſuſcepta, morte ejus ſimpliciter tolleretur. Porro, ne executione iſtius juris, quo amici etiam participes fiunt familiæ defuncti amici, orirentur in civitate contentiones ac turbæ, & ita reipublicæ tranquillitas turbaretur, in quos bona ſua poſt mortem translata vellet amicos, teſtari indulgebatur domino. Teſtationi iſti ſeu teſtamento, ſynonyma enim ſunt hæc verba, poſt mortem domini ea ineſſe fingebatur vis, quaſi ad dominum morientem vocati amici familiam defuncti occupaſſent. Si univerſum jus unius defuncti domini, uno eodemque titulo pro herede, tam in neceſſarios ejus, quam familiares devolvi potuiſſet, id ampliatio legis inteſtatorum fuiſſet, h. e. novum caput tantummodo acceſsiſſet de ſucceſsione amicorum, quam ex eodem fonte profectam diximus, unde propinquorum ſucceſsio orta. Sed Romanis hæc non placuere: quia *teſtato & inteſtato in paganis*, ſcilicet bonis, *decedere*, *naturaliter inter ſe pugnet*, *nec jus civile id patiatur*, ex doctrina *Pomponii*, *l.* 7. *de R. J.* Nihil rationis, vel naturalis vel civilis, video. Mentem JCti minus quidem aſſequi videntur, qui pro parte teſtatum,

ſtatum, pro parte inteſtatum quem decedere poſſe ſtatuunt heredis facto & judicii eventu, nimirum diverſis ſententiis latis, quarum altera laudat, altera reſcindit elogium, v. g. tamquam inofficioſum. *Papinianus* l. 15. §. 2. *de inoffic. teſt. Filius, qui inofficioſi actione adverſus duos heredes expertus, diverſas ſententias judicum tulit, & unum vicit, ab altero ſuperatus eſt, & debitores convenire, & a creditoribus conveniri pro parte poteſt*. Et paullo poſt: *Ideo pars hereditatis in teſtamento remanſit: Nec abſurdum videtur, pro parte inteſtatum videri. Ulp. l.* 24. *eod. Circa inofficioſi querelam evenire plerumque adſolet, ut in una atque eadem cauſſa diverſæ ſententiæ proferantur: quid enim, ſi fratre agente, heredes ſcripti diverſi juris fuerunt? quod ſi fuerit pro parte inteſtatus deceſſiſſe videtur*. Ita quidem petere ſolent excitatam *Pomponii* regulam juris. At enimvero teſtatoris voluntas, dum legitima eſt, pro individua cenſeri poteſt. Pro ea parte, qua in leges offendit, digna eſt, ut eluſoria fiat. Atque ita capienda ſunt verba *Papiniani* & *Ulpiani* modo allata, itemque *l.* 19. *D. & l.* 13. *C. de inoff. teſt. Pomponius* vero *l.* 7. *de R. J.* de teſtatore tantum diſquirit, an proprio facto ſuo teſtatus & inteſtatus decedere poſsit. Id ex ratione naturali & civili inficiatur. Si unus vel plures unius ejuſdemque pecuniæ ex inteſtati teſtatique cauſſa diſsimili ſimul heredes forent, naturalis omnino obſtaret

ratio.

ratio. Aliud vero eſt, pro parte bonorum inteſtatum, pro alia parte teſtatum deceſsiſſe. Quin obſtat ratio naturalis, ſi miles, actu & exercitio talis, in bonis caſtrenſibus teſtatus & inteſtatus una deceſserit? Nec repugnat ratio civilis, nempe teſtatoris præſumta voluntas, quum teſtatum pro parte bonorum, pro parte inteſtatum ſe decedere velle ſignificavit. Quamobrem vero teſtatio iſta particularis, ut ita dicam, prohibeatur, vix aliquid rationis civilis ſuppetet. Quid? quod loco pœnæ pro parte teſtabiles, pro parte inteſtabiles erant, qui *voluntate ſua ſtuprum flagitiumque impurum paſſi*, teſte *Paullo ap. Auct. Collation. Leg. Moſaic. & Roman. tit.* V. §. 2. quemadmodum ſervis publicis P. R. pro beneficio datum, ut pro parte teſtamentum facere poſſent, quod ex *Varrone* & *Ulpiano* evicit *Petr. Pithœus ad loc. cit. Collat. Leg. Moſ. & Rom* in *Ant. Schultingii admirabili opere Jurisprudentiæ Antejuſtinianeæ*, *p.* 752.

SECTIO I.
Ratio & primordia rei teſtamentariæ Romanæ.

I. IN legum interpretatione uti earum ferendarum occaſio, ratio, & uſus in primis attendi debent, ita in illuſtrando jure teſtamentario Romano eadem via proficiſcendum duxi. *Proluſione* primum expedivi. Jam vero rationi &

inde eruendis originibus rei teſtamentariæ Romanæ propius accedo. In rationibus & utilitatibus reipublicæ ſuæ nil magis habuerunt Romani, quam incrementum, commodum & concentum ſocietatum ſimpliciorum, generatim familiarum, quibus civitas & imperium firmiſſime fundatur. *Maxima enim civitas Romana minimæ domus diligentia contineri debebat; Flor. lib. 1. c. 6 Quid profuiſſet, foris eſſe ſtrenuum, ſi domi male viveretur? Val. Max. lib.* II *c. 9.* Quapropter ad arduum illum ac fere ſupremum, quem diximus, reipublicæ finem juvandum & adipiſcendum, ipſi reipublicæ formula ſua danda erat. Argumento eſſe poteſt morum diſciplinæque regimen cum cenſura conjunctum. Scilicet quaſi communes familiarum patres erant Cenſores. Rationis ac judicii cenſorii fundamentum erat conditio rei familiaris, quam accurate perſpectam habere Cenſores oportebat. Porro, leges condi ſolebant ad juvandas ſocietatum minorum ac domus cujuslibet utilitates; id quod ex rebus, a Romulo geſtis, a Plutarcho conſignatis, vel maxime apparere poteſt. Romani, Romuli veſtigiis in legibus concipiendis poſtea perpetuo inſiſtentes, ampliſſimum campum differendi *de habitu legum ad ſocietates ſimpliciores* aperire potuiſſent *Ill. Præſidi, Monteſquiou*, in opere de *Rationibus Legum* (*del'Eſprit des Loix*) Inſigne ſpecimen, quod ad ſocietatem conjugalem, verbis *Ulpiani* exhibebo. *Conſtante matrimonio, ab eo, qui*

extra

extra maritum ad accuſationem admittitur, accuſari mulier adulterii non poteſt: probatam enim a marito uxorem, & quieſcens matrimonium non debet alius turbare atque inquietare, niſi prius maritum lenocinii accuſaverit, l. 26. pr. ad leg. Jul. de adult. evert. Si patiatur maritus uxorem delinquere non ob quæſtum, ſed negligentiam, vel culpam, vel quandam patientiam, vel nimiam credulitatem, extra legem poſitus videtur, l. 29 §. 4 eod. Nec minus ſocietatis paternæ ratio habebatur, jure excludendi liberos a copiis & fortunis paternis patribusfamiliarum conceſſo. Scilicet antiquiſſimi Romæ incolæ colluvies hominum erat ex variis gentibus, diſſitiſque regionibus, v. g. Gallia, Germania, ut oſtendit *Ol. Borrichius de Originib. Ling. Lat.* Quemque eorum ad patriam diſciplinam legemque regi oportere, Romulus e republica cenſebat. Hinc patribus, quippe patriarum conſuetudinum legumque intelligentioribus, regimen domeſticum exercendum conceſſit, *Dionyſ. Hal.* II. *p. 96.* idque paullo durius, immo pene tyrannicum, quia maximam partem cum hominibus nequam agebatur. Patriæ huic majeſtati, ut eleganter *Val. Max.* VII. 7. 5. dicitur, tamquam firmiſſima baſis, ſubſternebatur poteſtas excludendi liberos bonis paternis avitiſque in perpetuum. Quippe juvenilis ferocitatis coercendo, & filiorum tenendo in perpetuo obſequio nil magis eſſe poterat, quam in extrema paupertate relinquerentur.

tur. Atque ita liberos parentibus admodum devinciri poſſe, Epitadeus, Ephorus Spartanus, probe agnoverat. Quapropter rhetram, in rempublicam Laconicam, poſt captas a Lyſandro Athenas, ut conjicit *Ubb. Emmius Deſcript. Reip. Lacon. tom* IV. *Theſ. Ant. Graec. p.* 482. *ſeq.* exemplo Romanæ, inductam, tulit hujus ſententiæ, commemorante *Plutarcho in vit. Agid.licere cuivis res ſuas agrique ſortem, quod ante per leges Lycurgi non licuerat, vel donare alteri, dum viveret, vel teſtamento relinquere cuicunque vellet*. Invehitur in Ephorum laudatum *Plutarchus*, quaſi iræ privatæ in filium indulſiſſet, & optimum ordinem, in republica a Lycurgo inſtitutum, rhetra ſua turbaſſet, enormem poſſeſſionum inæqualitatem effeciſſet, multaque ejus generis alia. Diſciplinæ domeſticæ rationem ab Epitadeo optime habitam fuiſſe, non animadvertit *Plutarchus*, qui in politicis interdum juſto minus ſapuit, quod ſcriptis ejus paſſim proditur.

II. Quò aptior vero erat commemorata rei teſtamentariæ ratio ad novellum Imperium civile Romanum magis magiſque fulciendum, eo majus fuit vitæ diſcrimen, in quod teſtator heredem extraneum nominando, atque *ſuum* excludendo, poni videbatur. SCti Macedoniani ratio teſtis eſt, filios, contracto mutuo, eo uſque interdum progreſſos inſaniæ, ut, hereditatem paternam acquirendi gratia, parentes interimere conarentur: de extraneis quid multo

to magis expectandum, quorſum ſpe lucri rapi poſſint, augurari potuiſſent Romani. In reipublicæ forma ordinanda, & legibus condendis curioſiſſime id agendum, ut quævis male agendi occaſio caveatur ac præcidatur, quælibet media eo tendentia impediantur ac removeantur. At eſto, antiquiſſimos Romanos prævidiſſe perniciofum iſtum teſtationis effectum, quem poſteri argumentis & uſu rerum demum addidiciſſe videntur, ut *Sect.* III. *§.* 2. ad teſtamentum per æs & libram notabimus, nihilominus ratio inſtituendæ rei teſtamentariæ, *§. anteced.* expoſita prævaluit.

III. Itaque Rep. Romana, in primis imperio patrum domeſtico ſub auſpiciis Romuli aliquantulum ordinato, de inducendo ſtabiliendoque jure teſtamentario, veluti firmamento majeſtatis domeſticæ, cogitabatur: ut ideo ex cauſſa teſtati ſucceſſio jam inde a principio Romani nominis comparata videatur. Interim tamen novæ difficultates egerminabant, nempe filii familias ipſo jure erant hæredes, vel ſtilo *Caji l.* II. *de lib. & poſth. vivo patre quodammodo domini*, ſcilicet ſpe, per continuationem dominii futuram, exiſtimabantur. Nam *dominum* pro *herede* dici, exemplorum nube ex Jure Rom., Auctoribuſque antiquis evicit *Guil. Fornerius L.* 1. *Selection. c.* 19. Certe liberorum συνδεσποτείαν, actu & exercitio talem, pater familias, dum in vivis eſt, nunquam agnoſcet. Ergo commemorata lex impoſuiſſe videtur

videtur *Cornelio van Byncker ſhoeck l.* 1I. *Obſ. Jur. Rom c.*1. ſucceſſionis ex inteſtato naturam demonſtraturo Hæc ex cauſſa inteſtati ſucceſſio neutiquam primum ſtabilita eſt lege iſta decemvirali :*ſi inteſtato moritur , cui nec ſuus heres exſtabit agnatus proximus familiam habeto ;* ex *Ulp. fragm. tit.*26. *§.* 1. & *l.* 9. *§.* 2. *de lib. & poſth.* Obiter heic tantum fieri mentionem heredum ſuorum , eoſque jam longe antea ipſo jure heredes fuiſſe , probe notavit V. Cl. *Ant. Schultingius Juriſprud. Antejuſtin. pag.* 665. adverſus *Galvanum de Uſufr. c.*8. *n.*13. *& ſeq.* allegatam legem ex Attica demum Solonis in Latium migraſſe contendentem . Exheredandis igitur liberis privata voluntas minime ſufficiebat : nam *ea , quæ lege fieri probibentur , ſi fuerint facta , non ſolum inutilia , ſed pro infectis etiam babeantur;* verba ſunt *l.*5. *C. de legib.* Quodcunque ergo liberis jure publico debebatur , jure quoque publico , neceſſe erat , iis adimeretur , *l.* 35. *de R. J. junct. l.* 3. *qui teſt. fac. poſ.* Quod vero legum auctoritas detrimenti quid facile capere potuiſſet ; iccirco ſucceſſionem ex cauſſa teſtati nova lege fundari , atque ita legem inteſtatorum , an dicam , conſuetudinem illam de ſucceſſione filiorum , vim legis adeptam , initio ſtatim infringi noluerunt Romani . Conſultius videbatur , patremfamilias teſtaturum in comitiis curiatis lege inteſtatorum tantummodo ſolvi:neque vero de ea plane tollenda abrogandaque unquam cogitarunt

runt Romani, quod quidem ſibi perſuaſit *Heineccius El. Jur. Civ. rec. ord. Inſt. 9.* 486. Quum legi vis & effectus, obveniente caſu, ab ejus auctore detrahitur aliquantiſper, lex nondum dici poteſt ſublata, verum pauliſper quaſi ſilet. Silentium iſtud legi inteſtatorum a populo in comitiis congregato imponi ſolebat. Quo factum eſt, ut hoc fere modo teſtamenta tempore pacis in comitiis condi cœperint. Scilicet præmiſſa ſolemni rogationis formula, & inquiſitione in perſonam ejus, qui teſtari vellet, pro more in arrogatione conſueto, habita, populus conſentiebat, & veniam ad teſtandum dabat, paterfamilias divitias ſuas ſignificabat, teſtationem, teſte populo, edebat, ſeu heredem dicebat, in tabulas referebat, populus ſolemni ritu rem ratam habebat, denique tabulæ in templis apud Sacerdotes, æditos, vel Veſtales, aliiſve tutioribus locis, quo ſecuritati tabularum conſuleretur, deponi conſueverant; id quod & poſtea Romæ obtinuit, *l.* 4, *§. ult. fam. herciſc. l. 3. §. 3. de tab. exh.*

SECTIO II.

Incrementum rei teſtamentariæ Romanæ.

I. PRæparata ſub imperio regio lex teſtamentaria, ideoque Athenis haud arceſſita, in XII. Tab. tandem comparuit: *paterfamilias uti legaſſit ſuper pecunia tutelaque ſua, ita jus eſto; Auct. ad Heren. lib. 1. c. 13.*

Cic. de Invent. l. 1l. *c.* 50. Ecce liberrima & illimitata patrumfamilias legandi hoc eſt ſtatuendi de rebus ſuis, iiſdemque liberos ſpoliandi poteſtas. Adeone lex iſta durior omnino eſt, quam ut ob *ſummam æquitatem*, cum cæteris decemviralibus, auctore *Tacito* commendari, efferri, *ob ſapientiam omnibus Philoſophorum Bibliothecis*, quod Craſſus apud *Cic.* fecit, anteponi mereatur? Salva res eſt. Poteſtati parentum inſtinctu eorum in liberos naturali jam poſiti cenſebantur limites. Quicquid natura coercuerat, id alia ratione arctius conſtringi ſuperfluum videbatur. Quicquid invitante natura, aut repugnante fieri ſolet, ad id quam maxime reſpiciebant Romani in legibus condendis, generibus pœnarum eligendis & conſtituendis. Ampliſſimum illud argumentum de *habitu legum ad* πρῶτα κατὰ φύσιν ab *Ill. Monteſquierio in Op. l'Eſprit des Loix* inſcripto, miror, ſilentio eſſe prætermiſſum. Adeo verecundiæ patrum, ut diximus, relinquebatur indefiniti juris *legandi* exercitium. Quo adverſus liberos frugi, quum poſtea, præter ſpem & expectationem, abuti cœpiſſent patres, humanitatis parum memores, atque liberi, pecunia inofficioſi parentis injuſte ſpoliati, coram Centumviris plorarent quererenturque, fieri non poterat, quin parentum inſigne jus paullatim minueretur Juriſprudentia media, ut *Theophilus §. media, de Inteſt. her.* inquit, ac tandem conſtitutis a *Juſtiniano Nov.* 115. *c.* 3. certis

Digitized by Google

tis exheredationis cauſſis, definiretur magis magiſque circumſcriberetur. Ex quo apparet, ſacratiſſimum Imperatorem, quamquam in jus antiquum non adeo penetraſſet, intellexiſſe tamen ſanctionis decemviralis rationem.

II. Prima legis noſtræ Decemviralis voce ſubnixi ſunt *Digeſtorum* & *Codicis* tituli, *qui teſt. fac. poſſ.* Ergo aqua & igni interdicti, tamquam *ad peregrinitatem redacti*, quemadmodum dicuntur *l.* 10. *§.* 6. *de in jus voc.* ac proinde patrumfamilias Romanorum jure privati, teſtamenta, jure Romano, condere non potuerunt. Sed quomodo factum, ut eos a Tiberio demum teſtari prohibitos *Dio Caſſius lib.* LVII. *p.* 618. commemoret? Quum teſtamenta ſua ſecundum regulas juris Romani ordinare non poſſent, teſtari ſolebant ſecundum jus civitatis, in quam ſe converterant: & hoc jure interdicti videntur a Tiberio: quamvis exemplum ſingulare teſtamenti, lege civitatis ſuæ a peregrino ſub eodem Tiberio valide celebrati, deprehendatur in *Tacito l.* IIII. *Annalium* 43. Graviorum criminum reos propria quaſi ſecuri ſibi præcidiſſe libertatis, civitatis, & familiæ jura pluribus oſtendi libro ſingulari de *Servitute pœnæ Paulli Apoſtoli, V. ſeq.* cui inſignis ille *Ciceronis pro dom.* 39. addi meretur locus: *hoc juris erat a majoribus proditum, ut nemo Civis Romanus aut libertatem, aut civitatem poſſet amittere, niſi ipſe auctor eſſet.* Quum itaque proprio facto ſuo aliquis defineret eſſe pater-

familias Romanus; naturale conſequens erat; ut teſtamenti factionem una amitteret: hinc parum accurate dicitur ad *l. 8. §. ult. qui teſt. fac. poſſ.* quod capitis damnatis *in pœnam* non ſit permiſſum facere teſtamentum. Porro prima legis laudatæ decemviralis voce inteſtabiles fiebant *uxores matres familiarum*, hoc eſt *quæ in manum & familiam viri convenerant*, ut interpretatur *Cicero in Top. c. 3.* ideoque majeſtatem maritorum domeſticam, filiarum inſtar, colere tenebantur: ergo majeſtatis domeſticæ ejuſque jurium ipſæ participes eſſe non poterant. Tametſi hac ratione maritis haud ſubjectæ erant *uxores matronæ*, hoc eſt *quæ non in manum mancipiumque viri, ſed in matrimonium dumtaxat convenerant*, *Cicero cit. loc. Gellius lib.* XVIII. *c. 6.* imperii tamen domeſtici haud capaces erant, ac proinde teſtamenta, auctoritate tutorum quamvis interpoſita, eas condere potuiſſe initio & ante introductum teſtamentum per æs & libram, dum Romani ſuorum adhuc tenaciſſimi eſſent principiorum, minus veroſimile videtur.

III. Lex noſtra Decemviralis ut univerſi juris teſtamentarii, ita & errorum fons fuit. *Quicquid legaſſit Paterfamilias, id heredi jus*, hoc eſt *lex eſto*, ex interpretum antiquorum non minus quam recentiorum opinione. Quid vero? Quum heres, qui nullo propinquitatis gradu cum teſtatore conjunctus, ideoque juri ejus non ſubjectus eſt; quem *Cajus*, vel dicam,

Ania-

*Anianus l.*1I. *Inſt. t.3. §.6.* minus accurate *extraneum heredem* nominat, arbitrio ſuo hereditatem acquirere vel repudiare, *§.5. Inſt. de Her. qual. & diff.* ac proinde *legi* teſtatoris ſe ſua ſponte ſubmittere, eamve ſpernere poteſt, teſtamentum iſtud, quamvis legitimum, pro *lege* ipſa, eaque ſenſu proprio & vulgari accepta, temere profecto habetur. Niſi forte quiſpiam exiſtimet, teſtamentum legis inſtar demum eſſe heredi, hereditatem adeunti, vel pro herede gerenti. Repugnat analogia juris. Per hereditatis aditionem, ex ratione civili, ſpeciatim commerciorum, quam ſupra attigimus, teſtator defunctus & heres *pro una perſona* habentur, *Nov.* 48. *pr.* id quod ex obligatione heredis præſtandi legatario rem ſuam propriam a teſtatore legatam, apparere poteſt, *§.4. Inſt. de Legat.* Teſtamenta demum a morte teſtatoris vim ſuam nanciſci, confecti juris eſt, ergo eo tempore, quo teſtator defunctus & heres unam perſonam repræſentant. Sequeretur inde, ut heres ex lege ſibi ipſi facta obligari deberet. Nemo autem legem ſibi ipſe dicere poteſt, *a qua non liceret diſcedere, l. 6. §.2. de Jur. Cod.* Quum lex, ne quidem ſanctione pœnali arbitraria munita, & recte quidem dicitur *imperfecta*, qualis eſt *l.* 14 *§.* 14. *de Relig. & ſumt. fun.* Multo inefficacior erit legis iſtius virtus, proinde multo indignior erit legis nomine lex iſta, quam quis ſibi ipſe fecit, quam impune contemnere, pro lubitu tranſgredi li-

 cet.

cet. De teſtamento actum foret, ſi ſola teſtatoris *verba imperativa*, *ſeu directa*, ut apud *Scholiaſtem Horatii ad lib.*1I *ſat* 1. *v.* 9. dicuntur, heredi eſſent terriculamento. Immo vero, præſtandi ea, quæ paterfamilias, ex gratia legis noſtræ XII. Tab. legavit, heres obſtringitur famoſa illa ratione naturali ac civili: *qui ſentit commoda*, *ſentiat quoque*, *neceſſe eſt incommoda*, *cum eodem negotio legitimo connexa*. Obnoxius fuiſſet heres, quamvis verba imperativa non acceſſiſſent, quibus Romani tantum oſtentare, & poſt mortem ſuperbiæ veſtigia relinquere voluerunt. Salva profecto manſit illa ipſa heredis obligatio, amota per Conſtantinum *verborum civilium* in teſtamentis ordinandis neceſſitate *l.* 1. *Cod. Theod. de teſt. & codic. l.* 15. *C de teſt.* Cum fidei commiſſis vero res aliter comparata erat, quippe quæ in fraudem legum inventa, ante *Trebatii* tempora vi auxilioque legum carebant. Ergo ab heredis fiduciarii religione, pudore, fide, amicitia mere dependebat, an ea exequi vellet, quæ fidei committens *mandaverat*, quod verbum rogandi eſt, proinde verbis precativis fieri debebat. *Sen. de tranquil. an. c.* 11. *Religioſus homo & ſanctus tueri debet fideicommiſſa*. Adeo ratione heredum extraneorum, juri teſtatoris minus ſubjectorum, vix legis indolem habere poſſunt teſtamenta & legata. Potius *τὸ jus eſto* improprie ſumitur in lege Decemvirali & nihil aliud quam *firmiſſimum ſtabileque* ſignificat. Ita hæc

hæc legis verba intellexiſſe, & ante oculos habuiſſe videtur *Cicero*, hæc verba concipiens: *in publicis nihil lege gravius; in privatis firmiſſimum eſt teſtamentum*; *Philippic. Or.* II. *c.* 42.

IIII. *Latis* XII. *Tabular. legibus*, inquit, V. Cl. *Heineccius Syntagm. Ant. Rom. juriſprud. illuſtrantium, lib.* II. *tit.* 10. *§.* 5. *teſtamenta in comitiis calatis facta exoleviſſe videntur. Quum cives jam ſuo arbitrio poſſent de bonis diſponere: quis, quæſo, adeo deſipuiſſet, ut mallet in comitiis calatis, auctore populo collegioque pontificum, teſtari?* Minime gentium. Collato in patresfamiliarum per legem Decemviralem teſtandi jure, conſenſu populi veniæque impetratione ad teſtandum non amplius opus erat: reliqua vero ſolemnia teſtandi in comitiis neutiquam ceſſarunt, immo ſtricte obſervari debebant uſque ad aliam formam teſtamenti civilem, quæ interveniente ære & libra fiebat, inductam. Hoc enim teſtamenti genus ſurrogatum erat in locum teſtationis in comitiis, quemadmodum deinceps oſtendam. Paullo infrequentior fieri cæpit in comitiis teſtatio poſt tempora ſtabiliti per æs, & libram teſtamenti: nihilo tamen ſecius aliqui in comitiis teſtati ſunt, antequam penitus ad interitum vergeret reſpublica libera, occaſionem ita arripientes, de jure Quiritium ac dominio rerum quiritario publice gloriandi; id quod pabulum erat genio Romanorum. Jus teſtamentorum deſcendebat ex jure Quiritium. Quapropter Romani accurate

compellabantur Quirites in ſolemni rogationis formula, quæ, exemplo ab arrogatione deducto, ita concepta videtur: *velitis, jubeatis, Quirites, uti Lucius Valerius Lucio Titio tam jure legeque heres ſibi ſiet, quam ſi ejus filius familias proximuſve agnatus eſſet? hæc ita, ut dixi, ita vos, Quirites, rogo*; *arg. Gell. lib.* XV. *c.* 27 Differentiam tamen inter *jus Quiritium, ac civitatem Romanam* non uſquequaque cuſtoditam eſſe, vel hinc apparet, quod Romani, in negotiis juris publici, ad jus civitatis pertinentibus, formulis ſolemnibus, curioſe alioqui & anxie conceptis, rogati ſalutentur *Quirites*, non *cives*, ut eſt apud *Cic. pro dom.* XVIII.

SECTIO III.

Ulteriores progreſſus rei Teſtamentariæ Romanæ.

I. QUamvis ea, quæ *Theophilus ad* §. 1. *Inſt. de teſt. ord.* de populo teſtamenti factionis cauſſa bis dumtaxat per annum calato commemorat, veriſimilia haud ſint: teſtamentis tamen in comitiis condendis non ſemper locum fuiſſe, exploratiora ſunt. Inſignis hæc difficultas vix conſtare poterat cum favore teſtamentorum, qui jam inde ab initio Urbis apud Romanos obtinuit, id quod ex *anteced. Sectionib.* elucet. Scilicet magnæ molis negotium erat ſtabilimen rei teſtamentariæ, multis cum impedimentis & incommodis conjunctum,

ctum, quæ extemplo removere non voluerunt antiquiſſimi Romani, poſteris ergo paullatim tollenda relinquebantur. Id omnium commodiſſime fieri poſſe iis viſum eſt, ſi quoddam ſimulacrum teſtationis in comitiis fingeretur, & in ejus locum ſurrogaretur. Ad delineandam hanc imaginem requirebatur populi Romani in comitiis curiatis congregati repræſentatio, deinde res, qua dominium quiritarium tribueretur; nam qui familiam vel ex inteſtato, vel ex teſtamento in comitiis calatis facto, ſuſceperat, dominium ex jure Quiritium in eum translatum cenſebatur, *Varro de R. R. lib.* II. *c.* 10. porro res, quæ inter cives dumtaxat Romanos locum habere poſſet, quum iis propria eſſet teſtamenti factio: tum accedere debebat ſolemnitas rogationis, & ejuſdem generis alia, quæ in actu mancipationis ſeu nexi, generali ſenſu accepti, inſtituti illius mere Romani, deprehendere ſibi viſi ſunt prudentes Romani. Scilicet mancipatio, ut conſtat, modus acquirendi juris Quiritium erat: *jus mancipio dandi & accipiendi ſolos inter cives Romanos locum habebat, Caj. ap. Boeth. lib.* III. *Commentarior. in Top. Cic. antequam Latinis Colonariis Latiniſque Junianis communicatum; Ulp.* XIX. 3. Cives Romani, qui mancipationi intereſſe debebant, & claſſici teſtes vulgo vocantur, procuratores pop. Rom. proprie erant; ita enim dictos malim; auctoritate ad inquirendum hoc negotium inſtructi. Hos ſolemniter

lemniter rogare, fidemque eorum in actu mancipationis obteſtari anteſtatum oportebat, *Meril. lib.* VIII *Obſ. c.* 37. *Brummer. ad Leg. Cinc. c.* 13. 14. His ſimilibuſque rationibus JCtos Romanos puto inductos, ut ſolemnibus teſtationis in comitiis per fictionem ſubſtituerent mancipationem ſeu imaginariam venditionem; hæc, inquam, loco duntaxat ſolemnitatum teſtamenti comitiis calatis erat; nihil transferebat in familiæ emtorem, ubi diverſus eſſe cœpit ab herede; nihil plane commercii habebat cum ipſa teſtatione ſeu nuncupatione, quippe quæ ſeparatus actus fuit. *In teſtamento enim, quod per æs & libram fit, duæ res aguntur, familiæ mancipatio, & nuncupatio teſtamenti*, inquit *Ulpianus* XVIII. 9. Hinc liquere poteſt, quam male cohæreant ea, quæ pro ratione introducti per æs & libram teſtamenti commentus eſt Vir ceteroquin eximius *Heineccius lib.* II. *Synt. A. R. t.* 10. *§.* 16. *Quum ex principiis juris Romani*, inquit, *leges de ſucceſſione inteſtatorum non niſi alia lege tolli poſſent, & tamen decemviri liberam cuivis patrifamilias teſtamenti factionem conceſſiſſent; inveniendus erat color, quo juris analogia ſervaretur. Itaque fingebant, hereditatem non tam per ultimam voluntatem, quam per venditionem & mancipationem transferri.*

II. A ſolemnibus mancipationis, jam ex *Caii fragm. ap. Boeth.* III. *Comm. Tullian. Top.* notiſſimis, non videntur diverſi juris fuiſſe,

quæ

quæ ad teſtamentum per æs & libram, ante ejus nuncupationem, adhiberi conſueverant; præterquam quod anteſtatus perſona ſingularis non fuerit, quum *Imp.* §. 1. *Inſt. de teſt. ord.* & ipſe *Ulpianus* xx. 7. familiæ emtoris, teſtium, & libripendis tantum, de anteſtato nihil meminerunt. Ad hoc, ſi ſeparata perſona fuiſſet anteſtatus, non ſeptem ſed octo teſtes poſtea ad teſtamentum requiri debuiſſent. Itaque anteſtati vicem, quæ tam in rogatione teſtium conſiſtebat, quam aurium vellicatione, *Clem. Alex.* Στρωματ. *lib.* v. *p.* 574. unus ex iis, inter quos res agebatur, & quod veroſimile eſt, vel libripens, vel familiæ emtor ſuſtinuiſſe videtur. Familiam vero heres ipſe initio emere ſolebat, hac formula: *hujus ego familiam, quæ mibi hoc ære æneaque libra empta eſt jure Quiritium, meam eſſe aio.* At eveniebat ſæpe, ut heres, conditionem ſuam, vivo & ſpirante adhuc teſtatore, ita reſciſcens, metuenſque, ne teſtator forte flexibilem voluntatem mutaret, vitæ ejus inſidias ſtruere cœperit; id quod a genio veterum Romanorum non prorſus abhorrebat. Experientia ergo tunc demum edocebantur Romani, jus teſtamentarium, quamvis in notione Reip. in genere, & Romanæ in ſpecie, ut ſupra expoſuimus, alioquin ſatis fundatum, aliquantulum tamen internæ tranquillitati Reip. obeſſe. Cui malo ſubvenerunt efficaci aliquo remedio. Scilicet in locum ipſius heredis ſurrogabatur extraneus fami-

familiæ emtor. Et vero mutatio iſta commodiſſime fieri poterat, quum imaginarius familiæ emtor, iſque alius ab herede, nihil plane acquireret: ergo familiam heredi, ſeorſim in tabulis ſcripto, poſt mortem teſtatoris cedere, quod quidem commentus eſt *Theophilus*, neceſſe non erat. Quippe ritus mancipationis; quibus ſolemnia tantum teſtationis in comitiis calatis repræſentabantur, ipſam naturam teſtamenti neutiquam afficiebant. Ea ſi perpendiſſet *Plutarchus*, abſurdum eſſe in libro *de ſer. num. vind.* non ſcripſiſſet, quod Romani alium relinquerent heredem, alii familiam venderent. Meliori jure, puto, vellicari poteſt, res etiam nec mancipi, quæ tamen particulæ ſunt familiæ, quas enumerat *Papinianus Reſponſ. tit.* 23. in mancipatum veniſſe, ſimulque ficte alienatas eſſe; quum tamen nihil ageretur, ſi quis mancipio dediſſet rem nec mancipi. Quapropter *Cic. in Top. Finge*, ait, *mancipio aliquem dediſſe id, quod mancipio dari non poteſt, num iccirco id ejus factum eſt, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem ſe ulla re obligavit.*

III. Non minus, quam quinque teſtes, cives Romani, mancipationi intereſſe & præeſſe debebant, *Cai. loc. ſupr. cit. Paull. R. S. lib.* III. *t.* 4. *A.* §. 10. *l.* 21. §. 1. *qui teſt. fac. poſſ.* plures poterant, ſed quinque ordinarie adhiberi ſolebant. Ergo ad conſuetudinem magis quam ad jus poſtea reſpexit Prætor in definiendo

niendo teſtium, qui ſubſignarent, numero. Quamobrem, quinarium numerum elegerint Romani, indignum eſt, ut diſcutiatur. Res arbitrii fuit. Quidam ex Romanis quid iſti numero tribuerint, magno apparatu docuit *Jac. Tollius Fortuitor. part.* II. una cum illis ineptiens. Alii ad præferendum quinarium numerum Romanos exiſtimant commotos eſſe ſuperſtitione Pythagoreorum, qui neſcio quæ numero iſti ineſſe ſibi perſuaſerunt, eum propterea *ſemideum* appellantes, ceu *Meurſius de denar. Pythagor. p.96.* notavit. At longe antiquior Pythagora videtur mancipationis ſolemnitas, jam inde a primis Romæ initiis, quod maxime probabile, derivanda, & in XII. tab. veluti res nota, commemorata. Qui vero teſtes adhiberi nequeant, oſtendit *Ulp.* XX. 3. *ſeq.* Rationes apponit partim, partim per ſe claræ ſunt. Diſputare tamen ſolent, cur feminæ teſtimonii dictione prorſus arceantur. Quinque cives Romanos in mancipatione procuratores pop. Rom. fuiſſe diximus, qui auctoritatem & vim omnem iſti negotio impertiebantur: *feminam vero exiſtere procuratorem*, Romanis indignum viſum eſt, *l.* 2. *de R. J.* præſertim quum teſtimonii perhibitio in teſtamento munus eſſet maxime civile & publicum; feminarum autem operæ tantummodo comparatæ olim cenſerentur ad *domeſticas operas, Columell. de R. R. l.* XII. *præf.* Ad hæc, negotiis & cauſſis alienis ſe immiſcere feminas non

non patiebantur Romani, *arg. tit.Dig. de SCto Vellej.* id quod tam ſtricte apud eos obtinuit, ut ne Auguſtæ quidem priorum Imperatorum partem tractandæ reip. attingere poſſent, quo exemplo Liviæ Auguſtæ inprimis *Tacitus l.*XII. *&* XIII.*An.*docuit. Commendari heic meretur *Ill. a Bunau de honoribus Auguſtarum* perelegans libellus. Cæterum, denegatam feminis comitiorum communionem, de qua teſtatur *Gellius lib.* V. *c.*19. probabiliter quoque, opinor, duxerunt nonnulli in ratione feminis interdictæ teſtimonii dictionis in teſtamento: quandoquidem in locum teſtamenti comitiis calatis ſurrogatum erat per æs & libram teſtamentum.

IIII. Atque illo ipſo teſtamento pes æs & libram *Grotium lib.*II. *de J.B. & P. c. 6.* §.14. exiſtimo inductum, an dicam, deceptum, ut pro ſpecie alienationis teſtamentum in genere habuerit. *Alienatio patrimonii,* inquit, *in mortis eventum, ante eam revocabilis, retento interim jure poſſidendi & fruendi, eſt teſtamentum*. Habuit omnino & merito quidem cenſores ſuos hæc definitio. Attendiſſet *Grotius*, vellem, ſi forte teſtamentum per æs & libram oculis ejus obverſatum eſt, neutiquam adhibitam eſſe alienationem veram, ſed imaginariam tantummodo, §.3. *Inſt. de teſt.ord.* & mancipationem dumtaxat fuiſſe imaginem ſolemnium teſtamenti in comitiis, proinde eam haud affeciſſe teſtationem ipſam, quæ ſeparatim perficiebatur.

ciebatur. *Nam in teſtamento, quod per æs & librum fit, duæ res agebantur, familiæ mancipatio, & nuncupatio teſtamenti*, *Ulp.* xx. 9.

V. *Nuncupatur vero teſtamentum in hunc modum. Tabulas teſtamenti teſtator tenens ita dicit: hæc uti in tabulis his, ceriſve ſcripta ſunt, ita do, ita lego, ita teſtor: itaque vos, Quirites, teſtimonium præbitote*; verba ſunt *Ulpiani cit. loc.* jam a viro egregio *Ant. Schultingio* in *Juriſprud. Antejuſtin. p. 629.* illuſtrata. Quia, imaginariis ſolemnitatibus ſublatis, alteram tantum partem teſtamenti per æs & libram, nuncupationem videlicet ſeu teſtationem, retinuiſſemus; iccirco §. 3. *Inſt. de teſt. ord.* dici exiſtimat *Jan. a Coſta Comment. in cit. §. partim in uſu eſſe deſiit*. Magna fuiſſet ἀκρι-ϐία *Triboniani* ac ſociorum ejus, ſi mentem eorum aſſecutus eſſet *a Coſta*. Ceu vero nuncupationem heredis non poſceret ipſa natura teſtamenti, ac ſine teſtatione teſtamentum intelligi poſſet. Quaſi uti in comitiis, ante inductum per æs & libram teſtamentum, abſque nuncupatione heredis perfici potuiſſet teſtatio. *Nuncupare* enim, ut *Varro* & *Feſtus* auctores ſunt, eſt nominatim pronunciare, & in tabulas referre.

VI. Conſiderandæ ſunt imaginariæ ſolemnitates, quum de interitu teſtamenti per æs & libram diſquiritur. Nondum ab uſu penitus receſſit *Ulpiani* tempore, ut ex ejus *fragm. tit.* 20. apparet: infrequentius tamen paullatim

tim fieri cœpit, nova formula teſtationi a Prætore data; & plane in deſuetudinem abiit formula teſtandi, juris civilis, ſigillatim conſiderata, *ſolemnibus verbis per Conſtantinum amotis, ademptiſque bis, quorum imaginarius uſus eſt*, *l.* 1. *Cod.Theod. de teſt.* & *cod. l.* 15. *c. de teſt.* Poſtea tamen quodammodo revixit, *jure civili* & *Prætorio in unam conſonantiam juncto*, per Conſtitutionem Theodoſii Jun.& Valent. *l.* 21. *C. eod. Nam teſtes & eorum præſentia, uno contextu teſtamenti celebrandi gratia a jure civili deſcendunt*, ait *Imp* §. 3. *Inſt. de teſt. ord.*

VII. Atque ita olim comparata erat ratio teſtandi, juris Civilis, quam utique intellexiſſe videtur *Plinius Hiſt.nat.* VII. *ſeq* I. miſeriis generis humani adſcribens *curam poſt ſe de futuro*; nam teſtamenti factionem conſiderabat tamquam actum aliquem juris gentium. Similis fere ſententia teſtatoris cujuſdam legitur *l.* 88. § 17. *de leg.* 2. *Ego, Lucius Titius, boc meum teſtamemtum ſcripſi, ſine ullo Juriſperito, rationem animi mei potius ſecutus, quam nimiam & miſeram diligentiam: & ſi minus aliquid legitime minuſve perite fecero: pro jure legitimo haberi debet hominis ſani voluntas*. Nimirum diſplicebat obligatio civium, qua quiſque non ſuo arbitrio, ſed certis legibus teſtari tenetur, quemadmodum dicitur *l.* 55. *de legat. T. l.* 13. *C. de Teſt.* Romanus, ubicunque loci moretur, Romana, peregrinus *adverſus*, hoc eſt ſecundum *leges civitatis ſuæ*, *Ulp.* XX. 14. & ad eum

Cuja-

Cujacius. Ut ejuſmodi forma rei teſtamentariæ Romanæ aſſignaretur, poſtulabat genius Romanorum, curioſiſſimus ſolemnium quorumvis, & ipſa reip. Rom. facies, quod ex *antecedent. Sectionib.* apparet. Tantum igitur abeſt, ut cum impedimentis ac moleſtiis teſtationem data opera conjunctam voluerint, ut potius magnum erga teſtamenta favorem habuerint, judiciaque defunctorum defendenda, ſervanda, implenda quam maxime curaverint Romani. Hac de cauſſa, ſubſtitutiones ſecundi heredis in locum deficientis primi reperiebantur: bonorum poſſeſſiones ſecundum tabulas a Prætore dabantur: conditio, ceu dicitur, *impoſſibilis*, quæ teſtamentum ex eadem ratione, qua contractus, infirmari potuiſſet, *l.* 31. *de O.& A.* pro non ſcripta habebatur, *l.* 1. *l.*20. *de Condit. inſt.* herede ex certo tempore, aut ad certum tempus inſtituto, dies adjectus pro ſupervacuo habebatur, *§.*9. *Inſt. de her. inſt.* Ex iis & reliquis generis ejuſdem apparere poteſt, quantum ſolliciti fuerint Romani, ut defunctorum voluntas, ſecundum intentionem eorum, exitum aliquem nanciſceretur.

VIII. Quæ ſupereſt *teſtandi formula*, *juris Prætorii*, *& mixti*, *denique teſtamenta privilegiaria*, in aliud ſpecimen reſervo.

Digitized by Google

PETRI BURMANNI

FR. F. ET NEP. AMSTELÆDAMENSIS

DE

JURE ANNULORUM AUREORUM

DISSERTATIO

LITTERARIO-JURIDICA.

Digitized by Google

PRÆFATIO
AUCTORIS.

UT laudabili Academiarum noſtrarum mori ſatisfacerem, quo ſolent illi, qui decurſo ſtudiorum ſtadio tyrocinium deponentes aliquem honoris gradum ambiunt, ſpecimen quoddam induſtriæ ac diligentiæ navatæ publico dare, varia ſeſe mihi ſubinde obtulerunt, in quibus tenues ingenii vires periclitarer. Poſtquam enim in Leidenſi Academia ſub ductu & auſpiciis venerandi Patrui mei Muſis præſertim, atque humanioribus literis, quibus maxime capiebar, operatus, ac poſtea in hoc Trajectino Lycæo, ſub Viris doctrinæ gloria conſpicuis, elegantioris Juriſprudentiæ & Legum Romanarum ſtudium iis adjunxiſſem, reſtabat etiam, ut aliqua Diſſertatione conſcripta conſtaret illis, quibus ratio ſtudiorum reddenda erat, me juveniles annos non omnino ſegniter aut ignave tranſegiſſe. In diverſa, ut fit, agitabatur mihi animus, & quid potiſſimum eligerem, non parum æſtuabam, cum tandem inclinavi in elegantiſſimam, ſed & difficilem quoque, de Jure Aureorum Annulorum *materiam, de quo in Digeſtis & Codice integri habenter tituli: Hos aliqua luce an adfuderim, & an feliciter mihi in hac materia explicanda ſucceſſerit, lectoris arbitrium eſto. De* Annulis

in

in genere multa quidem a Viris doctis jam fuerunt literis mandata, quos enumerat diligentia Celeb. J. A. Fabricii in Bibliograph. Antiquar. cap. XVIII. 8. pag. 554. & ſeq. Præter autem Kirchmanni, Fortunii Liceti, aliorumque tractatus de Annulis, *qui omnibus noti ac cogniti ſunt, etiam librum de* Annulis *Voſſio dedicaſſe Salmaſium ſcribit Colomeſ. in Opuſc. pag. 817. ſed errat. Numquam enim peculiarem de Annulis Diſſertationem ſcripſit Salmaſius, ſed liber ille, quem Voſſio ſub nomine amici Amſtelædamenſis obtulit Salmaſius, eſt ſpecimen confutationis Animadverſionum Heraldi, ſive tractatus de Subſcribendis & ſignandis teſtamentis, in quo de Annulis ſignatoriis eorumque uſu in ſignandis teſtamentis differit. Hugonis etiam Grotii commentatio de Annulis eſt adjecta Henrici Kitſchii ſcripto de Annulorum origine, uſu, ac varietate, quod Lipſiæ an. 1614. in 4. prodiiſſe teſtatur Struvius in Biblioth. Juris cap. VI. ubi pag. 227. dicit de* JureAnnulorum *ſcripſiſſe Conradum Rittershuſium ſub nomine Eggeberti Schaumii; ſed quem librum, etiamſi diligenter indagatum, mihi videre non licuit. Chriſtophorum quoque Colerum de hoc argumento commentatum fuiſſe didici ex ejus notis ad Valer. Max. lib. VIII. cap. 1. ex. 3. ubi promittit peculiarem libellum de Jure Annulorum, & quem jam prope adfectum ſe habere dicit. Etiam de Annulis Equitum Romanorum adcuratam, variaque eruditione refertam diſputationem ſuis in Juvenalem Commentariis intexuiſſe*

Google

xuiſſe doctum quemdam Italum patet ex M. Ant. Ferratii Epiſtolarum lib. II. epiſt. 2. ſed quis ille ſit nos ignoramus, cum nomen ejus, ad quem ſcribit Ferratius, Epiſtolæ non præfixum ſit. De Annulis quoque Syntagma edidit Franciſcus Curtius Jeſuita Antverp. 1706. *ſed quod non magni momenti eſt, & nobis parum aut nihil utilitatis adtulit, cum non niſi Hiſtoricis diſcurſibus, nihil ſæpe ad rem facientibus, & Theopoliticis monitis, ut titulus ipſe jactat, ſit refertum. Cum vero ſpeciatim ac dedita opera de hoc* Jure Annulorum Aureorum *nemo, quod ſciam, tractatum aut Diſſertationem ediderit, ea quæ ſparſim in Virorum doctorum ſcriptis adnotata obſervavimus, in ordinem collegimus & in chartam conjecimus. Vale Lector, & hos juveniles conatus favore tuo proſequi ne dedigneris.*

Digitized by Google

CAPUT PRIMUM.

SUMMARIUM.

Grammaticalia de Annulis. Annuli Etymon & orthographia. Annuli varia ſignificatio. De Annulorum ſcalptura. Annuli plures in digitis. Martialis locus. Mos hominum otioſorum Annulos ſpectandos dare. Annulos oſculabantur. Annuli in magno pretio habiti. Omina ex Annulis capta. Annuli in luctu depoſiti. Varia eorum genera. Signatorii. Utenſilia Annulis obſignata. Tradere Annulum hæredis inſtitutio. Annuli pronubi, phyſici, hyberni, & æſtivi &c.

ANtequam ad ipſam de Jure Aureorum Annulorum accedamus tractationem, generalia quædam de Annulis eorumque variis generibus præmittemus, ſed breviter, nam cùm hanc materiam Kirchmanni & Pitiſci in Lexico Antiquario diligentia fere exhauſerit, nobis vix ſpicilegium relictum eſt, & tantum quaſi per ſatyram ab aliis ſparſim adnotata hic colligemus, quæ in virorum doctorum ſcriptis inter legendum ſe nobis obtulerunt.

runt. *Annuli* vox ab *anno* deducta eſt, ut notavit Servius ad Virg. lib. v. Æn. v. 46. & ſicut a gyro, in quem redit, annus dictus eſt quaſi magnus circulus, ſic inde *Annulus* diminutive, quaſi parvus circulus; ut tradit Varr. lib. v. de Ling. Latin. Hinc ultro patet vocis Orthographia, & errare eos, qui *Anulum* ſcribendum eſſe, & ab *anu* dictum, quæ circulum & podicem notat, Etymologia parum decora, contenderunt, liquet: quod defendunt tamen Aldus Manutius in Orthograph. pag. 41. Scalig. ad Varr. pag. 74. & probare etiam videtur Salmaſ. ad Hiſt. Aug. pag. 412. ac Taubman. ad Plaut. Menæchm. act. 1. 1. 9. Sed refutarunt id ſatis Dauſquejus in Orthograph. pag. 33. & Cellarius pag. 88. Præter vulgatam ſignificationem, qua pro ornamento digitorum ſumitur, etiam pro vinculo & compedibus vox *Annuli* occurrit. Martial. lib. XI. Epigr. 38.

Annulus iſte tuis fuerat modo cruribus aptus. Vide Colv. ad Apulej. pag. 130. & celeb. Duker. ad Flor. IV. 8. 5. & *Annuli* etiam dicti capilli in modum Annulorum torti, unde *in Annulum torquere capillos*, de quo more vid. Salmaſ. ad Hiſt. Aug. pag. 131. *Annuli* autem veterum variis characteribus in materia ipſa Annuli impreſſis, poſtea gemmis quoque & pretioſis lapidibus adſcitis, erant ornati, & effigies Deorum, Majorum, Cæſarum, Virorum Inluſtrium, & animalium quoque iis erant inſculptæ. Vide Meurſ. Exerc. Critic. part. 2. cap. IX. cum vero

An-

Annulorum apud Romanos uſus frequentari magis cœpit, non eo fine contenti fuere, ut unum digitis induerent, verum & multos, immo in ſingulis digitis plures quam unum Annulum geſtaverunt luxurioſi. Ovid. III. Artis Amat. v. 446.

Nec toga decipiat filo tenuiſſima: nec ſi
Annulus in digitis unus & alter erit.

Martialis lib. v. Epigr. XI.

Sardonychas, ſmaragdos, adamantas, jaſpidas, uno
Verſat in articulo Stella, Severe, meus.
Multas in digitis, plures in carmine gemmas
Invenies: inde eſt hæc, puto, culta manus.

ubi in verſu primo cum vox *ſmaragdos* legi metricæ oppugnaret, Heinſius ad Petronii cap. LXXI. emendat *onychas*. Sed Dauſquejus in Orthograph. pag. 341. *ſmaragos* corrigit, atque ita ſcribi debere a Græco σμαραγῶ ex Etymologico Magno docet. Idem Epigr. LXI.

Per cujus digitos currit levis Annulus omnes.

& hinc Trimalchionis faſtus apud Petron. d. l. qui volebat *ornari Annulis aureis quinque*; ubi vid. Heinſ. Id autem apud antiquos vitio datum, & multos annulos in digitis geſtare ſemper mollitiei ſignum fuit habitum. Vid. Kirchman. cap. XVII. & non niſi delicatos homines tot annulis uſos putem atque otioſos, quorum mos etiam erat annulos in digitis frequenter verſatos ac detractos viciſſim ſpectandos inter ſe dare, de quo multa Eruditiſs. Broukhuſ. ad Tibull.

Tibull. lib. I. 7. 25. hinc & amantes inſpiciendum invicem annulum cum oſculo excipiebant. De quo ritu vide Andr. Schott. lib. v. Obſerv. cap. 3. Quanto autem in pretio habuerint annulos, patet exinde, quod in rebus deſperatis, veluti in fuga, abjectis & amiſſis aliis inſignibus ad extremum uſque eos retinebant. Vid. Kirchman. cap. xxv. & celeb. Duker. ad Flor. lib. IV. 8. 5. Omina etiam ex illis capta; nam plebi perſuaſum fuit, ſingultus comprimi, ſi ex ſiniſtra manu annulum in longiſſimum dextræ digitum trajicerent. Id ex Plinio docet venerandus Patruus meus, æterno mihi, dum ἐν βροτοῖσι numerabor, obſequio colendus, in notis ad Petron. cap. LXXIV. in luctu autem publico deponebant annulos. Livius lib. IX. cap. 9. *Extemplo ſine ulla publica auctoritate conſenſum in omnem formam luctus eſt. Tabernæ circa forum clauſæ, laticlavi, annuli aurei poſiti*, & lib. XLIII. cap. 16. *Extemplo principes civitatis in conſpectu populi annulis aureis poſitis, veſtem mutarunt, ut ſupplices plebem circumirent*. Hæc de annulis in genere. Varias eorum ſpecies ac diverſa genera enumerat Plinius lib. XXXIII. cap. I. ad quem locum multa commentatus eſt Jac. Pontan. lib. VIII. Philocaliæ c. 13. & plurima huc facientia congeſſit Laurent. lib. I. Polymath. Diſſ. XI. nos etiam quædam addemus. In manumiſſione, quæ fiebat inter amicos, quinque teſtes adhibiti, qui annulis ſubſignabant. Vid. Herald. ad Martial. lib. IX.

Epigr.

Epigr. 89. Multa poſſent quoque coacervari de annulis ſignatoriis, quibus teſtamenta ſignabantur, ſed cum eam materiam integro libro pertractaverit Salmaſ. de ſubſcrib. & ſignand: teſtam. nos ea non adtingimus: de illis agit Imperator in §. 5. Inſt. de teſtam. ordin. ubi vid. Interpretes Merillium & Cl. Otton. Porro de annulis ſignatoriis multi multa. vide Lipſ. ad Tacit. lib. II. Ann. 2. Salmaſ. ad Hiſt. Aug. p.412. Meurſ. ad Lycophr. V.508. & Juret. ad Symmach. lib. I. Epiſt. 12. In his annulis habebant characteres ſive apoſphragiſmata. Plin. lib. x. Epiſt. 16. in fine. Vid. Rycq. de Capitol. cap. XXII. Omnia etiam utenſilia annulis obſignabant veteres, quod vocabant Græci σημαίνεσθαι & κατασημαίνεσθαι. Vid. Salmaſ. de modo Uſurar. p. 448. Meurſ. d. l. Demſt. de Etrur. Regal. Tom. I. lib. III. cap. 28. in fine, & Taubm. ad Plaut. Caſin. act. 2. ſc. I. I. Martial. lib. IX. Epigr. 89.

Nunc ſignat meus annulus lagenam.

ubi vid. Heraldum; & quidquid lubebat, etiam ſignabant, inprimis quod abditum & ſecretum eſſe vellent. Hinc morientes cuſtodiæ cauſſa annulum tradebant hæredibus, quos inſtituebant. V. leg. 79. §. 21. *ff. de legat.* 2. quin & annulum tradere erat ſignum inſtitutionis hæredum: hinc Alexander moriens Perdiccæ annulum ſuum tradidit, qua datione licet non voce eſſet nuncupatus regni hæres, judicio tamen electus videbatur. Juſtin. lib. XII. 15. in fine.

fine . De annulo pronubo , qui a ſponſo in pignus conjugii ſponſæ dabatur, agitur in leg.16. C. de Donation. hunc vocabant Græci δακτύλιον ὑπόβολον; vid. Salmaſ. de mod. Uſur. p. 586. Tertullian. in Apolog. cap. 6. hunc annulum aureum dicit fuiſſe , qua in re cum Plinio videtur pugnare , qui ferreum dicit , ſed conciliat eos Kirchman. cap. XVIII. & Rittershuſ. in Epiſt. ad Kirchm. poſt Gudianas Epiſt. 174. pag. 247. licet noviſſimus Tertulliani Commentator putet, Plinium non de annulo pronubo loqui , ſed de ſymbolo frugalitatis & modeſtiæ , qua ad veteres illas horridaſque Sabinas ſponſa ſeu nova nupta revocaretur . Plura de hoc annulo in ſponſionibus dato ex Digeſtis vide apud Lindenbrog. ad Terent. Eunuch. Act. 3. ſc. 4. 3. Habuerunt etiam annulos Phyſicos , quibus putabant ineſſe vim ſanandi vel avertendi morbi : vid. Caſaub. ad Athenæum lib. III. cap. 34. p. 148. iiſque contra ſerpentum morſus , omneſque dolores uſi ſunt , quod ex Græcorum ſcriptis probat Scalig. ad Manil. lib. V. 385. Denique Freherus lib. I. Parergōn cap. 20. docet, veteres habuiſſe annulos , quos hyeme , alios quos æſtate , alioſque quos die natali gerebant , & hos magis honorificos fuiſſe : de quibus æſtivis & hybernis annulis vide quoque Turneb. lib. XX. Adverſ. cap. 2. Sed latius hæc excutere noſtri inſtituti non eſt, cum alia de variis annulorum generibus dabunt viri docti , ad quos Lectorem remittimus , Cælius

Cal-

Calcagnin. in operib. p. 580. & 581. Ed. Baſil. Pignor. in Symbol. Epiſtolic. Epiſt. 1. Pancirol. Rer. memor. part. 1. pag. m.666–673.& lib. 1. Variar. Lect. cap. xiv. Demſterus in ſplendido opere de Etrur Regal. Tom. 1. lib. 11I. cap. 28. & Caſalius de Romæ Splendor. cap. x. in Theſaur. Antiq. Græcar. Tom. 1x. cap. 3. Itaque hæc ſufficiant, licet plura cumulari & congeri poſſent. Quum vero tam promiſcuus ac frequens omnibus erat annulorum uſus, non tamen ejuſdem qualitatis omnes erant annuli, nam quoſdam ad ornatum tantum & luxum, ut ex hiſce patet, alios ad decus & majeſtatem, quibus ſe ab inferiori hominum ſorte diſtinguerent, geſtaverunt veteres. Quod præcipue obtinuit in Equitibus & Senatoribus, qui ſe aureis annulis a plebe diſcernebant: quique ad hos proxime accedebant, libertate & ingenuitate Principis beneficio donati, quo ſervos libertoſque ob duram eorum conditionem ornare neceſſe fuit, impetrabant jus aureorum annulorum, de quo nunc in ſequentibus capitibus videndum erit.

CA-

CAPUT II.

SUMMARIUM.

Quibus jus aureorum annulorum præcipue indulgebatur. De Equitibus quædam. Equites ſplendidi & inluſtres. Senatores lato clavo. Equites anguſto clavo utebantur, ut ab iis diſcernerentur. Locus Velleji Paterculi inluſtratus. Lampridius explicatus. Equites a plebe diſtincti annulo aureo. Omnes Equites, qui cenſum habebant equeſtrem, habebant annulos aureos. Nemini iis uti licebat, niſi qui Senator aut Eques eſſet. Annulos in læva manu geſtaverunt. Iis quoque uſos Equites, cum militarent, contra Lipſium adſeritur. Annulus aureus a magiſtratibus dabatur Equitibus. Per eos impetrabant jus ſedendi in XIV.*ordinibus in theatro. Annulos eos quando amittebant. Si cenſum equeſtrem decoxiſſent. Si judicio damnati eſſent, & in bonorum ceſſione. Soli Equites & Senatores aureis, plebeii ferreis utebantur annulis. Legati aureo annulo donati. Scribarum decuriæ variæ. Scribæ emto ſcripto quæſtorio, & Decuria quæſtoria ad ordinem equeſtrem perveniebant, & annulis aureis donabantur.*

INter illos autem homines, quibus jus annulorum aureorum concedebatur, præcipui fuerunt Equites. Non operoſum hic inſtituam excurſum de Equeſtri ordine, aut diſtinctione Equi-

equitum, quæ materia ſatis intricata ac difficilis nos a ſcopo longinquius abduceret, neque etiam hujus loci eſt. Id tantum ſufficiat, diſcrimen primo eſſe inter Equites, & qui equeſtris ordinis, tum qui equeſtri loco nati eſſent. Primi iidem ſunt, nam quicumque eques eſt, idem & equeſtris ordinis; qui vero patre equite natus eſt, ſed non Senatore, is equeſtri loco natus eſſe dicitur, ſi vero patre Senatore natus, eques, ſed non equeſtri loco natus vocatur. Hanc diſtinctionem pluribus explicat *Manut. de Civit. Roman. pag. m. 6.* Quod ad eorum titulos adtinet, in genere ordo equeſtris *ampliſſimus ordo* vocatur. Vide *Cicer. pro Muren. cap. 39.* & notas *ad Sueton. Veſpaſ. c. 9.* Porro conſtat Equites diviſos fuiſſe in *ſplendidos* & *inluſtres*. Splendidorum titulum proprie habebant illi, qui equum publicum, a Cenſoribus acceptum, ſuis alebant impenſis, ut ex pluribus Ciceronis locis, & antiquis Inſcriptionibus patet. Vide Reineſ. ad Claſſ. 1. Inſcript. 23. & Sponium in Miſcell. Erud. Antiq. pag. 89. De hoc *ſplendidorum* Equitum titulo agunt Ruben. lib. 1. de Re Veſtiar. cap. XIV. pag. 86. & Pricæus ad Apulej. Apolog. p. 146. *Inluſtres* autem Equites erant, qui cenſum Senatorium poſſidebant, licet Senatores non eſſent, ſed proximum ad Senatoris dignitatem gradum habebant. Hos explicat *Lipſius ad Tacit. lib. 11. Annal. cap. 4.* & *Ryckius ad 11. Ann. c. 59.* & hi lato clavo, inſtar Senatorum, ute-

 ban-

bantur, quo a reliquis diſtinguerentur. Dio Caſſ. lib. LIX. vide Ferrar. lib. III. de Re Veſtiar. c. 14. Ceteri enim equites anguſto clavo diſcernebantur a Senatoribus, qui omnes erant laticlavii, equites vero tantum anguſticlavii. Et ſic diſtinguuntur clare in *l.* 42. *ff. de Donat. inter Vir. & Uxor.* quam inluſtrat Cujac. lib. XII. Obſer. cap. 49. ſed quem erraſſe in explicatione lati clavi Senatorum, & anguſti clavi equitum, oſtendit Salmaſ. ad Hiſtor. Aug. pag. 510. quem vide. Vellejus Paterc. lib. II. cap. 88. de Mœcenate Equite Rom. *Vixit anguſti clavi pæne contentus, nec minora conſequi potuit, ſed non concupivit*. Ubi vide Commentatores, quos locus ille valde vexavit, dum alii emendarunt, *anguſti clavi pænula contentus*, alii, *anguſti clavi honore contentus*. Sed ex adlatis ab Heinſio veterum exemplis patet, frequentiſſime τὸ *contentus* regere caſum ſecundum, & ſic hoc in loco capiendum, niſi quis malit cum Fr. Nanſio in Curis ſecundis ad Nonni Paraphraſ. pag. 39. ſubintelligere *veſte* vel *tunica*, Græca conſtructione, quod tamen non puto. De anguſto clavo etiam intelligendus eſt Lampridius in Alexandro Severo pag. m. 123. *Tum ſatis eſſe conſtituit, ut Equites Romani a Senatoribus clavi qualitate diſcernerentur*. Hoc eſt, inſtituiſſe Severum, ut Senatorum propria eſſet laticlavia tunica, Equitum anguſticlavia, cum antea etiam latum clavum Equites gererent. Sic recte explicat Caſaubonus. De his, quæ præmittenda

tenda duxi ad diſcrimen,quo Equites a Senatoribus diſtinguebantur, plura dabunt Rei Veſtiariæ Scriptores. Ut vero anguſtus clavus Equitem a Senatore diſtinguebat, ſic eumdem a plebe diſcernebant annuli aurei; quorum jus omnibus equitibus commune erat. Plinius lib. XXXIII. cap. I. non procul a fine: *Annuli diſtinxere alterum ordinem a plebe, ut ſemel cœperant eſſe celebres, ſicut tunica ab annulis Senatum tantum*. Idem in cap. 2. tradit annulorum aureorum auctoritati formam conſtitutam eſſe C. Aſinio Pollione, & C. Antiſtio Vetere Coſſ. A. U. C. DCCLXXV. & addit, *conſtitutum fuiſſe ne cui id jus eſſet, niſi cui ingenuo ipſi, patri avoque paterno ſeſtertia* CCCC. *cenſus fuiſſet, & lege Julia theatrali in* XIV. *ordinibus ſedendi*. Hic autem cenſus CCCC. ſeſtertium in bonis, non vero in reditibus annuis, ut quidam opinantur, conſtabat, quod contra alios adſerit Ferrar. lib. I. Electer. cap. 20. & vide de eo Hotoman. ad Cic. Orat. pro Roſc. Amer c. 49. quo facit Arnobii locus lib. IV. *Pecunia donat annulos aureos*. Nemini vero permiſſum erat hoc jure uti, niſi qui Senator aut Eques eſſet. Dio Caſſ. lib. XLVIII. Τῶν πάλαι Ρωμαίων οὐδενὶ δακτυλίοις χρυσοῖς, πλὴν τῶν τε βουλευτῶν καὶ ἱππέων, χρῆσθαι ἐξῆν. *Nulli olim Romanorum aureos licuit geſtare annulos, excepto Senatore & Equite*. Hunc annulum geſtabant in manu læva, ut patet ex Ovi-

 dio,

dio, lib. III. Amor. 8. 15. in rivalem ſuum; qui ſanguine paſtus eques erat,

Læva Manus, *cui nunc ſerum male convenit aurum,*
Scuta tulit, dextram tange, cruenta fuit.

Silius Italicus lib. XI. 536.

Teſtes hi ſtragis, quos ſignum inluſtre ſuperbis
Mos Læva *geſtare viris: tum funditur ante*
Ora admirantum præfulgens annulus auro.

Ubi vide Dan. Henſium. Sueton. Cæſ. cap. 33. *Exiſtimatur etiam equeſtres cenſus pollicitus ſingulis, quod accidit opinione falſa. Nam cum in adloquendo exhortandove, ſæpius digitum* Lævæ Manus *oſtentans, adfirmaret ſe ad ſatisfaciendum omnibus, annulum quoque æquo animo detracturum ſibi, extrema concio pro dicto accepit, quod viſu ſuſpicabatur, promiſſumque jus annulorum cum millibus quadringentis fama diſtulit.* Et ita quoque illi, qui ſub Imperatoribus ex libertina conditione ingenui facti dignitate equeſtri atque annulis aureis ornati erant, quo referendus eſt Statius lib. III. Sylv. 3.

Mutavitque genus, Lævæque *ignobile ferrum*
Exuit, & celſe natorum æquavit honori.

De quo loco infra agendum erit. Veroſimile etiam eſt hunc annulum geſtaſſe in lævæ manus digito, qui minimo proximus eſt, ut ſolebant veteres, ac propterea digitum illum *annularem* vocabant. Vide Gell. lib. X. cap. 10. & Macrob.

crob. lib. VII. Saturn cap. 13. quæ loca explicant *Bernegg. in Diatrib. ad Sueton. pag.* 72. & *Pancirol. Rer. Memorab. part.* 1 *pag* 671. Rationes enumerat *M. Piccartus in Epiſt. ad Kirchm. poſt Gudian.* CLXXXIII. *pag.* 255.

Ut autem equites Romani annulis aureis in Urbe utebantur, quæritur, an etiam, cum militarent, habuerint jus illud annulos gerendi, quod Tribunis erat conceſſum? Id negat Juſtus Lipſius lib. II. Elector, cap. 8. & in rem ſuam profert locum Appiani Alexandrini in Bell. Punicis pag. m. 104. Τοὺς δὲ χιλιάρχους ἐρευνησάμενος τὰ νεκρὰ, καὶ ἀπὸ τῆς σφραγῖδος εὑρὼν (χρυσοφοροῦσι γὰρ τῶν στρατευομένων οἱ χιλίαρχοι, τῶν ἐλαττόνων σιδηροφορούντων) ἔθαψεν αὐτούς. *Tribunos autem quæſitos inter cadavera, & aureorum annulorum agnitos indicio [bis enim differunt a vulgo militum, ferreos geſtantium] ſepelivit.* Sed per ἐλαττόνους σιδηροφοροῦντες recte Tollius in notis ad illum locum intelligit pedites & gregarios milites, qui ferreorum annulorum uſum habebant, quod & ipſe Lipſius poſtea monuit in opere de Militia Romana, contra quem contrarium etiam adſeruit *Kirchman. de Annulis cap.* XV. *pag.* 126. & 127. nam Tribunis militum, qui aureis annulis inſigniti erant, non minores dignitate erant Equites, ideoque etiam veriſimile eſt, Equites pariter ac Tribunos, dum militarent, geſtaſſe annulos aureos, cum reliqui

milites gregarii ac pedites ferreis induti erant, quibus poſtea demum aureis quoque uti permiſit Imperator Severus. Vide *Stewechium ad Veget. lib.* II. *cap.* 7. *pag.* 77. Hoc vero equeſtris dignitatis inſigne dabatur Equiti a Magiſtratibus, *neque enim licebat Equitibus Romanis uti annulis, niſi a prætoribus iis donati eſſent*, ut ait Acron ad Horat. lib. II. Sat. 7. v. 53. de Roſcio, qui a Sulla Dictatore donatus eſt aureo annulo, ita Macrob. lib. II. Saturn. 10. *Is eſt Roſcius, qui etiam & L. Sullæ cariſſimus fuit, & annulo aureo ab eodem Dictatore donatus eſt*; & quidem ut eo jure illos adficerent, quo gaudebant, ſi a Cenſoribus lecti Equites eſſent. Præcipuum inter ea erat, ut in theatro, in quo antea Senatores ſeparatim ſpectabant, haberent jus ſedendi in XIV. ordinibus, qui Equitibus dati ſunt Lege Roſcia A. U. 685. De eo accipe Plinii locum lib. III. Epiſt. 2. *Caret ambitu, ideoque ſe in* Equeſtri gradu *tenuit, cum facile poſſet adſcendere altiſſimum*. Ubi vide notas. De Laberio Sueton in Cæſ. cap. 39. *Ludis Decimus Laberius eques Romanus, mimum ſuum egit, donatuſque quingentis ſeſtertiis, & annulo aureo, ſeſſum in quatuordecim e ſcena per orcheſtram tranſiit*. De quo etiam vide Macrob lib. II. Saturn. cap. 3. Non exſcribam, quæ de his XIV. ordinibus paſſim adnotarunt Viri eruditi. Late de iis agit doctiſſimus Maſſonius in vita Horatii a pag. 112. ad p. 118. Sigonius lib. II. de Antiq. jur. Civ. Rom. cap. 19. quibus addi poſſunt

ſunt Torrent. ad Sueton. Ner. cap. XI. Lipſius ad Tacit. XV. Annal. cap. 32. & de Amphitr. cap. XIV. Quemadmodum autem equum publicum, quo donati equeſtris ordinis dignitatem adipiſcebantur, pœnæ cauſſa Cenſores rurſus iis adimebant, [de quo v. Freher. lib. II. Parerg. cap. 18. in fine] ita etiam ſi bona ſua decoxiſſent, neque amplius cenſum equeſtrem habebant, annuli aurei inſigne illis auferebatur. Notus de hac re eſt locus Juvenalis Sat. XI. v. 42.

Talibus a Dominis poſt cuncta noviſſimus exit
Annulus, & digito mendicat Pollio nudo.

Hinc facetum Martialis Epigramma in Macrum, qui ordinis equeſtris erat, ſed nimis multa munera atque annulos puellis dando ita cenſum equeſtrem imminuerat, ut ipſe annulum ſuum deponere cogeretur, lib. VIII. Epigr. 5.

Dum donas, Macer, annulos puellis,
Deſiſti, Macer, annulos habere.

vide Pricæum ad Apulej. Apolog. pag. 169. & Sigon. lib. II. cap. 3 pag. 284. Deponere etiam annulum debebant, ſi judicio damnati eſſent, ut de Arellio Fuſco auctor eſt Plinius lib. XXXII. cap. 12. In bonorum quoque ceſſione inter alias verborum ſolemnitates deponi jubebantur annuli aurei, & cujuſcumque ordinis ac dignitatis inſignia. Apulejus in Apologia: *Lex negat poſſe diſſolvere, annulos aureos & omnia inſignia dignitatis abjicit, cum creditoribus depaciſcitur.* ubi vide Scip. Gentilem pag. 367.

Aureis tamen annulis ipſos Senatores & Equites antiquioribus temporibus non uſos, ſed ferreis, patet ex Plinio lib. XXXIII. cap. I. ubi tradit antiquitus modo in uſu fuiſſe ferreum annulum, ita ut Senatus longo tempore aureis caruerit. Poſtea tamen invaleſcente eorum uſu, Senatorum Equitumque proprius ac præcipuus ornatus fuit annulus aureus: quin & bello Punico ſecundo promiſcue omnes geſtaſſe aureos colligunt ex Hiſtoria Annibalis, qui clade Romanis ad Cannas inlata Carthaginem miſit tres annulorum modios, quos digitis mortuorum detraxerat. Vide Livium lib. XXIII. Plin. l. XXXIII. I. & Lud. Vivem ad Auguſtin. de Civit. Dei lib. III. p. 334. Ex hoc ingenti numero concludunt annulos tam communis uſus fuiſſe, ut plebeji aliique etiam gregarii milites eos geſtare debuerint, quia aliter fidem excederet. Sed recte Ferrar. lib. I. Elector. cap. 21. ubi multa de annulis collegit, oſtendit modium unum continuiſſe menſuram Quartarii; & ita trium modiorum ſumma non adeo incredibilis videtur, etiamſi Senatores & Equites ſoli jus annulos aureos geſtandi habuerint: quod unice verum eſt, nam ibidem Livius tradit, Magonem Pœnum annulos eos in Curia effundentem dixiſſe, neminem aurei annuli inſigne ferre niſi Equites, & eorum primores. De hac re ita Valer. Max. lib. VII. 2. ext. 16. narrat, *Magonem Cannenſis pugnæ exitum ſenatui Pœnorum nuntiaſſe, & in tanti ſucceſſus fidem annulos*

annulos aureos trium modiorum menſuram explentes, *&* *qui* Romanis civibus *detracti erant*, *fudiſſe*. Et ſic deinceps fuere ſemper inter ſe diſtincti, ut Equites Senatoreſque aureos, plebeji ferreos haberent annulos. Hinc de libertino Statius lib. III. Sylv. 3. 143. vocat *ignobile ferrum*. Et hoc patet unice ex feſtivo Martialis Epigrammate lib. III. Ep. 29. in Zoilum, qui ex ſervili conditione pervenerat ad equeſtrem dignitatem,

Has cum gemina compede dedicat catenas,
Saturne, *tibi*, *Zoilus*, *annulos priores*,

nimirum dedicabat *annulos priores*, ideſt ferreos, ſervorum compedes, cum nunc aureos adeptus eſſet eques factus. Vide illic Ramirezium de Prado. Et clare Plinius loco ſæpius laudato dicit, *annulos aureos alterum ordinem*, equites nempe, *diſtinxiſſe a plebe*. Sed & veroſimile non eſt, in bello omnes milites promiſcue aureis fuiſſe ornatos, cum aperte Appianus Alexandr. loco ſupra adducto, dicat Tribunos militum, ac proinde etiam Equites illis non minores, differre his annulis a vulgo militum ferreos geſtantium: χρυσοφοροῦσι γὰρ, inquit, τῶν στρατευομένων οἱ χιλίαρχοι, τῶν ἐλαττόνων σιδηροφορούντων. Neque tamen negaverim, poſterioribus temporibus promiſcue aureos omnibus etiam gregariis militibus eſſe conceſſos: præſertim cum Severus, teſte Herodiano lib. III. cap. VIII.

τοῖς

τοῖς στρατιώταις πολλὰ συνεχώρησε, ἃ μὴ πρότερον εἶχον, καὶ δακτυλίοις χρυσοῖς χρήσασθαι ἐπέτρεψε. *Militibus multa indulſit, quæ numquam antea habuerant, & annulis aureis uti permiſit.* Sed cum hæc contra priſcæ Reipublicæ morem a Severo facta ſint, ea non univerſim ſunt accipienda. Hæc de Equitibus in genere dicta ſufficiant, etiamſi plura addere in promptu foret, quæ latius excutiunt Kirchman. *Cap. XV. & XVI.* Faber lib. II. Semeſtr. 6. Sigon. de Antiq. Jur. Civ. Rom. lib. I. cap. 3. Torrent. ad Sueton. Cæſ. cap. 3. & prolixe Ferrarius lib. II. Epiſt. 2. multique alii, quos adnotare ſuperſedeo. Legatis porro annulos aureos dediſſe Romanos auctor eſt Plinius lib. XXXIII. cap. I. *Siquidem his tantum, qui legati ad exteras gentes ituri eſſent, annuli aurei publice dabantur, credo, quoniam ita exterorum honoratiſſimi intelligebantur, neque aliis uti mos fuit, quam qui ex ea cauſſa publice accepiſſent.* Cujus rei ratio fuit, quia cum ex omni ordine mitterentur multi, ut Senatores, qui præcipue ad legationes eligebantur, eo ornamento alias carere neceſſe habebant. Vide *Alb. Gentil. lib. I. de Legation. cap. 18.* in fine. Scribas etiam annulo aureo donatos eſſe, & ad Equeſtrem dignitatem perveniſſe legimus. Eorum ordo erat ſatis honeſtus, quia, ut Cicero ait, illorum fidei tabulæ publicæ, & magiſtratuum pericula committebantur. Negat tamen Sigonius *lib. II.*

de

de Antiq Jur. Civ. Rom. cap. 8. in fine, ſcribarum ordinem admodum gravem aut honeſtum fuiſſe, quem refutat Guther. lib. II. de Jure Pontif. cap. 13. & probat etiam Torrent. ad Horat. I. Sat. 5. 66. ubi de iis agit. Hoc tamen diſtinguendum, quod pro dignitate magiſtratuum, quibus ſe addicebant, magis vel minus honorati eſſent: hinc ſemper titulis ſuis adſcribebant, quibus magiſtratibus inſerviiſſent, ut ſcriba *quæſtorius*, *ædilitius &c.* Vide Turneb. lib. XI. Adverſ. cap. 10. in fine; ſic *ſcribæ librarii quæſtorii* mentio eſt apud Fabrettum cap.x. pag 719.& Gruter. pag.DCXXVII. 5. ubi pro *SER. LIBR. QVÆSTORIVS* Reineſ. in Epiſt. ad Rupert. pag. 158. legit, *SCRIBÆ LIBR. QVÆSTORIVS*. Ex eo etiam quod hoc munus Equite Romano non indignum erat, honeſtum ſcribarum ordinem fuiſſe pluribus probat Fabrettus ad Inſcript. Antiq. c. VII. pag. 458. Ingens illorum Romæ erat numerus, ideoque in certas fuere diviſi centurias, quæ a magiſtratibus illis, quibus operam ſuam locabant, nomen ſortiebantur, ut inter ſe diſtinguerentur. Sic erant ſcribæ ædilitii, prætorii, quæſtorii, tribunitii, aliique. Vid. Caſaub. ad Hiſt. Aug. p. m. 138. Valeſ. ad Ammian. Marc. lib. XXVIII. 6. & Reineſ. in Epiſt. ad Rupert. XXXI. Hi vero magiſtratus, ut quæſtores, prætoreſque, ex pecuniis & vectigalibus publicis, quæ populi ſtipendiarii ſolvebant, deducebant duas quinquageſimas, quæ ſcribis ſuis conce-

de

debant. His autem nummis emebant ſibi Decuriam quæſtoriam, qua comparata, cum antea eſſent liberti plerumque vel libertini, pro Equite Romano gerere ſe poterant. De Sarmento ſcriba notus eſt locus Scholiaſtæ Juvenalis ad Sat. v. v. 3. qui natione Thuſcus ac libertus, emto ſcripto Quæſtorio eques factus eſt, & in Decuriam Quæſtoriam relatus. In quo loco male Caſaubonum ad Sueton. Aug. cap. 32. *decuriam Quæſtoriam* pro equeſtri accepiſſe obſervavit Valeſ. ad Ammian. d. l. Horatius etiam, antequam Mæcenatis munificentia adeo ditatus eſſet, munere ſcribæ functus fuit, & ut in ejus vita refert Suetonius, finita militia, *ſcriptum Quæſtorium comparavit*, ut nempe ſe pro Equite Romano gerere poſſet. *Scriptus* autem, ut recte adnotarunt Viri docti, hic idem ac *ſcribatus*, ſignificat ſcribæ officium ac profeſſionem. Vide Reineſ. ad Inſcription. Claſſ. VI. 85. & de ſcripto Quæſtorio, ac Decuria Quæſtoria in primis Epiſtolam Salmaſii ad Sarravium, quæ inter Sarravianas eſt LXXXII. pag. 82. & 83. quam tamen totam ex ſuis notis primæ Editionis a Salmaſio eſſe compilatam queritur Valeſius ad Ammian d. l. p. 590 Ed. Gronov. Vide etiam de hac re Maſſonium in vita Horatii pag. 74. & ſeqq.

Tali autem ſcripto emto Equites etiam Romani fiebant, ac proinde annulis donabantur aureis. De Verre, qui ſcribæ ſuo tantam pecuniam dederat, ut emta Decuria in ſecun-

dum

dum civitatis ordinem, hoc eſt equeſtrem, venerit, atque annulo ab eo donatus fuerit, ita Cicero in III. Verrin. cap. 80. *Hinc ille annulus aureus, quo tu iſtum in concione donaſti, quæ tua donatio ſingulari impudentia prædita, nova Siculis omnibus, mihi vero etiam incredibilis videbatur*. Et paullo poſt: *Annulo eſt aureo ſcriba donatus, & ad eam donationem eſt concio advocata. Quod erat os tuum, cum videbas in concione, eos homines, quorum ex bonis annulus iſte aureus donabatur, qui ipſi annulos aureos poſuerant, liberiſque detraxerant, ut eſſet unde ſcriba tuus hoc tuum munus ac beneficium tueretur?*

CA-

CAPUT III.

SUMMARIUM.

Liberti jure annulorum donati, ut ingenui fierent. Libertinis autem hoc jure interdictum. Quid liberti & libertini. Non tamen plenam ingenuitatem adipiſcebantur liberti. A Cæſare illud jus impetrabant, & nomina mutabant. Statii locus explicatus, & in eo Salmaſii emendatio adſerta: dubitatum de Campani diſtinctione inter annulo aureo donari, & annuli jus impetrare. *Requirebatur conſenſus Patronorum. Annulis ingenui facti civitatem Romanam etiam accipiebant. Conſtitutio Antonini Caracalli. In Tribus quoque urbanas referebantur, & in militiam poterant adſumi. Rationes cur non perfectam ſed imaginariam tantum ingenuitatem conſequerentur. Alii modi libertos efficiendi ingenuos.*

SUb Imperatoribus vero liberti annulis aureis donabantur, ut jus ingenuitatis nanciſcerentur, ac proinde equeſtri etiam dignitate ornari poſſent: Libertinæ autem conditionis hominibus uſu annulorum lege publica erat interdictum: hinc ridiculus Trimalchionis libertini hominis faſtus apud Petron. cap. LXXI. qui volebat ornari *annulis aureis quinque*. Quin etſi hoc ornamento eſſent uſi, Lege Viſcellia graviter in eos pro facti qualitate animadvertebatur.

batur. *l.* 1. *C. ad Leg. Viſcel.* De Alexandro Severo teſtatur Lampridius in ejus vita pag. 120. illum *numquam libertinos in equeſtrem locum redegiſſe*; hoc eſt, non donaviſſe jure aureorum annulorum, ut recte interpretatur Caſaubonus. Hinc in Opilio Macrino libertino homine, ignobili ac proſtibulo, notat Capitolinus in ejus vita pag 49. ex Aurelio Victore, *Macrinum libertinum hominem proſtibulum, ſervilibus officiis occupatum in domo Imperatoria, donatum fuiſſe annulis aureis, patrocinante ſibi liberto ſuo Feſto, ſub Vero Antonino.* Vide Lipſ. de Magnitud. Rom. lib. IV. cap. 2. Sed non ſemper tamen id obtinuit, nam pro varia temporum conditione ſub aliis Imperatoribus etiam hæc variarunt, ac libertini quoque adſciti inter Equites, atque annulis honorati ſunt. *Libertorum* & *libertinorum* differentiam, eorumque varia genera non exponemus, quia hæc ſatis explicuerunt Viri docti. vid. Caſaub. ad Suet. Claud. 24. Iſtos ad Caii Inſt. lib. 1. tit. 1. Pith. ad Collat. Leg. Moſ. & Rom. tit. XVI. 8. Rævard. lib. 1. Conjectan. cap. 8. & inprimis Mercer. lib. 1. Opinion. 10. Liberti autem a Principe annulis donati, equeſtris, ut diximus, dignitatis fiunt, atque ingenuitatis jura conſequuntur. *l.* 5. *h. t.* hoc Modeſtinus in leg. XIIII. ff. de Excuſat. Tutor. vocat δίκαιον χρυσῶν δακτυλίων. licet potius imaginem ingenuitatis, non vero ſtatum habeant. *l. un. Cod. ad leg. Viſcel.* nam pro ingenuis

nuis tantum habentur, & licet patronis nullum officium aut operas debeant, illis tamen reverentiam & obſequium præſtant. *l* 10. *§*. *3*. *ff*. *de in jus voc.* & ab eorum hæreditate patroni non excluduntur. *l*. *5*. *b*. *t*. ſed & patronus præteritus adverſus illorum tabulas habet bonorum poſſeſſionem. *l*. *3*. *de bon. libert.* Unde eos vivere quaſi ingenuos, mori tamquam libertos ait Ulpian. *l*. *3*. *ff*. *eod.* ubi in notis Gothofredus, & ad *leg*. 2. *Cod. de natal. reſtit.* obſervat, jure aureorum annulorum donatos deterioris eſſe conditionis, quam qui natalibus reſtituebantur. Sed plerumque tamen ſimul utrumque jus petebatur, & hæc ratio videtur, cur ob illam materiarum adfinitatem Tribonianus conjunxerit titulos de jur. aur. ann. & de natalib. reſtit. vide Maranum in Paratitlis Codicis, & Paponis Tractat. de Nobilit. v. arreſt. 4. Ad hoc jus annulorum libertis datum egregie facit Plinii locus lib. VIII. Epiſt. 6. *Omitto quod Pallanti ſervo prætoria ornamenta offeruntur, quippe offeruntur a ſervis: mitto quod cenſent non exhortandum modo, verum etiam compellendum ad uſum aureorum annulorum*. Ubi vide Catanæum, & Oizel. ad Caj. 1. Inſt. 1. ac plura apud Mercer. lib. 1. Opinion. cap. 8. Qui ergo hoc honore frui volebant, a Cæſare annulorum jus impetrabant, cujus rei exempla plurima in Rei Romanæ Scriptoribus occurrunt. Ex Dione lib. LIII. notum eſt Auguſtum, libertinæ conditionis hominem Antonium Muſam medicum,

cum, a quo ex gravi ægritudine ſanitati reſtitutus erat, jure aureorum annulorum donaſſe, eumque Equitem factum in XIV. ordinibus ſediſſe, in quem acerbiſſimum carmen ſcripſit Horatius Epod. IV. ubi hæc inter alia,

Sectus flagellis hic triumviralibus
Præconis ad faſtidium,
Arat Falerni mille fundi jugera,
Et Appiam mannis terit,
Sedilibuſque magnus in primis eques
Othone contemto ſedet.

quem locum exponit P. Faber lib. II. Semeſtr. cap. 6. De Hycello, vel Icello, ut alii ſcribunt, Galbæ liberto, tradit Tacit. lib. I. Hiſtor. cap. 13. eum *annulis donatum equeſtri nomine Martianum vocitatum fuiſſe.* Ubi multa huc pertinentia habent Commentatores: ex quo loco etiam adparet, nomen mutaſſe libertos, ſi ingenui fierent, quod & in manumiſſis aut adoptatis obtinebat. Vid. Mercer. in notis ad Ariſtænet. lib. I. pag. 252. De eodem Icello Sueton. in Galba cap. 14. *Libertus Icellus, paullo ante annulis aureis & Martiani cognomine ornatus, ac jam ſummi equeſtris gradus candidatus.* Ubi vide Caſaub. De Aſiatico liberto Vitellii tradit Sueton. in illius vita cap. 12. *Primo Imperii die aureis eum donavit annulis ſuper cœnam, cum mane rogantibus pro eo cunctis deteſtatus eſſet ſeveriſſime talem equeſtris ordinis maculam.* De eodem Tacitus lib. II. Hiſtor. cap. 57. *Poſtulante exercitu, ut libertum ſuum Aſiaticum eque-*

 ſtri

ſtri dignitate donaret, inboneſtam adulationem compeſcuit. Dein mobilitate ingenii, quod palam abnuerat, inter ſecreta convivii largitur, honoravitque Aſiaticum annulis, fœdum mancipium, & malis artibus ambitioſum. Idem lib. IV. cap. 3. narrat de eodem Vitellio, *ſervum Verginii Capitonis, proditorem Tarracinenſium, patibulo adfixum in iiſdem annulis, quos acceptos a Vitellio geſtabat.* Vide plura apud Ferand. Adduenſ. lib. I. Explication. in tom. II. Theſaur. Juris pag. 547. & Chriſt. Wilh. Eybenium de Ordin. Equeſtr. Vet. Rom. in Theſauro Salengri tom. I. Sect. X. pag. 1104. De annulis aureis & equeſtri dignitate libertino datis capiendus etiam eſt Papinius Statius lib. III. Sylv. V. 145.

Atque idem in cuneos populum cum duxit equeſtres,
Mutavitque genus, lævaque ignobile ferrum
Exuit, & celſo natorum æquavit honore.

Quem locum antea obſcuriſſimum primus inluſtravit ac ſanitati reſtituit *Salmaſius ad Hiſt. Aug. pag.* 170. ultimum verſum nullum ſenſum habentem ita emendans, & *celſe natorum æquavit honori.* Ubi etiam viros quoſdam doctos graviter erraſſe oſtendit, qui hæc de jure trium liberorum accipiebant: quæ tangunt Lipſium lib. II. Elector. cap. 8. hos Statii verſus ita explicantem. Et tamen poſt Lipſium eumdem quoque errorem erraſſe dicendi ſunt Gevart. cap. IX.

cap. IX. Papinian. Lect. Pitiſcus in Lexic. Antiqu. tom. I. pag. 100. b. & Franciſc. Curtius Jeſuita in Syntagm. de Annul. cap. I. ſect. v. pag. 74. qui putant Statium innuere patrem Etruſci, qui ſervus erat, a Veſpaſiano in equites relatum, & donatum aureo annulo, ac jure trium liberorum auctum. Sed quænam celſitudo in jure trium liberorum eſſet, vellem explicuiſſent, & quo colore Latine dici poſſet, aliquem æquari celſo natorum honore, pro trium liberorum jure donari. Itaque palmaria ac veriſſima eſt Salmaſii emendatio, quam plerique Viri docti amplexi ſunt, & pluribus adſtruxit Gronov. in Diatrib. Statian. pag. 32. p. 206. & 209. Senſum etiam loci adſecuti ſunt Bernartius ac Barthius in notis ſuis. Sed perperam Em. Cruceus cum Gevartio priorem ſententiam defendere conatur; qui tamen poſtea hoc revocavit in Frondatione, ſive Antidiatrib. pag. 62. & 63. & *celſum honorem* exponit dignitatem equeſtrem, qua Etruſcus a Veſpaſiano fuit donatus, qui natorum ſuorum, hoc eſt Titi & Domitiani tunc nondum in Senatorium ordinem adlectorum, honori Etruſcum æquabat. Sed hæc explicatio mihi videtur contorta ac durior. Locutionem autem *celſe natus*, ut *alte natus* & ſimilia multis inluſtravit Marklandus: qua conſtructione etiam apud Sueton. Galb. c. 14. Pro *ſummi equeſtris gradus candidatus* Pontanus ad Macrob. lib. II. Saturn. cap. 10. legit *ſumme equeſtris gradus*. Sed vide plura

 de

de hoc Statii loco apud Salmaſ. in Epiſt. ad Gronov.quæ præfixa eſt Gronovii Elencho Antidiatrib. Mercur.Frondat. a pag.22. ad pag.26. & Gronovium ipſum p 111. & 112. De hac quoque aureorum annulorum donatione collegit quædam Freinshem. ad Flor. lib. 1. cap. 5. §. 6. ubi etiam videndus eſt Vir celeberrimus, & meo præconio longe major, C. A. Dukerus, qui de Petri Fabri ſententia dubitat, putantis, libertinos per jus aureorum annulorum quidem accepiſſe dignitatem equeſtrem, ſed non Equites fuiſſe, nec dici potuiſſe, niſi etiam equo publico donati eſſent. Ceterum inter *annulo aureo donari*, & *impetrare jus aurei annuli* ita diſtinguit Campianus de Offic. & Poteſt. Magiſtr. Rom. ad leg.2.ff. de Offic.Adſeſſor. p.470. & 471 quod libertus annulo aureo impetrato reſtitueretur imaginariæ ingenuorum conditioni; ſalvo manente patronatus jure. Si vero annulo aureo donabatur, ſtatim in ordinem equeſtrem lectus erat, quo extinguebantur omnia patronorum jura, & omnis macula ſervitutis tollebatur. Igitur ſecundum hanc ſententiam, qui in equeſtrem ordinem legebatur, annulo aureo donari dicebatur; ſed qui jura ingenuitatis obtinebat, is annulum impetrabat. Hinc numquam libertinos annulis donari dixerunt: Reſtitutus autem natalibus erat ſimilis illi, qui annulo aureo donabatur, excepta dignitate, & perinde erat ac ſic ingenuus natus eſſet. Quod diſcrimen non recte obſervaſſe Cujacium lib. VII.

Obſerv.

Obſerv. cap. 14. & Connan. lib. II. Comment. Juris cap. XII. ibidem adnotat. Sed dubito an ſemper hanc diſtinctionem obſervarint ſcriptores, & promiſcue hæc uſurpata putem, præſertim cum id ipſe apud Suetonium occurrere fateatur Campianus, & alia quoque Auctorum loca id evincant. Hos annulos ut impetrarent liberti ad ingenuitatem, & per eam jus quoque Quiritium conſequendum, requirebatur Patronorum conſenſus, quibus invitis aut ignorantibus ſi eos accepiſſent, adimebatur illis jus annulorum *l. 3. h. t. l. ult. C. de natal. reſt.* Plinius lib. x. Epiſt. 12. *Rogo indulgeas jus Quiritium L. Satrio Abaſcantio, & P. Cæſio Phoſphoro, & Panchariæ* [ſive *P. Anchariæ* ut legit Reineſ. ad Inſcript. Claſſ. 11.2.] *Soteridi. Quod a te volentibus patronis peto.* Iis autem annulis aureis Principis beneficio acceptis non tantum ingenuitatem, ſed & civitatem quoque Romanam adipiſcebantur: non tamen inter veteres cives, ut puto, ſed tantum inter novos cenſeri poterant; nam illi erant, qui ex peregrinitate per Principis benignitatem civitatis Romanæ erant facti participes. Vide Patruum meum in Diſſert. de Vectigalib.cap.x1.pag.166. Edit. noviſſ. Sed Antoninus Caracallus, ut omnium, quicumque in Imperio Romano eſſent, eadem & æqualis foret conditio, omnes etiam civitate Romana ſine diſcrimine donavit. De quo intelligenda lex 17. ff. de Stat. hom. *In orbe Romano qui ſunt, ex conſtitutione Impera-*

toris Antonini cives Romani effecti ſunt. Ratio fuit, non ut hoc honote omnes æqualiter adfi. ceret, ſed ut fiſcum ſuum augeret vigeſima hæreditatum [de qua vide Academiæ quondam Batavæ eximium decus Ant. Schulting. ad Paul. Senten. lib. IV. tit. 6.] utque ad eam ſolvendam omnes perinde tenerentur. Dion Caſſius in Excerptis Peireſcianis pag. 745. οὗ ἕνεκα καὶ Ρωμαίους πάντας τοὺς ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ λόγῳ μὲν τιμῶν, ἔργῳ δὲ ὅπως πλείω αὐτῷ καὶ ἐκ τοιούτου προσῇ, διὰ τὸ τοὺς ξένους τὰ πολλὰ αὐτῶν μὴ συντελεῖν, ἀπέδειξεν. *Cujus rei cauſſa etiam omnibus, qui in orbe Romano erant, civitatem dedit, ſpecie quidem ipſe iis honorem tribuens, ſed revera ut fiſcum ſuum augeret, quippe cum peregrini pleraque horum vectigalium non penderent*. Ad quem locum vide Valeſii notas pag. 108. Hæc eſt celebris illa conſtitutio Antonini Caracalli, cujus male alii Antoninum Pium, alii Hadrianum auctorem fecere. Conſtat enim jam inter Eruditos, non ab Antonino Pio, ſed a Caracallo, ſub quo vixit Ulpianus auctor hujus legis 17. hanc conſtitutionem editam fuiſſe: quod patebit ex iis, quæ prolixius de hac re diſſeruerunt Spanhem. in Orbe Roman. Exercit. 2. cap. 4. & 5. & Patruus meus de Vectigal. Pop. Rom. cap. XI. pag. 175. & ſeqq. qui docuit errorem hunc ortum eſſe ex confuſione diverſorum Antoninorum, qui cum plures fuerint, a

Scri-

Scriptoribus etiam non adcurate ad temporum rationem adtendentibus, fuere inter ſe confuſi: hinc etiam non erraſſe putem Petr Fabrum lib. III. Semeſtr. cap XII. pag. 164. qui exiſtimat SCtum Vitraſianum, cujus mentio fit in *l. 30. §. 6. ff. de fideic. libert.* referendum eſſe ad an. Urb. 918. imperante *Antonino Philoſopho*; quem tamen carpit Cl. Otto in præfat. ad tom. I. Theſ. Jur. pag. ult. in fine, judicans referri illud SCtum debere ad *Marcum Aurelium*; quod profecto nondum ex Antiquitate didiceram, & M. Aurelium, atque Antoninum Philoſophum diverſos ac diſtinctos fuiſſe Imperatores neſciebam. Sed hoc ὡς ἐν παρόδῳ.

Hi autem liberti ingenuitatem adepti etiam in Tribus urbanas referebantur, ſed non ſtatim ac civitatem nacti erant, Tribus iis concedebatur: unde patet quanti id jus aureorum annulorum fuerit æſtimatum. Vid. Cujac. in Paratitl. ff. de jur. aur. ann. & lib. VII. Obſerv. cap. 14. ac Briſſon. in libr. ſingul. de adulter. pag. 223. & ſeq. Porro & id quoque per annulos conſecutos opinor libertos, quod his ornati, ac proinde libertate donati in militiam, a qua ſervi alias prohibebantur, poterant adſumi: de qua re vid. Lud. Vivem ad Auguſtin. de Civit. Dei lib. III. pag. 335. ubi etiam in fine paginæ & initio ſequentis quædam de jure annulorum collegit.

Ratio vero, cur per jus annulorum aureo-

rum non perfectam, ſed tantum imaginariam, ut antea diximus, ingenuitatem adipiſcerentur liberti, hæc eſt, quod in ſervitutem potuerint revocari manente jure Patronatus. Vid. Mercer. lib. I. Opinion. cap. 8. Et pro parte tantum libertus fit ingenuus, ſcilicet intuitu extraneorum, ut videtur, non reſpectu patroni; quia necari poteſt in adulterio repertus, *l.* 42. *ff. de adult.* Domino etiam occiſo torturis ſubjicitur, *l.* 11. *ff. ad SC. Syllan.* Deinde tutelam liberorum patroni debet gerere: item moritur ut libertus. V. Mercer. *d. l.* & adde Briſſon. de Adult. cap. IV. pag. 224. & de jure Connub. pag. 568. Et patronum ad hæreditatem admittit. *l. pen. ff. de jur. aur. an.* & *l.* 3. *ff. de bon. libert.* Non tamen operas ei debet. *arg. l.* 47. *de oper. libert.* niſi impetratum ſit ſalvo jure patroni *l. ult. ff. de jur. aur. ann.* Reverentiam etiam, quæ a libertis debetur patronis, præſtare tenetur, & jus, quod adverſus ingratos libertos patronis competit, integrum reſervatur. *l.* 3. *C. de bon. libert. l.* 10. *§.* 3. *ff. de in jus voc.* idque ideo quia *uſus aureorum annulorum*, ut habetur in l. 2. C de Jur. aur. ann. *beneficio principali tributus libertinis* [ſic legit Pignor. Symbol. Epiſtol. pag. 9. non ut alii *libertatis* aut *libertinitatis*] *quoad vivunt imaginem non ſtatum ingenuitatis præſtat*. Ad quam legem conſule etiam Mercerum, qui Cujacii criſin recte videtur refellere.

Neque tamen ſola hæc erat annulorum da-

tio,

tio; per quam ad ingenuitatem pervenire poterant liberti, cum & alii fuerint modi, ut hoc addam, libertos efficiendi ingenuos. Ut jurejurando. *V. l. 30. §. 4. ff. de jurejur. l. 8. §. 1. ff. de in jus voc.* Item ſententia judicum. *l. 25. ff. de ſtat. hom.* ubi vide Cujacium: tum ſi dominus Principi ſervum ſuum cubicularium obtulit, talis ſervus ſtatim adipiſcitur libertatem. *V. leg. 4. C. de præpoſ. Sacr. cubic.* Plura habet Mercer. lib. 1. Opinion. cap. 8. Quin & per Novell. LXXVIII. cap. 1. conceſſum omnibus libertis eſt jus aureorum annulorum, & qui ſervum libertate donavit ac manumiſit, ſine neceſſitate a Principe poſtulandi jus illud libertis conſequitur. *Authent. Sed hodie C. de natal. Reſt.* Per illam autem Novell. 78. omnem libertinorum conditionem ſublatam eſſe putat Cujac. lib. IV. Obſerv. cap. 5. & vide de ea Caſaub. ad Sueton. Aug. cap. 74. Sed dudum Juſtiniano cordi fuit ingenuis magis hominibus quam libertis frequentari civitatem Romanam. *l. 3. Cod. de bonis libert.* Vide Vultej. lib. 1. Juriſprud. 5. num. 57. & ad tit. Inſt. de libertin.

Hæc ad inſtitutum noſtrum ſufficere de hac materia collecta arbitramur, etiamſi prolixius excuti illa poſſent, & adcuratius adhuc pertractari, ſed ad quod uberius otium & majores eruditionis copiæ requirerentur. Itaque hic pedem figimus.

F I N I S.

LET-

Digitized by Google

LETTERA
DEL DOTTOR
DOMENICO VANDELLI
MATEMATICO ED ARCHIVISTA
DEL SERENISS. DUCA DI MODENA
SOPRA LA DIVINA COMMEDIA
DI DANTE
ALIGHIERI
TRADOTTA IN VERSI ESAMETRI LATINI
DA FRATE MATTEO RONTO
AL CHIARISSIMO SIGNOR PROPOSTO
ANTON FRANCESCO GORI.

Digitized by Google

LETTERA
SOPRA LA DIVINA COMMEDIA
DI DANTE.

FRÀ le più chiare, e manifeſte prove, che dimoſtrano il pregio, e l'eccellenza della Divina Commedia di Dante Alighieri Poeta Fiorentino, certamente quella è, d'aver ſempre tenuto occupato ogni più alto intelletto; e che atto foſſe a riflettervi ſopra. Di fatto dal tempo di Dante ſino al noſtro, non già i mediocri ingegni,

Che pochi intendono i ſuoi veri pregi;

ma bensì i più nobili, e ſcelti co' loro ſtudj, e fatiche hanno proccurato d'interpretàrla, illuſtrarla, ed immitarla; coſa che eſſendo già a tutti manifeſta, mi ſtudierò ſolo di confermarla con quello, che lo ſteſſo divin Poeta nel XXIV. del Paradiſo ver. 100., ma in altro propoſito, dice:

Ed io: la pruova, che 'l ver mi diſchiude,
Son l' opre ſeguite &c.
Sic fero: quæ reſerat mihi namque probatio verum

Sunt

*Sunt opera apta palam &c.*pag.216.verſ. nel MS. del Ronto.

Tali dunque, ed in gran copia ſono ſtati gli Autori, i quali egregie, e nobiliſſime fatiche fatte hanno per dare alla luce, e manifeſtare le bellezze di queſta divin' opera: poichè per riferire quelle ſole, che ſono note, e pubbliche, vi vorrebbe un tomo intiero. E però qui ſolo mi baſterà il dare una ſuccinta informazione delle più degne di conſiderazione, e per qualità e per numero, con quel miglior ordine, e chiarezza, che potrò a fine di sfuggire la confuſione.

Primieramente queſta Commedia; verſo la quale furono, e ſono, e ſaranno mai ſempre indirizzati gli ſguardi di tutti i veri Letterati, ella è come i Poemi del Greco Omero, fonte ineſauſto, non ſolo d' ogni bellezza poetica, ma anche d' ogni ſcienza, e d' ogni lume per qualunque ſpezie di vita. Anzi ella è, riſpetto alle arti, ed alle ſcienze da paragonarſi alla forza del profondo Oceano, dal quale derivano, come s' eſpreſſe il primo Pittor delle memorie antiche φ verſ. 196.

'Εξ ὧπερ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα,
Καὶ πᾶσαι κρῆναι, καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν.

Da cui e tutti i fiumi, e tutti i mari,
*Tutte le fonti, e i pozzi fondi ſgorgano.*Salv.

il

il principal fondamento non meno del linguaggio Toſcano, che dell' Italiana eloquenza. Avendo Dante il primo di tutti inalzata la lingua a narrare in verſi Italiani, e con gentilezza in terza rima coſe iſtoriche, geometriche, filoſofiche, geografiche, aſtronomiche, anatomiche, e teologiche, nelle quali concorrono ſode, naturali, e proprie immagini, deſcrizioni del mondo, de' cieli, de' pianeti, deſcrizioni degli uomini, meriti, e pena della vita umana, felicità, miſeria, mediocrità di vita fra i due eſtremi; e ſpiegate con tale finezza di lingua, che ſorprendono la mente di ciaſcun che legge, ma molto più di quelli, che più intendono. Lo ſteſſo Boccaccio conferma queſte mie aſſerzioni nell' opera dell' origine, vita, ſtudj, e coſtumi del chiariſſimo Dante Alighieri, ove a pag. 22. nell' edizione, che porta la data di Firenze, ſcrivendo di lui così: *Abitò dunque Dante in Ravenna, tolta via ogni ſperanza del ritornare mai a Firenze ... più anni ſotto la protezione del grazioſo Signore* [*Guido Novello da Polenta*] *e quivi con le dimoſtrazioni ſue fece più ſcolari in Poeſia, e maſſimamente nella volgare; la quale, ſecondo mio giudizio, egli primo fra gl' Italiani quella eſaltò, e meſſe in pregio, non meno che la ſua Omero fra' Greci, e Virgilio fra' Latini &c.* In tal guiſa ſcriſſe anche di lui un nobiliſſimo Poeta Saneſe, e quaſi contemporaneo.

E ſe

E ſe tu ben lettor cerchi, ed avverti,
Le rime non fur mai prima di lui
Se non d' Amore, e d' uomini ineſperti.
Così il vulgar nobilitò coſtui,
Come il latin Virgilio, e il greco Omero
Ed onorò più il ſuo, che il ſuo altrui.

Per tanto ſopra di queſta divin' opera a fare eſpoſizioni, e comentarla i primi furono Franceſco, e Pietro Alighieri figliuoli del medeſimo gran Dante. Jacopo loro fratello la riduſſe in terza rima in Epitome, che già tempo fa conſervavaſi MS. in Venezia nella libreria del N. U. Bernardo Triviſani, e per la ſua piccolezza era intitolata il *Dantello*. Queſta notizia la pubblicò il dottiſſimo Apoſtolo Zeno nel tom. VI. del ſuo Giornale de' Letterati d' Italia, ſotto l' anno 1711. nel dare l' eſtratto dell' opere del Canonico Giovanni Mario Creſcimbeni ſpettanti all' iſtoria della volgare Poeſia, ove tratta di Dante, e delle ſue opere. Celebre è altresì il Comento, che ſopra vi fece Benvenuto de' Rambaldi da Imola circa l' anno 1376., che latinamente ſcritto a penna conſervaſi nella Biblioteca Eſtenſe. Dai quali Comentarj il celebre noſtro Letterato Lodovico Antonio Muratori fece un eſtratto di tutte le coſe Iſtoriche, che ſi leggono ſtampate dalla pag.1027.fino al fine del tomo primo delle ſue Diſſertazioni *Medii ævi*, e ſervono mirabilmente ad illuſtrare i coſtumi, ed i riti degli uomini più celebri, che vivevano in Italia prima,

o ne'

o ne' tempi di Dante. Viene citato inoltre, ed attribuito dal *Vocabolario* della Cruſca a Benvenuto da Imola un certo comento, che fu ſtampato in Venezia nel 1477. in carattere Gottico per *Vendelin da Spira*; ma eſſendo le chioſe, e il comento in volgare, gli eruditi pretendono, che non ſia aſſolutamente opera di lui, ma piuttoſto una traduzione Italiana in riſtretto d' Autore incerto, che ha ſtimato di farſi onore ſulle fatiche latine di Benvenuto Imoleſe, che ci laſciò manoſcritto il citato ampio e vaſtiſſimo comentario ſopra tutta la divina Commedia di Dante Alighieri.

Jacopo della Lana cittadin Bologneſe comentò egli ancora queſt' opera in lingua volgare, e i Deputati del 73. ſopra il Decamerone, e gli Accademici della Cruſca lo chiamarono ora il buono, ora l' antico comentatore, e queſto comento fu traſportato di volgare in latino da Alberico Roſate Bergamaſco, chiariſſimo Giuriſconſulto. Faticò parimente ſopra di queſt' opera il famoſo Giovanni Boccacci; ma la ſua fatica non oltrepaſſa nella ſtampa la metà della prima cantica dell' Inferno.

Gli accennati Comentatori furono ſeguitati da Paolo Veneto Eremitano della famiglia Niccolotti da Udine, da Frate Riccardo Carmelitano, da Andrea da Napoli, da Guiniforte Barzizio Bergamaſco, da Franceſco da Buti Piſano, da Niccolò di Gheri Bulgarini Saneſe, di neſſuno de' quali ſi trovano in ſtam-

pa i comenti . Guido Terzago Milaneſe,e Martin Paolo Nidobeato inſieme inteſi ne ſtamparono uno in Milano l'anno 1478.in foglio grande, nel qual comento hanno eſſi copiato in gran parte quello di Jacopo della Lana , ma con queſto divario , che l' hanno ridotto in linguaggio non buono , e col preporre , e poſporre e trammezzare ſpeſſe volte le parole , inceppandovi da per tutto brani , e brandelli d' altri Comentatori , hanno formato un guazzabuglio a lor modo , e di lor guſto .

Il dottiſſimo ed univerſal Comento di Criſtoforo Landini Fiorentino uſcì la prima volta alla luce in Firenze nel 1481.in foglio reale . Dipoi ſuccedettero le erudite ſpoſizioni di Aleſſandro Velutello , e di Bernardino Daniello Lucheſi . Dietro a queſte comparve il comento di Vincenzo Bonanni ſopra la prima cantica , che parimente fu interpretata dal noſtro dottiſſimo Lodovico Caſtelvetri , il cui originale ſcritto a penna ſi conſerva preſſo il figliuolo del fu Jacopo Grandi Modeneſe , celebre anch' egli come il Padre , profeſſore di medicina in Venezia . Di altri varj , e diverſi Comenti , oltre alli ſoprannominati , ne dà conto e il Canonico Salvini nella prefazione a' Faſti Conſolari dell' Accademia Fiorentina ; e il Canonico Creſcimbeni nel volume ſecondo della ſtoria della volgar Poeſia , e da queſti con lodevole diligenza paſſa alle tante Lezioni, che ſono ſtate recitate ſopra la ſteſſa divina Commedia , e fa menzione

ne di altre varie fatiche, intorno alle quali non mi fermerò di vantaggio per non uſcire dal mio iſtituto.

Celebre poi è ſtata principalmente la controverſia, che inſorſe ſopra di queſto Poema tra Belliſario Bulgarini, e Diomede Borgheſi Saneſi da una parte, e Girolamo Zoppio Bologneſe, e Jacopo Mazzoni Ceſenate dall' altra, e parecchie altre dopo di loro, colle quali ſi ſtudiarono di moſtrare i pregi, le doti, e le bellezze della Commedia di Dante mal cenſurati, e ripreſi, e che il Boccacio ſteſſo ſi ſtudiò di attingere dal Poema ſuddetto il ſondo, e il fiore dell' eloquenza, che oltre al Boccaccio anche Giovanni Villani fece il medeſimo nella ſua Iſtoria. Il Petrarca ſtudiava in Dante, l' Arioſto faceva lo ſteſſo, come ſi vede dalle ſpeſſe immitazioni del ſuo Poema. Il Taſſo ſtudiava anch' egli in Dante, e ſi ſa che tutto l' aveva poſtillato al par di Platone, così anche Michelangiolo Bonarroti, come ſi ravviſa dalle ſue maſſicce poeſie, e ſi ſarebbe veduto meglio da un Dante col Landini della prima edizione, nel margine del quale aveva con la penna delineato i concetti di Dante. *Dobbiamo ſtudiarvi ancor noi* [come ce lo perſuade l' immortal Anton Maria Salvini nelle ſue annotazioni alla Perfetta Poeſia del Muratori lib. II. cap. I.] *Dobbiamo ſtudiarvi ancor noi, che il ſugo, e 'l nervo del dire, la maeſtà, e la varietà del numero, l' evvidenza, la forza, e in iſpezie la proprietà in-*

indarno altrove ſ' apprende. Lo ſteſſo Salvini altrove parlando di ſe medeſimo in un capitolo ad immitazione di Dante, ſcrive di Villa al famoſo Archiatro del Gran Duca di Toſcana Franceſco Redi in tal guiſa.

Redi gentil, Re de' galantuomini,
Se volete ſaper la vita mia,
Studiando io ſto lungi da tutti gli uomini;
Ed ho imparato più Teologia
In queſti giorni, che ho riletto Dante,
Che nelle Scuole fatto io non avria.
Egli vi dice tante coſe, e tante
In quel ſuo benedetto almo Poema,
Che par che i ſenſi tutti quanti incante.

E ſeguita di queſto tenore con altri venti due terzetti a narrare i pregi, e le bellezze pellegrine di queſta divin'opera.

Finalmente oltre le annoverate pieniſſime fatiche ne aggiugnerò io quì un'altra da non diſpreggiarſi, e che, ſe mal non m' appongo, può eſſere di qualche utilità, ritrovata nella ſcorſa eſtate 1751. in Caſtelnuovo, capitale della provincia della Garfagnana; e che ſebbene porta ſeco la novità del nome, meriterebbe piuttoſto quello di città, che di caſtello, atteſo il numero grande de' civili abitatori, delle fabbriche, e del trafico. Conſiſte queſta opera in una letterale traduzione a penna di bel carattere in quarto grande di tutta la divina Commedia di Dante Alighieri in verſi eſametri latini; i quali ad ogni tre verſi eſprimono il ſentimento

mento intiero di ogni terzetto di Dante.

Eſſa ſin ora è pochiſſimo conoſciuta, non avendo trovato, di quanti autori, che mi ſono pervenuti alle mani, e che hanno ſcritto ſopra le opere di Dante, che veruno abbia avuta diſtinta notizia di queſta preciſa traduzione, la quale è ornata di poſtille, di copioſe e quaſi continue annotazioni sì nel margine, che al piede delle pagine, e queſte ſervono di comento per la migliore e più piena intelligenza del Poema: Avendo anche delle note interlineari con ſinonimi, epiteti, e ſpiegazioni de' vocaboli latini, non troppo chiari a manifeſtare il ſuo concetto; de' quali poi l' Autore è ſtato neceſſitato a ſervirſi per la legge e regola della quantità delle ſillabe brevi o lunghe, o ſia della proſodia per formare i verſi latini. Vero è però, che il Creſcimbeni nel tomo II. dell' Iſtoria della volgare Poeſia, ove parla della traduzione di queſt' opera di Dante in altre lingue laſciò ſcritto: *Che Dante ſi vedrebbe anche in latino, ſe uſciſſe al pubblico la fatica di quel Monaco di S. Benedetto riferito dal Bulgarini* Diſeſ. contra l' Apol. e Palin. del Carrier pag. 74 *ovvero Olivetano ſecondo Lilio Gregorio Giraldi* de Poet. Dial. 5. in fin. *il quale portolla in verſi latini, come ſi vede nel ſuo originale eſiſtente nella Libreria del Convento di Monte Oliveto di Chiuſure nel Territorio di Siena; o quella di Antonio della Marca frate Minore, che anch' eſſo in verſi latini la traſportò, come ſcrive Ma-*

 ria-

riano Fiorentino nelle Croniche lib. 5. cap. 42. §.1. num.36. il quale ſoggiugne, che il Manoſcritto di queſta fatica lo levò dal Convento di Fano, ove ſi conſervava, Maeſtro Lorenzo Aſtemio da Macerata, e lo ritenne per ſe. Vedi il Wadingo tom.7. an.1485. Ma pure non è privo il Pubblico del piacere di vederla almeno in parte latinizata, eſſendovi le ſimilitudini per entro eſſa ſparſe, le quali furono gli anni paſſati egregiamente tradotte in verſi eſametri dal dottiſſimo P. Carlo d'Aquino della Compagnia di Gesù, e data alle ſtampe in Roma nel 1708. *in* 8. il quale poi finì di tradurre tutta l'Opera. Ma colle accennate traduzioni pare, che nulla abbia che fare la noſtra, di cui ora paſſo a farne paleſe l'Autore medeſimo, che pure ho trovato mentovato dal P. Giulio Negri Geſuita nella Storia degli Scrittori Fiorentini, ſtampata in Ferrara nel 1722. in foglio da Bernardino Pomatelli, ove a pag.143. tratta di Dante, e delle ſue opere in tal guiſa: *Traſportolla poſcia in Latina lingua Paolo Veneto Eremitano .... e Matteo Ronti Veneto dell' Ordine di Monte Oliveto. Trovaſi Mſ. nella Libreria del famoſo Moniſtero pure di Monte Oliveto al dire di Antonio Poſſevino*. Queſto è quanto mi è venuto fatto di ritrovare intorno al noſtro Traduttore Matteo Ronto, ſenza che il Poſſevini, da cui il Padre Negri ha tratta la notizia, abbia ſpecificato, ſe una tale Traduzione ſia in proſa latina, o in verſi, e ſe il Mſ. ſia pregevole per

altre

altre circoſtanze, e qualità, che l' accompagnano, delle quali ora imprendo a darne una più diſtinta informazione.

Nella faccia o pagina verſa, che ſta avanti al titolo, e principio della Cantica dell' Inferno di queſto Codice, l' Autore dopo ſpiegati i motivi, per cui s' induſſe a fare una tale Traduzione, ci maniſeſta poi il ſuo nome, e cognome, la religione, e patria ne' ſeguenti verſi Latini, cioè:

„ Nobile Dantis opus celebri virtute micantis
„ Leniter in metrum ſtudui transferre Latinum,
„ Illud ut Italiæ non ſolum gentibus altum
„ Funderet eloquium jocundi thematis ymmo
„ Maxime Chriſticolis aliis veſcentibus evo.
„ Rithimus auſoniæ maternus ab omnibus orbis
„ Notus abeſt genitis. fieri ſed metra latina
„ Nota queunt multis populis illuſtribus apte.
„ His igitur cauſis tantum cepiſſe laborem
„ Non renui peramans hominum qui conſto ſub aſtris.
„ Clara ſatis genuit vatem Florentia Dantem.
„ Grecia ſed Fratrem peperit me Ronto Matheum
„ Vaticulum ſciolum: Venetique fuere parentes.
„ Proſequar occipiens ternis in nomine Chriſti
„ Verſibus iſtud opus cupiens deferre poetæ.
„ Nunc ego verba ſequar, nunc ſenſum vatis utrumque,
„ Nunc quoque faxo libenſque noſtra capedo rependet.
„ Non ego cenſuras potero vitare per ullos
„ Editione modos in tanta condere verſus,
„ Lege ſub arguta quoniam me muſa coercet.
„ Ergo meis fidibus non more canentibus acta
„ Devia ſub ſolito digneris parcere lector.

 Dopo

Dopo una linea in bianco, che ſta nella carta del Mſ. ſeguono queſti altri quattro verſi :

„ Que Deus omnipotens pro me jam premia donet
„ Impote digna ſatis vobis ſub jugibus annis
„ Veſter ubique manet qui frater Bonino Johannes
„ Montis Oliveti convivit in Ordine ſacro . &c.

Sicchè da due degli accennati verſi eroici rilevaſi, che Frate Matteo Ronto nato nella Grecia, da Padre, e Madre Veneziani, è l' Autore della Traduzione in verſi eſametri Latini di tutta la Divina Commedia di Dante. Sembra poſcia, che un certo Frate Giovanni, Bonino Olivetano nominato negli ultimi verſi ſia ſtato il copiſta, che traſcriſſe in pulito, e bel carattere queſto noſtro Codice Originale colle note interlineari, e colle poſtille, ed altre copioſe dichiarazioni, che ſono dal principio ſino al fine nel margine, e nel piede delle pagine. Da tutto ciò ancora parerebbe che ſi poteſſe dedurre, che il ſuddetto Traduttore foſſe anch'egli Monaco Olivetano, trovandoſi anche al preſente ſtabilito nella detta Città il Moniſtero e l' Ordine de' Monaci detti di Monte Oliveto. Ma da altri verſi dell'Autore medeſimo, che ſi leggono a pag. 239. cioè nel fine del Mſ. pare che ſi poſſa rilevare, che il detto Frate Matteo Ronto foſſe di altra Religione, come rilevaſi il luogo, dove egli traduſſe queſto Poema, e fors'anche il tempo, nel quale egli fece queſta nobile fatica, e i verſi ſono intitolati nel ſeguente modo :

Apoſtropha Fratris Mathei Ronto ad Urbem Piſtorenſem

„ Arte tui quæ pulcra manes o dulcis ab omni
„ Piſtoris & claram ſobolem quæ gignis in ævo
„ Summa Dei decrevit opus jam gratia præſens

Scri-

„ Scriptor & occiperem nec non ut lætus obirem
„ Sub ditione tua tua mœnia claudis at intra
„ Excubias quot paſſus ego quantoſque labores
„ Extiterim tricas rabidas livoris edacis
„ Prætereo, ne forte profans faſtidia ducam
„ His potius qui grata petunt compendia rerum
„ Denique quid referam referam ſic poplite flexo
„ Eximias perſolvo Deo pro munere laudes
„ Quod mihi contribuit tantum ſolemne ſub aſtris
„ Sit decus ergo tibi, ſit gloria tanta datori
„ Nunc operis tanti pro te, ſed Piſtoris edam
„ Piſtica ſarta fide per ſecula cuncta benignus
„ Te Deus altificet fauſtam defendat ab omni
„ Hoſte tuo genitoſque tuos concinnet in unum
„ Urbs ea quæ genuit felix Piſana quæ quondam
„ Bartholomæe gerens fulvum per tempora calcar
„ Plurima militiæ. Michael celebriſque per orbem
„ Doctor & Archigenes medicinæ Piſtoris ipſa
„ Quem peperit cœlum cui das vitæque dietam
„ Piſtorienſe ſolum quem mundo contulit ortum
„ Multa memor frater Monitor Franciſce Minorum.
* ſic
„ Cujus & ingenio ſacra ſcientia floret
„ Omnibus egregias ego vobis præbeo grates
„ Qui mihi continuo ſuffragia trina fuiſtis
„ Hoc ad opus Dantis ſine veſtris forte poeſis
„ Nam mea ſuppetiis ſolviſſet & ora feraſſet.

Ora ſe ben comprendo il ſenſo di queſt'Apoſtrofe, o diciamola converſione dell'Autore alla Città di Piſtoja, colla quale egl' intende di teſſerle un elogio dall' amenità del ſito, e dall' antica ed illuſtre nobiltà de' ſuoi

a Sacrata.

ſuoi Cittadini, attribuendo a divin decreto, ch' egli doveſſe cominciare, e finire nella detta Città la preſente Traduzione della Commedia di Dante Alighieri, eſprimendolo in tal guiſa :

„ Scriptor & occiperem nec non ut lætus obirem
„ Sub ditione tua tua mœnia claudis at intra
„ Excubias quot paſſus ego quantoſque labores
„ Extiterim tricas rabidas livoris edacis
„ Præterco ne forte profans faſtidia ducam .

Rammemora perciò con tali verſi la quiete d'animo, che godeva ſotto il governo d' allora; e da che la Città fu aſſicurata dalle ſorpreſe nemiche colla coſtruzione delle nuove porte, colla reſtaurazione delle muraglie, e munita che fu di fortificazioni, onde poteva egli a piacimento girare per la Città di Piſtoja ſicuro e franco della perſona, accennando alla sfuggita le vigilie, e quante fatiche aveva egli ſofferto per le paſſate rabbioſe riſſe, tumulti, e livori, che avevano tenuto lui, e tutti i Cittadini in un continuo timore. Ora deduco io di quì, che non erano peranche ceſſati in Piſtoja del tutto i partiti delle Fazioni de' Bianchi, e de' Neri, e che appena erano eſtinte le turbolenze per le nemicizie fra le due prepotenti famiglie de' Panciatichi, e Cancellieri. Sembrami pur anche di poter conghietturare il tempo ad un dipreſſo in cui il noſtro Frate Matteo Ronto vi fece la ſua Traduzione del Poema di Dante in verſi eroici Latini, cioè intorno a quel tempo in cui furono fatte le accennate fortificazioni, per ſicurezza, e difeſa della ſteſſa Città di Piſtoja, come ce ne aſſicura lo *Specimen Hiſtoriæ Sozomeni Presbyteri Piſtorienſis ab anno Chriſti* 1340. *uſque ad* 1410. ſtampato per

per la prima volta nel Tomo XVI. della gran Raccolta degli Scrittori delle coſe d'Italia del noſtro famoſo Muratori, dove alla col.1099. lit. *B.* lo Storico ci manifeſta l'anno, il meſe, ed il giorno, in cui fu dal pubblico Conſiglio di Piſtoja ordinata la coſtruzione delle Porte, e delle altre loro fortificazioni: *Dicto anno* [1376.] *die* XXV. *Junii tempore Gregorii Papæ XI. indictione* XIV. *facta, & ordinata fuerunt capitola, & approbata in Concilio Populi Piſtorienſis pro coſtructione Portarum & Caſſarettorum quattuor Civitatis Piſtorienſis, ut patet in libro Reformationum Ser Jacobi de Agubio*. Il motivo di una tale determinazione nacque, come mi perſuado, dal ſoſpetto, e timore in cui da quel tempo ſi trovavano le Città della Toſcana, che a loro foſſe intimata e moſſa la guerra dal Papa Gregorio XI. atteſa la riſoluzione da lui preſa di laſciare Avignone, e di traſportare a Roma la ſua Corte; e tanto più s'accreſceva il timore, quanto che veniva fiancheggiato da un poderoſo eſercito, che aveva radunato con animo cattivo contra le Città, e Popoli della Toſcana, e particolarmente era ſdegnato contro de' Fiorentini, attribuendo loro che aveſſero moſſo a ribellione la maggior parte delle Città Pontificie. Aveva già il Papa nel primo giorno d'Aprile fulminate terribili ſcommuniche, ed altre pene contro de' ſuoi Maeſtrati, e contro di qualunque Fiorentino ſi trovaſſe in Europa; e così era venuto a mettere l'Interdetto nella ſteſſa Città di Firenze ſotto il dì XI. di Maggio del 1376. Perciò in veduta di tali coſe, anche la Città di Piſtoja collegata allora, e governata dagli ſteſſi Fiorentini, proccurò di porſi in iſtato di difeſa col riparare, e fortificare i ſiti deboli,

e pe-

e pericoloſi nel recinto delle muraglie della ſua Città. Sul fondamento delle coſe fin quì narrate io aveva conjetturato, che la Traduzione di Dante foſſe ſtata fatta all' intorno dell' accennato tempo. Ma con lettera di S. E. il Signor Procurator Marco Foſcarini ſono avvertito: *che una tale data certamente non va bene, eſſendo fuori d' ogni dubbio, che Frate Ronto fu conoſciuto di preſenza da Enea Silvio, il quale aſceſe poſcia al Pontificato*. Sicchè la Traduzione ſarebbe ſtata fatta dopo il 1400, cioè quaſi un ſecolo dopo la morte di Dante.

Finalmente il noſtro Traduttore genufleſſo rende grazie e lode all'Altiſſimo per l'ajuto datogli nel condurre al deſiderato fine la ſua laborioſa, e lunga intrapreſa. Ringrazia inoltre la ſteſſa Città di Piſtoja, pregando ad eſſa, e a' ſuoi Cittadini dal Signor Iddio ogni felicità, e che la cuſtodiſca ſempre e difenda da ogni nemico, e che le rieſca di pacificare i ſuoi Cittadini coll' unirgli inſieme, e mettergli d' accordo. Paſsa quindi in particolare ad eſprimere le obbligazioni, che teneva con un certo Bartolomeo d' Origine Piſano, e Cavaliere a Sprone d'Oro (che era in que' tempi un' inſegna, ed un ornamento particolare Cavallereſco) con Michele Medico Piſtojeſe e celebre in quel tempo, come era anticamente Archigene ſotto l' imperio di Trajano, e con un certo Frate Franceſco, Maeſtro allora di Teologia dell' Ordine de' Minori. E di quì ancora pare, che il noſtro Traduttore Matteo Ronto foſſe di un tale Ordine, come ſembra, che lo indichino queſti verſi di ringraziamento a gli accennati tre Soggetti.

„ Multa

„ Multa memor Frater Monitor Franciſce Minorum

„ Cujus & ingenio ſacra* ſcientia floret

„ Omnibus egregias ego vobis præbeo grates

„ Qui mihi continuò ſuffragia trina fuiſtis

„ Hoc ad opus Dantis &c.

Di qual uſo, e di quale utilità poſſa eſſere queſt' Opera traſportata in verſi eroici Latini, per la maggiore intelligenza delle tre Cantiche, Inferno, Purgatorio, e Paradiſo di Dante, laſcerò il campo a gli eruditi Lettori, e particolarmente a i nobili Ingegni Fiorentini di darne il loro grave ed aſſennato giudizio. E perchè lo poſſano fare più comodamente paſſerò a traſcrivere, e porne ſotto de' loro purgatiſſimi occhj alcuni ſaggi preſi dal principio, mezzo, e fine di ciaſcheduna delle tre accennate Cantiche.

Queſto Codice cartacceo è in forma di quarto grande ben conſervato, e legato con groſſe tavole di faggio, e coperte con una pelle di cordovano roſſo, ſtinto per l'antichità con groſſi chiodi di getto d' ottone in ciaſcun angolo. Eſſo è ſcritto in una ſpezie di carattère formatello ben chiaro, e diſtinto, con frequenti abbreviature, e colle lettere iniziali ſcritte a minio, ed in groſſa carta di quella, che uſavaſi da alcuni ſecoli addietro. Il titolo anch' eſſo di queſta traduzione è formato col minio in caratteri majuſcoli, come ſegue

DAN-

* *Sacrata.*

* *ſic*

DANTES ALEGERIHVS QVI EX MATERNO SMONE IN LATINV REDACTVS FVIT. INCIP.

Dell' Inferno Canto I.

Nel mezzo del cammin di noſtra vita
Mi ritrovai, per una ſelva oſcura,
Che la diritta via era ſmarrita:
E quanto a dir, qual' era, è coſa dura,
Queſta ſelva ſelvaggia, ed aſpra, e forte,
Che nel penſier rinnuova la paura.
Tanto è amara, che poco è più morte:
Ma per trattar del ben, ch' i' vi trovai,
Dirò dell' altre coſe, ch' i' v' ho ſcorte.
I' non ſo ben ridir, com' i' v' entrai,
Tant' era pien di ſonno, in ſu quel punto;
Che la verace via abbandonai.
Ma po' ch' i' fui appiè d' un colle giunto,
Là ove terminava quella valle,
Che m' avea di paura il cuor compunto,
Guarda' in alto, e vidi le ſue ſpalle
Veſtite già de' raggi del pianeta,
Che mena dritto altrui per ogni calle.
Allor fu la paura un poco queta,
Che nel lago del cuor m' era durata
La notte ch' i' paſſai, con tanta pieta.
E come quei, che, con lena affannata,
Vſcito fuor del pelago alla riva,
Si volge all' acqua perglioſa, e guata:

Così

Così l' animo mio, ch' ancor fuggiva,
Si volſe 'ndietro a rimirar lo paſſo,
Che non laſciò giammai perſona viva.

MS. „ Contigerant noſtræ mediæ tunc tempora vitæ,
„ Cum nemoroſa reum me repperit undique ſilva,
„ Tramite cujus eram tenebris delirus ab equo;
„ Quam mihi difficilis res eſt depromere, quantum
„ Hæc erat informis ſilveſtris & aſpera fortis
„ Silva, metum renovat quia cum tam cogito turpem
„ Hanc fore [a] bilis habet quantum mors ſqualidaferme.
„ Aſt ut agam quantum tunc utile nactus in illa
„ Ipſe fui, quædam mihi cognita dixero primum.
„ Neſcio quove modo quid pandere tale ſubivi
„ Neme [b] refertus eram tnnc tanta molle ſoporis,
„ Namque viam veram nimio torpore reliqui.
„ Aſt ubi principium cujuſdam collis adivi,
„ Vallis ubi finis fuerat ſilvæque cavendæ,
„ Quæ rigidum terrore meum cor punxerat atro:
„ Suſpicio collis [c] ſpatulas ac intuor alti
„ Quæ radiis titanis erant fulgentis amictæ
„ Orbicolos rectos qui tramite provehit omni;
„ Tunc equidem trepido modicum formido quievit,
„ Concavitate mei quæ dudum cordis [d] inhæſit
„ Quam querulus tantum potui tranſcurrere nocte.
„ Et velut evadens pelagi jam nauta procellas
„ Anxius atque petens ripæ ſuffragia tutæ,
„ Reſpicit inde maris delapſa pericula ſævi.
„ Stabat adhuc fugiens mea mens ſic quando timendam
„ Rurſus ego volui reſpiciens cernere partem,
„ Quæ ſub ea numquam reſidentem vivere ſivit. &c.

C. V I.

a Amara. *b* Nempe. *c* ſpalle. *d* ſtette.

c.VI.v.64. Ed egli a me: dopo lunga tenzone,
Verranno al ſangue, e la parte ſelvaggia
Caccerà l'altra, con molta offenſione.
Poi appreſſo convien, che queſta caggia,
Infra tre ſoli, e che l'altra ſormonti
Con la forza di tal, che teſtè piaggia.
*MS.pag.*14. Is mihi poſt multas lites, jam dixit, iniquas
„ Facta cruoris agent, & pars ſilveſtris & Alba
„ Eruet adverſam Nigram cum verbere multo.
„ Eſt opus inde ruat, ſilveſtris ejecta recumbat
„ Jam tribus exactis annis & Nigra reſurgat
„ Pars, alicujus heri vi, qui [a] nunc fingit amorem.
c.VII.v.58. Mal dare, e mal tener lo mondo pulcro
Ha tolto loro, e poſti a queſta zuffa:
Qual'ella ſia parole non ci appulcro.
Or puoi, figliuol, veder la corta buffa
De' ben, che ſon commeſſi alla fortuna,
Perchè l'umana gente ſi rabbuffa.
*MS.p.*15. Res male diffundi vel avaro corde teneri
Abſtulit his cælum, pugnas & miſit ad iſtas,
Eſſe velint quales non plus oblimo profatum.
Jamque notare potes, fili, deluſio quanta
Eminet ancipitis fortunæ rebus in atris,
Quas homines propter veniunt ad maxima bella.
c.XVI.v.1. Già era in loco, ove s' udia 'l rimbombo
Dell' acqua, che cadea nell' altro giro,
Simile a quel, che l' arnie fanno rombo;
*MS.pag.*35. „ Jam ſuberam parti ſonus unde auditus & echo
„ Grandis erat limphæ ſimili [b] recidentis in orbem
„ Hunc

a piaggia preſa in ſenſo di accarezzare, adulare. *b* ſtridore.

„ Hunc alium quo ſtridet apes ſtridore volando.

c.XXXIII.v.79. Ahi Piſa, vituperio delle genti
Del bel paeſe là, dove 'l sì ſuona;
Poichè i vicini a te punir ſon lenti,
Muovaſi la Capraja e la Gorgona,
E faccian ſiepe ad Arno in ſu la foce;
Sì ch' egli annieghi in te ogni perſona.
MS.p.77.„ Dedecus hem Piſæ generis regionis opimæ,
„ Dulcis & Italiæ, vicini plectere poſtquam
„ Tempore te tanto remorantur flagraque tardant.
„ Te rapido Gorgona petantque Capraria curſu,
„ Et faciant clatros ſolidos in faucibus Arni,
„ Tam quod & immergant in te quemcumque manentem.

c.XXXIV.v.97. Non era camminata di palagio
La' v' eravam, ma natural burella,
Ch' avea mal ſuolo, e di lume diſagio.
MS.p.80. „ Non erat ille locus latiſſima porticus aulæ
„ Nos ubi ſtabamus. Sed erat ſitus ater & aſper,
„ Triſte ſolum retinens & cuncti luminis expers.

c.XXXIV.v.121. Da queſta parte cadde giù dal cielo:
E la terra, che pria di quà ſi ſporſe,
Per paura di lui fè del mar velo,
E venne all' emiſperio noſtro: e forſe
Per fuggir lui, laſciò quì il luogo voto
Quella, ch' appar di quà, e ſu ricorſe.
Luogo è laggiù da Belcebù rimoto
Tanto, quanto la tomba ſi diſtende,
Che non per viſta, ma per ſuono è noto

D' un ruſcelletto , che quivi diſcende ,
Per la buca d' un ſaſſo , ch' egli ha roſo ,
Col corſo , ch' egli avvolge , e poco pende .
Lo duca ed io , per quel cammino aſcoſo
Entrammo a ritornar nel chiaro mondo :
E ſenza cura aver d' alcun ripoſo
Salimmo ſu , ei primo , ed io ſecondo ,
Tanto , ch' i' vidi delle coſe belle ,
Che porta 'l ciel , per un pertugio tondo :
E quindi uſcimmo a riveder le ſtelle .

*MS. pag.*80. „ Parte ruit cæli de cardine truſus ab iſta .
„ Hinc prius eminuit vaſto & quæ gurgite tellus
„ Delituit terrore ſui ſub grandibus undis .
„ Hinc ad hemiſperium noſtrum perterrita venit ,
„ Fors ut eum fugeret partem hic dimiſit inanem *
„ Quæ referatur ibi & ſurſum manſura recurrit .
„ Eſt locus inferius diſtans a dæmone tantum
„ Cripta ſitus quantum diſtenditur illa profundi .
„ Illa per haud oculos crepitum , ſed nota per extat
„ Fluminis unius loca , quod deſcendat ad iſta
„ Ima per os lapidis cujuſdam roſit & illum
„ Cùm fluxu girante petram pendetque propinque .
„ Dux & ego per iter latitans intravimus illud
„ Ad nitidum mundum redituri lucis ad orbem .
„ Et ſine nos ulla capiendi ſorte quietem
„ Scandimus ille prior dux ac ego nempe ſecundus ;
„ Tam quod ego vidi de rebus plurima pulcris
„ Quas polus ipſe gerit per quoddam rite foramen
„ Aſtra reviſuri nos ac exivimus inde .

Del

* Vacuam lucifero .

Del Purgatorio Canto I.

Per correr miglior' acqua alza le vele
Omai la navicella del mio ingegno,
Che laſcia dietro a ſe mar sì crudele:
E canterò di quel ſecondo regno,
Ove l' umano ſpirito ſi purga,
E di ſalire al ciel diventa degno.
Ma quì la morta poeſia riſurga,
O ſante Muſe, poi che voſtro ſono,
E quì Calliopea 'l quanto ſurga
Seguitando 'l mio canto con quel ſuono,
Di cui le piche miſere ſentiro
Lo colpo tal, che diſperar perdono:
Dolce color d' oriental zaffiro,
Che s' accoglieva nel ſereno aſpetto
Dell' aer puro, infino al primo giro;
Agli occhj miei ricominciò diletto,
Toſto ched i' uſcj fuor dell' aura morta,
Che m' avea contriſtati gli occhj e 'l petto.
Lo bel pianeta, ch' ad amar conforta,
Faceva tutto rider l' oriente,
Velando i peſci, ch' erano in ſua ſcorta.
I' mi volſi a man deſtra, e poſi mente
All' altro polo, e vidi quattro ſtelle
Non viſte mai fuor ch' alla prima gente.
Goder pareva 'l ciel di lor fiammelle.
O ſettentrional vedovo ſito,
Poichè privato ſe' di mirar quelle!
Com' io da loro ſguardo fui partito,
Un poco me volgendo all' altro polo,

Là onde 'l carro già era ſparito:
Vidi preſſo di me un veglio ſolo, &c.

*MS.p.*81. ,, Ut per aquam fluitet potiorem carbaſa celſa
,, Elevat ingenii pergrata carinula [a] noſtri
,, Que mare [b] tam ſevum poſt ſe labendo reliquit.
,, Verſibus ergo piis regnum [c] cantabo ſecundum,
,, Expiat humanus in quo ſe ſpiritus ipſe,
,, Scandere fitque Dei condignus ad atria celi.
,, Surgat at hic iterum modulans extincta poeſis
,, Veſter ut aonides [d] ſacre conſcribor amicus.
,, Hic quo Calliope conſurgat amena parumper.
,, Ipſa meos modulos illa cum voce ſequatur,
,, A qua tale novem ſenſère per intima pice,
,, Vulnus ut a miſeris venire ſpes omnis abiret.
,, Jam color ac hylaris ſaphiri dulcis eoi
,, Aeris in facie puri [e] collectus aperta
,, Balteolum [f] primum ſurrectus ad uſque Diane[g]
,, Intuitus feſtare meos incepit abivi
,, Soſpes ut occiſis herebi ſublatus ab auris,
,, Quis [h] mea pectus erant triſtata & lumina multum
,, Qui veneris planeta nitens hortatur amorem
,, Riſibus eoum faciebat ludere totum

,, Ejus

a Facultas *b* Inferni *c* Purgatorium

d Muſe. Aonides Muſe ſunt novem ſcilicet Euterpen Terſicore Melpomene Erato & Caliope Talia Urania & Polimnia ut refert Ovidius. Pierius Egyptius habebat novem filias peritas que in monte parnaſo voluerunt diſputare cum muſis, & dum non poſſent vincere eas inceperunt ſuperbe eis muſis contumeliari, muſe autem tantum obprobrium non ſuffetes mutaverunt eas in Picas aves garulas nunquam in ſpetiem humanam redituras.

e Illius emiſperii ubi erat Dantes *f* Zonam *g* Lune *h* Quibus.

„ Ejus & ille duces piſces[a] vellabat euntes.
„ Dirigor ad dextrum latus & tunc pernoto viſum
„ Oppoſitum [b] mediante polum video quatuor aſtra
„ Paſſa viris nullis niſi primis gentibus orbis :
„ Exhylarare ſuis flammis moſtrabat & ether.
„ Sat viduatus ades ſitus o ſeptentrio [c] poſtquam
„ Abnueris rutilas illas concernere ſtellas .
„ Aſt ubi deſerui conſpectum lucis earum
„ Arthoum me verto polum pauliſper ad illum
„ Currus yperboreus [d] jam jam diſceſſerat unde [e]
„ Me ſecus ecce ſenex [f] , qui tanto ſolus honore &c.

c.8.v.85. Gli occhj miei ghiotti andavan pure al cielo,
Pur là , dove le ſtelle ſon più tarde ,
Si come ruota più preſſo allo ſtelo .
E l' duca mio : Figliuol , che laſſù guarde ?
Ed io a lui : A quelle tre facelle ,
Di che 'l polo di qua tutto quanto arde .
Ed egli a me : Le quattro chiare ſtelle ,
Che vedevi ſtaman, ſon di là baſſe
E queſte ſon ſalite , ov' eran quelle &c.

MS.p 98. „ Fronte tamen recta celum ſublime tuebar,
„ Sunt ubi precipue mage ſidera tarda vel aſtra [g] ,
„ Ceu rota que propior conto conſiſtit & axis ,
„ Dux meus, in celo quid fili ſuſpicis , inquit ?
„ Ac ego dico ſibi faculas [h] tres , intuor illas
„ Illius ecce poli qui parte refulget in iſta [i] .

 „ Hinc

a Iſtud ſignum *i.* piſces venus & cupido, eſt poſtremum ſignum in Zodiaco quod cum ariete conjungitur.
b Antarticum *c* Poli artici. *d* Septentrionalis *e* A quo.
f Cato Uticenſis *g* Poli antartici *h* Stellas *i* In iſto emiſperio

„ Hinc ait ille mihi fulgentia quatuor aſtra
„ Sunt ibi depreſſa iſto que tu mane videbas
„ Hec ubi ſcanderunt fuerant ſublimiter illa . &c.

c.IX.v.139. I' mi rivolſi attento al primo tuono ,
E *Te Deum laudamus* , mi parea
Udire , in voce miſta al dolce ſuono .
Tale immagine appunto mi rendea
Ciò , ch' i' udia , qual prender ſi ſuole ,
Quando a cantar con organi * ſi ſtea :
Ch' or sì , or nò s' intendon le parole .

*MS.pag.*102. „ Ad ſonitum primum attentus me verto canoris
„ Teque Deum mihi [a] laudamus ſentire videtur
„ Voce ſub immixta lepidis concentibus artis [b].
„ Talis imago mihi refleſtitur intus ab illo
„ Aure quod accipio quale quis concipit hauſtu ,
„ Cum ſimul humanis cum vocibus organa pangunt ,
„ Vox [c] ubi nunc capitur nunc non humana canendo.

c.X.v.106. Non vo' però, Lettor , che tu ti ſmaghi
Di buon proponimento , per udire ,
Come Dio vuol , che 'l debito ſi paghi .

*MS.pag.*104. „ Nolo tamen Lector quod tu de mente repellas
„ Vtile propoſitum [d] dum percipis auribus equus
„ Vult Deus ipſe quibus perſolvi debita penis .

c.XIV.v.4. Non ſo , chi ſia: ma ſo, ch'ei non è ſolo:
Dimandal tu , che più gli t' avvicini ,
E dolcemente, sì che parli, accolo :

Così

* *Non è dunque l' organo uno ſtrumento così nuovo come l' hanno fatto alcuni .*

a Cani ab illis animabus *b* Muſe *c* Pro verbo *d* Penitentie

Così duo ſpirti, l' uno all' altro chini,
Ragionavan di me ivi, a man dritta:
Poi fer li viſi, per dirmi, ſupini:
*MS.pag.*111. ,, Neſcio quis ſit, ego ſcio quod non ſolus at extat.
,, Tu ſed eum poſcas proprio qui jungeris illi
,, Taliter ut fari [a] videari ſub ordine colli [b]
,, Hos ibi ſermones hic illi ſpiritus uncus
,, A dextro latere de me narrabat uterque [c].
,, Inde profatur & michi vultus ambo [d] levarunt.
c. XIV.*v.36.* Infin là 've ſi rende, per riſtoro
Di quel, che 'l ciel della marina aſciuga,
Ond' hanno i fiumi ciò, che va con loro [*];
Virtù così, per nimica, ſi fuga
Da tutti, come biſcia, o per ſventura
Del luogo, o per mal' uſo, che gli fruga:
*MS.p.*111. Illuc uſque [e] paratur ubi ſupplectio [f] celum [g]
,, Illius [h] aſſumit quod [i] jam de gurgite ponti
,, Unde [k] trahunt fluvii quod ſecum [l] confluit illud [m].
,, Hoſtis uti virtus hinc inde [n] fugatur ab omni

 ,, Ru-

a Ille qui loqnitur fatur eum tribus diſtinctionibus: prima diſtinctio vocatur ſuſpenſiva hoc eſt quando ſententia verbi non eſt finita & vocatur in rethorica coma. Secunda diſtinctio eſt quando ſententia eſt finita ſed adhuc aliquid reſtat dicendum & hec vocatur collum. tertia diſtinctio eſt qnando ſententia finita nil plus dicendum reſtat: & talis diſtinctio vocatur periodus. *b* Punctato modo & terminato & non ſuſpenſivo.

c Iſti duo Spiritus qui loquuntur fuerunt de Romandiola.

d Spiritus *e* Dico uſque ad faucem Piſarum *f* Reſtaurato.

* *Ecco come Dante ſapeva la vera origine de' fonti e de' fiumi da quattro ſecoli e mezzo prima del Valiſnieri.*

g aqne *h* Celum ſuggit & attrahit aquas maris per radios ſoleret ille aque defluunt ad finmina & cum ipſis in mare redennt a qno exierun

i quam *k* A qua aſſumptione *l* aque alii ſimul aquas *m* illas aquas.

n Per omnem locum per quem Arnus fluit.

„ Ruricola , & ſicut coluber diſcrimine partis
„ Aut reprobi ritus ſtimulat qui jura colonos &c.

*c.*XVIII.*v.*49. Ogni forma ſuſtanzial, che ſetta
E da materia, ed è con lei unita,
Specifica virtude ha in ſe colletta,
La qual, ſenza operar, non è ſentita,
Nè ſi dimoſtra, ma che per effetto,
Come per verdi fronde, in pianta, vita:
Però, là onde regna lo intelletto
Delle prime notizie, uomo non ſape,
E de' primi appetibili l'affetto,
Che ſono in voi, ſi come ſtudio in ape
Di far lo mele: e queſta prima voglia
Merto di lode, o di biaſmo non cape.
Or perchè a queſta ogni altra ſi raccoglia,
Innata v'è la virtù, che conſiglia,
E dell'aſſenſo de' tener la ſoglia. &c.

*MS.p.*121. „ Forma dirempta [a] viri [b] que conſtat ypoſtaſis [c] omnis
„ Aſſore materie ſecum conexaque vivit
„ In ſe precipuam [d] virtutem [e] colligit ipſam,
„ Nec ſine ſed virtus operari delitet atre;
„ Illa per effectum ſe ſolum monſtrat ab extra

„ Per

a Anima diviſa.

Forma hypoſtaſis, *i.* ſubſtantia eſt anima hominis. *i.* forma pura homo ex anima & corpore comp.ſitus eſt. Anima eſt forma pura ſed corpus eſt materia forma eſt illa que dat eſſe rei materia eſt illa que juncta cum forma fit aliquod individuam & hec forma eſt diviſa a ſua materia & habet eſſe per ſe ipſam animalia vero bruta non habent formam quia habent eſſe ſeparatum a matetia nam mortuo corpote moritur & anima eorum.

b hominis communis *c* Subſtantie

d Specificam *e* Potentiam

,, Per viridem frondem in planta ceu vita videtur ,
,, Ac ideo veniat qua nunc perceptio [a] parte
,, Notitie prime . Non eſt homo noſcere compos
,, Poſcibilis [b] primique boni [c] non compos [d]amore [e]
,, Conſtat api ſtudium me texere quale moratur ,
,, Iſta [f] modo tali vobis & prima voluntas [g]
,, Nec nec habet meritum laudis nec criminis ullum
,, Omnis & huic [h] alia ut ſit concinna voluntas
,, Eſt innata potens virtus [i] que conſulat illi [k]
,, Iſta tenere ſibi conſenſus debet habenam [l] &c.

C.XXXIII.v.127. Ma vedi Eunoè , che là deriva :
Menalo ad eſſo , e come tu ſe' uſa ,
La tramortita ſua virtù ravviva .
Com' anima gentil , che non fa ſcuſa ,
Ma fa ſua voglia della voglia altrui ,
Toſto com' è , per ſegno , fuor diſchiuſa :
Così poichè da eſſa preſo fui ,
La bella Donna moſſeſi , e a Stazio
Donneſcamente diſſe , vien con lui .
S' io aveſſi , Lettor , più lungo ſpazio
Da ſcrivere , io pur contere' 'n parte
Lo dolce ber , che mai non m' avria ſazio :

Ma

a Intellectus *b* Petibilis
c Summi *d* *ſupple* eſt *e* Affectum noſcere .
f Intellectus notitiarum primarum & deſiderium Dei *g* Primi motus
h Prime voluntati , *i.* rationis *k* voluntati .

l Hic concludit unam propoſitionem , *i.* quod homo neſcit unde venit intellectus notitiarum primarum nec affectum primi apetibilis , *i.* Dei omnis homo cupit ſummam bonum ſed unde hoc deſiderium veniat ipſe neſcit naturaliter eſt in anima iſta duo ſunt inſerta homini naturaliter, *i.* intellectus notitiarum primarum & deſiderium Dei primi motus non ſunt in poteſtate hominum .

Ma perchè piene ſon tutte le carte,
  Ordite a queſta cantica ſeconda,
  Non mi laſcia più ir lo fren dell' arte.
Io ritornai dalla ſantiſſim' onda
  Rifatto sì come piante novelle
  Rinnovellate di novella fronda,
Puro, e diſpoſto a ſalire alle ſtelle.

*MS.pag.*159. Eunoe [a] eo [b] videas quod dextro curri [c]
  abili
Duc ad idem [d] Dantem ſolito tu more tuoque
Ipſius exanimes virtutes effice vivas [*].
Mens [e] generoſa velut que non excuſat ab ullo
Se petit aſt iſtud quod fert [f] aliena voluntas
Quam cito paſſa [g] ſibi ſit fatibus [h] ipſa volentis [i]
Sic ego Mathelde vir [k] poſtquam proximus heſi,
Fulgida ſe mulier movit, Statioque modeſte
Hec ait alloquo ſocius cum Dante ven ito [l].
Si ſpatium calamo ſcribendi lector haberem
Longius & tempus potus [m] imparte referrem,
Mellifluos fierem quibus haud ſatur indigus [n] unquam
His quia ſed plene ſunt carte potibus [o] omnes
Quas manet iſta ſequens ſeriatas cantica eterna
Me neque plus ultra ſivit artis [p] habena preire,

A fluvio

a Flumen *b* illuc *c* latere *d* flumen * Eunoe flumen quod dextrorſum currit ſignificat bonam mentem Lethes vero currit ſiniſtrorſum & ſignificat oblivionem malorum.

e Pro animo *f* cupit *g* manifeſta *h* verbis *i* voluntas *k* Dantes *l* Stazi *m* Eunoe illius fluminis *n* indigens *o* ſummi boni. Ubi de ſummi bono tractatur.

p Poetice Eunoe. Nam vult quod poeme ſit ibi ſimplex & ſimplicitatemateriae.

A fluvio [a] ſacro madidus lotuſque redivi,
Et refocilatus totus ceu planta novella,
Quæ renovata viget vernans ex fronde moderne
Scandere diſpoſui ſincerus ad aſtra polorum.
Explicit hic purgatque cantica crimina fede.

SIC
M DC ꝛꝛ.

Del Paradiſo Canto I.

La gloria di colui, che tutto muove,
Per l' univerſo penetra, e riſplende
In una parte più, e meno altrove.
Nel Ciel, che più della ſua luce prende,
Fu' io, e vidi coſe, che ridire
Nè ſa, nè può qual di laſſù diſcende:
Perchè appreſſando ſe al ſuo deſire,
Noſtro intelletto ſi profonda tanto,
Che retro la memoria non può ire.
Veramente quant' io del regno ſanto
Nella mia mente potei far teſoro,
Sarà ora materia del mio canto.
O buono Apollo, all' ultimo lavoro
Fammi del tuo valor sì fatto vaſo,
Come dimanda dar l' amato alloro.
Inſino a quì l' un giogo di Parnaſo
Aſſai mi fu: ma or con amendue,
M' è uopo entrar nell' aringo rimaſo.

Entra

a Eunoe.
Hic utitur auctor occupatione & brevitate, & ſunt duo colores rethorici.

Entra nel petto mio, e ſpira tue,
Sì come quando Marſia traeſti
Della vagina delle membra ſue.
O divina virtù, ſe mi ti preſti
Tanto, che l' ombra del beato regno
Segnata nel mio capo io manifeſti;
Venir vedràmi al tuo diletto legno,
E coronarmi allor di quelle foglie,
Che la materia e tu mi farai degno.
Sì rade volte, padre ſe ne coglie,
Per trionſare o Ceſare, o Poeta,
[Colpa e vergogna dell' umane voglie:]
Che partorir letizia in ſu la lieta
Delfica deità dovria la fronda
Peneja, quando alcun di ſe aſſeta.

MS.p. 160. ,, Gloria ſumma Dei qui commovet omne per orbem [a]
,, Mirifice totum penetrat [b]. Sed fulget in una
,, Parte magis rutilans, alibi ſtat luce minore.
,, Quod capit in celo [c] plus luminis ipſius alto
,, Nempe fui vidi res & quas promere neſcit
,, Nec valet ille polo qui jam deſcendit ab illo.
,, Namque ſuo voto propiatus noſter adherens
,, Senſus [d] abit tantum delapſus in intima facta.
,, Quod nequit ipſa ſequi ſenſum memoratio [e] noſtra [f]
,, De regione ſacra quantum vel cardine celi

Men-

a Auctor ponit & intelligit univerſum pro tota creatura.
b Penetrat uſque ad centrum terre ubi eſt infernus, ibi etiam eſt gloria Dei per juſtitiam nam dampnat reos. *c* Empi reo.
d Intellectus *e* memoria.
f humana.

;, Mente mea potui facere & cumulare theſaurum [b].
,, Nunc erit omne mei concepti tema canoris.
,, O bone materia [c] poſtreme partis [d] Apollo [e]
,, De pretio me tale tuo vas conde [f] valoris.
,, Quale licet laurum viridem cuicumque colenti [g]
,, Alter at uſque locum [h] parnaſi collis [i] ad iſtum
,, Sat fuit ipſe mihi [k] ſed nunc me prorſus oportet [l]
,, Collibus ambobus [m] ſpatium [n] quod reſtat in ire.
,, Pectus Apollo [o] meum ſubens ſpiramine tali
,, Marſia [p] jam corio fuit a te quale ſonante
,, Conſtitit expoſitus membrorum quando ſuorum.
,, Te michi ſiderea o virtus conceſſeris illa
,, Tam quod imago tui regni ſacrique beati
,, Sculta meo cerebro, per me probatur aperte.
,, Jam [q] tue laurus me tunc accedere cernes
,, Atque coronari foliis me cujus [r] agetis
,, Materies meritum quoque tu me frondibus illis.
,, O pater [s] he frondes [t] preclare leguntur

Ceſa-

a in mente.

b Theſaurum componitur ex gemmis & auro.

c In materia *d* Paradiſi cantice *e* Deus *f* fac *g* amanti

h Tertiam canticam *i* Citheron. Citheron eſt collis ubi celebatur Bacchus Deus partice.

k Ad tractandum de ſcienciis practicis & pollitieis.

l Tractare de contemplativis *m* Citherone & Elyeone.

n Materiam paradiſi *o* Deus *p* vir ille. Marſia fuit unus ex ſatiris qui habebat caudam ad formam caude unius yrci. Et poſtquam invenit chelim & vitulam Palladis, incepit eum ipſa palſare & tantum gloriabatur ſuo ſono quod ſe jactavit preſtantius modulari cum illa vitula, quam Apollo magni modulaminis eum ſua cytara. Apollo vero indignatus hac falſa jactantia fecit eum excoriari. Marſia vero ex hoc tantum flevit quod converſus eſt in flumen quod dicitur Marſia; quere Ovidium. m.

q Ad pedes *r* lauri *s* Apollo *t* lauri.

,, Ceſaris aut Vatis [a] celebris pro dote triumphi
,, Dedecus [b] ac hominum quoque crimen nutibus [c] orbum
,, Gignere letitias ylari deberet ab ipſa
,, Et deitate ſuper delpha [d] peneya [e] laurus
,, Quando ſitim cupidam de ſe progerminat uni . &c.

c.III.v.25. Non ti maravigliar, perch' io ſorrida,
Mi diſſe, appreſſo 'l tuo pueril quoto *,
Poi ſopra 'l vero ancor lo piè non fida.

*MS.p.*165.,, Ne [f] mireris ait [g] quoniam ſurrideo diſcens
,, Judicium puerile tuum, firmataque cura [h]
,, Stare ſuper vero [i] nundum fiduciat illud [k].

c.VI.v.58. E quel che fe da Varo inſino al Reno,
Iſara vide, ed Era, e vide Senna,
Ed ogni valle, onde 'l Rodano è pieno.
Quel, che fe poich' egli uſcì di Ravenna,
E ſaltò, Rubicon *, fu di tal volo,
Che nol ſeguiteria lingua nè penna.

MS.

a Imperatores & Poete lauro vel lauru coronabantur.
b Hic eſt appoſitio *c* voluntatibus. *d* Apollinea
e Hec dictio penneya eſt quattuor ſillabarum quia y Grecum non poteſt fieri unquam conſonans adjuncta vocali ſicuti noſter.
f tu D. *g* Beatrix *h* ſuas affectiones
i In veritate Beatricis *k* judicium puerile.

* *Queſto* pueril quoto *nol dichiara la Cruſca, come oſſervò il Taſſoni nelle ſue annotazioni MS. ſull' edizione del 1612. di Baſtiano de' Roſſi detto l' Inferigno Segretario della Cruſca. Nemmeno l' ha fatto nell' ultima edizione del 1735. Ma però prima della Cruſca cioè nel 1550. lo ſpiegò Alberto Acariſio Centeſe nel ſuo vocabolario coll' eſpoſizione di molti luoghi di Dante, del Petrarca, e del Boccaccio; così.* ,, Quoto è *quotus* latino cioè quanto in ordine", e perchè chi pone la coſa in qual ordine ſia giudica; per lo giudizio fu poſto da Dante c. 3. Parad. *Non ti maravigliar. &c.*

* *Termine anticamente della Gallia Ciſalpina paſſato da Giulio Ceſare ſenza deporre il comando dell' armi, contra i ſeveri divietì della Repubblica Romana.*

*MS.pag.*171. A fluitante varo [a] renum [b] quod fecit [c]
adusque
„ Iſara [d] vidit arar [e] Secana [f] & videre . Sed omnis
„ Vallis aqua vidit rodanus [g] jam confluit unde [h]
„ Fecit iidem [i] quod ubi diſceſſit urbe Ravenne
„ Et Rubiconis [k] aquam navit . Fuit ire repente
„ Tam quod lingua ſequi non poſſet penne nec illud *

c.IX.*v.*133. Per queſto l' Evangelio e i Dottor magni
Son derelitti , e ſolo a i decretali
Si ſtudia sì , che pare a' lor vivagni .
*MS.p.*180. „ Hoc [l] evangelium doctores atque relicti
„ Magniloqui ſunt ſolum decretalibus eris [m] ;
„ Speque ſtudetur uti tunicis apparet eorum .

c.XI.*v.*1. O inſenſata cura de' mortali ,
Quanto ſon difettivi ſillogiſmi
Quei , che ti fanno in baſſo batter l' ali !
Chi dietro a jura , e chi ad aforiſmi
Sen' giva , e chi ſeguendo ſacerdozio ,
E chi regnar per forza , e per ſofiſmi : &c.

MS.

a Fluvio . Hic Varus . ri. eſt flumen in fine Lombardie .
b Flumen . Hic Renus , ni. eſt flumen Alamanie . *c* fecit Ceſar
d Fluvius . Hic Iſara . re. eſt flumen Francie .
e Fluvius . Hic Arar indeclinabile nomen eſt fluvii .
f Fluvius . Hic Secana . ne. eſt quodam flumen Francie .
g Hic Rodanus . ni. eſt flumen Francie . *h* a qua valle *i* Ceſar.
k Hic Rubicon . nis. eſt flumen Arimini .
l hanc rem floreni *m* gaze *n* in tunicis
* *Queſta poſtilla è uniforme a quanto Vibio Sequeſtre ſcrive a Vigilanzio ſuo Figlio nel Dizionario geografico , ove de' fiumi dice .*
Rubicon Gallia juxta Ariminum
Olim dividens Galliam ab Italia .

*MS.p.*183.„ O[a] ſtupidas curas hominum conſiſtit in atris
„ His ſoloecſismis defectio quanta ſub imo
„ Qui faciunt agitare loco te triſtiter alas.
„ Hic [b] ſequitur nam jura [c] loquax, hic namve pho-
riſmos [d],
„ Eris & hic alius fieri ſpe [e] clericus ambit,
„ Hic alius vacat ut vi ſive ſophiſmate regnet. &c.

c.XXII.v.110. Tu non avreſti in tanto tratto e meſſo
Nel fuoco il dito, in quant' io vidi 'l ſegno,
Che ſegue 'l Tauro, e fui dentro da eſſo.
O glorioſe ſtelle, o lume pregno
Di gran virtù, dal quale io riconoſco
Tutto [qual che ſi ſia] il mio ingegno:
Con voi naſceva, e s' aſcondeva voſco
Quegli, ch' è padre d' ogni mortal vita,
Quand' io ſentj da prima l' aer Toſco. &c.

*MS.p.*211.„ Tam cito non digitum poſuiſſes ignis in ora,
„ Ac extraxiſſes quam ſignum [f] grande repente
„ Quod ſequitur Taurum predivi ipſumque [g] ſubivi
„ Sidera leta jubar [h] magna virtute [i] refertum [k]
„ Ingenium cepiſſe meum [l] a quo noſco vel ipſum

„ Sit

a In hoc cantico adhuc Sanctus Thomas proſequitur ſuum prologum manifeſtans Danti ſua dubia qui in tertio decimo cantico ſibi ſolvet. Et incipit per modum invective contra homines mundi.

b Homo *c* civilia & canonica ut fiat dives & felix.

d Medicinam ut fiat dives & felix *e* propter beneficia fiat dives & felix.

f Gemini. Hoc ſignum. *i.* gemini poteſt eſſe declinabile & indeclinabile. Si declinabile ſic dicatur pluraliter hi gemini genetivo geminorum &c. Si indeclinabile tantum prulariter hi gemini per omnes caſus. *g* geminos *h* que ſignnm geminorum facitis *i* mundo influenda *k* jubar ſignum gemini *l* a tuis influentiis tamquam a ſecundis cauſis cum Deus ſit prima cauſa.

„ Sit rude vel docile vel eorum ſive benignum ;
„ Sol bene vobiſcum latebras[a] & agebat & ortum[b] ;
„ Ille pater[c] vite moritur que[d] ſurgit & omnis
„ Cum genitus[e] ſenſi tunc primitus aera Tuſcum. &c.

c. IV. v. 91. Onde ti venne ? ed io: la larga ploja
Dello Spirito Santo, ch' è diffuſa
In ſu le vecchie, e 'n ſu le nuove cuoja,
E' ſillogiſmo, che la mi ha conchiuſa
Acutamente, sì che 'n verſo d' ella,
Ogni dimoſtrazion mi pare ottuſa.

MS. p. 216. „ Advenit unde tibi[f] ? dixi, latiſſimus imber[g]
„ Flaminis hinc ſancti bene qui diffunditur omnis
„ Nempe ſuper cartas corii priſcaſque modernas[h],
„ Eſt ſilogiſmus idem mihi qui cluſit acute,
„ Tam quod eam verſus rem[i] demonſtratio vere
„ Nunc obtuſa michi quecumque videtur & atra.

c. XXVI. v. 70. E come al lume acuto ſi diſonna,
Per lo ſpirto viſivo, che ricorre
Allo ſplendor, che va di gonna in gonna,
E lo ſvegliato ciò che vede abborre,
Sì neſcia è la ſua ſubita vigilia,
Fin che la ſtimativa nol ſoccorre;

Così

a Sideribus que gemini facitis. *b* oriebatur & occidebat quia in ſigno gemini erat ſol. *c* Sol pater eſt ſed non animarum hominrm quia non moriuntur. Sol eſt generativus omnis vite que moritur & ſurgit ſed non eſt animarum hominum que ſunt immortales.

d Tunc Sol erat in ſigno geminorum quando Dantes fuit natus in Mundo. *e* ponit Tuſcum pro Florentia.

f Danti. *g* imber. *h* vetus teſtamentum & novum. *i* ſpiritus almi.

Così degli occhj miei ogni quiſquilia
Fugò Beatrice, col raggio de' ſuoi,
Che rifulgeva più di mille milia.:

*MS.p.*220. Excitat [a] & veluti quod ſe ſe lumen acutum [b]
Spiritus ad lucem viſivus [c] namque recurrit
De tunica in tunicam repetit qui [d] lumen ocelli.
Excitus a ſomno quod homo precernit abhorret [e]
Excubias [f] propter non notas tamque repentes
Subveniat donecque virtus extimat [g] illi, [h]
Expulit a noſtris oculis [i] ſic ſacra Beatrix
Quiſquilias [k] omnes cito cum ratione ſuorum [l]
Mille ſoli [m] ſtadia ultra qui ſpatioſa nitebant.

c.XXXIII.*v.*133. Qual' è il geometra, che tutto s'affige
Per miſurar lo cerchio, e non ritrova,
Penſando, quel principio, ond' egli indige;

Tale

a Hic auctor facit pulcram comparationem dicens, quando homo expergiſcitur & excitatur a ſompno a quodam lumine acuto. *i.* magno excitatur quod percellit oculos ſuos propter ſpiritum viſivum. *i.* virtutem viſivam que naturaliter eſt in oculis. Ipſe ſpiritus ſubito recurrit ad ſplendorem lucis que eſt medium quo oculus videt, ſplendor autem intrat in lucem oculorum que vocatur pupilla. De tunica in tunicam. Nam oculus eſt compoſitus ex ſeptem tunicis. *i.* pelliculis. Et in medio illarum eſt quidam humor qui dicitur criſtallinus, in quo ſtat virtus viſiva inter pelliculam & pelliculam. Quare ſplendor apulſus penetrat videt lumen abhorret illud, *i.* timet quia non bene diſtinguit illud nec bene cognoſcit illud donec virtus extimativa ſuccurrat oculo que facit illum deliberare id quod acturus eſt vel velit ſtare apertus vel clauſus. Sic facit Beatrix oculis Dantis. Expulit enim omnes quiſquilias ab oculis ejus. Si quis viderit anothomiam me intelligit perfecte. &c.

b magnum *c* *i.* virtus viſiva *d* s. ſpiritus *e* timet quia non diſtinguit lumen. *f* vigilias *g* extimativa. Extimativa non poteſt poni in metro. Ideo loco ejus poſui verbum .i. extimat.

h Oculo *i* mei Dantis. *k* Poſtquam ablate fuerunt michi quiſquilie. Hec quiſquilia quiſquilie inutilis materies que abraditur de lignis quando dolantur .i. dolatura pro aſtula. *l* Oculorum *m* terre.

Tale era io a quella viſta nuova :
Veder voleva , come ſi convenne ;
L' imago al cerchio , e come vi s' indova :
Ma non eran da ciò le proprie penne :
Se non che la mia mente fu percoſſa
Da un folgor , in che ſua voglia venne .
All' alta fantaſia qui mancò poſſa :
Ma già volgeva il mio diſiro e 'l velle ,
Si come ruota , che igualmente è moſſa ,
L' amor , che muove 'l ſole e l'altre ſtelle .

Il fine della Divina Commedia di Dante Alighieri .

MS.p.239.,,Qualis agit geometra, loco qui totus in uno
,, Figitur, ut ciclum metatur & annotet illum,
,, Principium neque cujus eget jam comperit ipſum ;
,, Talis eram nunc ipſe [a] novum ſpectamen [b] ad illud
,, Viſere qua cupiens compage jugatur imago [c]
,, Hec homines ciclo qui [d] numinis [e] atque locatur .
,, Sed proprie penne non tantum robur habebant;
,, Inde meam mentem fulgor percelluit [f] unus
,, Mens mea velle ſuum tunc plenum ſumpſit in illo [g] .
,, Fantaſia loco fugiens defecit in iſto
,, Velle meum votumque meum ſed jamque rotabat
,, Orbe rotam veluti motam compulſibus equis
,, Altus amor ſolem reliqua & qui commovet aſtra .

a Ego Dantes . Hic auctor fingit qualiter voluit videre quomodo humanitas conjungebatur cum divinitate : ſed ſuus ſenſus non fuit ita acutus . Sed bene fatetur habuiſſe divinitus gratiam in hoc . Sed ſe excuſat quod ſua fantaſia non potuit quod vidit ſic retinere quod poſſet illud dicere aut ſcribere & ſic concludit ſuum poema . Unde ſic dicit per comparationem velle meum & votum meum ſcribendi & dicendi rem tantam rotabat altus amor &c.

b In tribus giris tricirculo ſtans *c* humanitas cum divinitate que conjungitur *d* qualiter *e* Dei *f* percuſſit *g* fulgore .

,, Explicit excelſæ paradiſi cantica ſacra .

,, Ut calamo parcam jubet hec imbellia cana ,
,, Ac mihi multiforis jam languor & ipſa voluptas
,, Que ruit ex animo quoniam ſublecta ſenectus
,, Expulit a priſcis placidis etatibus illam .

Da alcuni verſi eſametri e pentrametri , che dalla ſteſſa mano traſcritti trovanſi nel principio di queſto Codice ſi rilevano l' anno , il meſe , ed il giorno in cui ſeguì la morte di Dante , e ſono li ſeguenti :

Infraſcripti ſunt verſus ſcripti in Civitate Ravenne ſupra ſepulchrum Dantis Alegherii hujus libri conditoris : & eſt ſituatum Ravenne apud Eccleſiam Sancti Vitalis Martyris .

,, Teologus Dantes nulliuſque dogmatis expers
,, Quod foveat claro philoſophia ſinu ,
,, Gloria muſarum vulgo gratiſſimus auctor
,, Hic jacet & fama pulſat utrumque polum,
,, Qui loca defunctis gladiis regnumque gemellis
,, Deſtribuit loycis rectoriciſque modis .
,, Paſqua pieriis demum reſonabat * amicis
,, Atropos heu letum livida rupit opus .
,, ** Hic ingrata tulit triſtem Florentia fructum
,, Exilium vaſti patria cruda ſuo .
,, Quem pia Guidonis gremio Ravenna Novelli
,, Gaudet honorati continuiſſe ducis .
,, Mille trecentenis ter ſeptem *** numerus annis
,, Ad ſua ſeptembris idibus aſtra redit ,

Queſti

* *Avenis* Gio. Villani . ** *Huic* Gio. Villani, e Vendelin da Spira.
*** *Numinis* Gio. Villani . *Numerus* . Ed. Spira .

Queſti ſteſſi verſi ſono così ſtampati nella Vita di Dante ſcritta dal Boccaccio, e premeſſa all'edizione fatta in Venezia nel 1477. per Vendelin da Spira in fol. con le chioſe di Benvenuto da Imola, e non come ha l' Edizione di Firenze quì ſotto.

Aliud Epitaphium ſupra Dantis Sepulchrum:

„ Jura monarchie ſuperos flegetonta lacuſque
„ Luſtrando cecini voluerunt fata quouſque;
„ Sed quia pars ceſſit melioribus hoſpita caſtris,
„ Auctoremque ſuum petiit felicibus aſtris,
„ Hic claudor Dantes patriis extorris ab oris
„ Quem genuit parvi Florentia mater amoris.

Li ſovraccennati verſi elegiaci ſi leggono pur anche ſtampati, e con pochiſſimo divario nel capo CXXXIII. del libro IX. della Storia Univerſale di Giovanni Villani, riſtampato e purgato da innumerabili errori nella grande Raccolta degli Scrittori delle coſe d'Italia del noſtro celebre Muratori. Il quale intiero capo è ſtato di nuovo aggiunto in queſta edizione cavato dal pregiatiſſimo Codice Mſ. del Recanati N. U. Veneto, e porta queſto titolo:

Del grande e Valente Poeta Dante Alighieri di Firenze, e come morì, e i verſi iſcritti al ſuo ſepolcro fatti per lo Maeſtro Giovanni del Virgilio.

Giovan Villani prima di riferire gli accennati verſi, dice, che Dante morì nel 1321. nel meſe di Settembre nel dì di ſanta Croce, come appunto ſta eſpreſſo ne' mentovati verſi. Ma non concorda poi il Villani circa

M 3 il

il luogo della ſepoltura, dicendo, che *Nell'anno* 1321. *del meſe di Settembre il dì di ſanta Croce morì il grande, e valente Poeta Dante nella Città di Ravenna in Romagna eſſendo tornato d'Ambaſcieria da Vinegia in ſervigio de' Signori da Polenta, con cui dimorava. In Ravenna dinanzi alla porta della Chieſa de' Frati Minori fu ſeppellito a grande onore in abito di Poeta e di grande Filoſofo in uno Monimento per lui fatto rilevato, il qual Monimento fu poi a certo tempo adornato d' alti e ſottiliſſimi verſi, i quali compoſe il grande e valente Poeta Maeſtro Giovanni del Virgilio di Bologna inſculpiti in eſſa ſepoltura* (e ſono li traſcritti di ſopra) *e morì in exilio del comune di Firenze in età in circa di 56. anni ec.*

Anche il Boccaccio nell' Origine e Vita, negli ſtudj e coſtumi del chiariſſimo Dante Alighieri dell' edizione, che porta la data di Firenze dell' an. 1723. alla pag. 22. concorda bensì col Villani circa l' età di Dante, e nel giorno del meſe; ma non già nell' anno, ove dice, che *eſſendo egli già nel mezzo, o preſſo del cinquanteſimo ſeſto ſuo anno ..... del meſe di Settembre negli anni della ſalutifera Incarnazione del noſtro Signore Gesù Criſto* 1325. * *nel dì che l' Eſaltazione della ſanta Croce ſi celebra dalla Chieſa non ſenza grandiſſimo dolore del ſopraddetto Guido, e generalmente di tutti gli altri Cittadini Ravegnani .... fece il magnifico Cavaliere il morto corpo di Dante d' ornamenti poetici ſopra a un funebre letto adornare, e quello fatto portare ſopra gli omeri de' ſuoi Cittadini più ſublimi inſino al luogo de' Frati*

* „ Del meſe di ſeptẽbre nel gli anni di Xpo MCCCXXI. nel dì chella „ exaltatione della ſancta Croccie ſe cellebra dalla Chieſia „ Così ha la vita ſtampata pel ſuddetto Vendelin da Spira.

Frati Minori in Ravenna, con quell' onore, che a sì fat.o corpo degno ſtimava, infino a quì quaſi pubblico pianto ſeguitolo in un' arca lapidea, nella quale ancor vige, il fece porre.

Molti Poeti della Romagna per moſtrare il ſuo valore in Poeſia, sì la benevolenza che portavano al loro morto Poeta, sì per accatare la grazia, la benevolenza, ed amore del loro Signore, il quale ſapevano ciò deſiderare, ciaſcuno per ſe fece verſi, i quali poi poſti per epitafio alla ſepoltura faceſſero con lodi dovute teſtimonianza chi dentro di eſſa giaceſſe, ed all' amorevole Signor Guido Novello li mandarono; al quale per averſa fortuna non molto dopo eſſendogli ſtato tolto lo ſtato finì di vivere in Bologna. Per la qual coſa a fare il ſepolcro, ed al porvi i mandati verſi ſi rimaſe &c. I quali verſi capitati dipoi nelle mani del Boccaccio, e vedendo, che non avevano avuto il loro deſtino d' eſſere inciſi ſopra l' arca ſepolcrale di Dante, e fatta ſcielta di quattordici di eſſi, che giudicò migliori degli altri, fatti, com' egli dice, da Maeſtro Giovanni del Virgilio Bologneſe allora famoſo e gran Poeta, e di Dante ſtato ſingolariſſimo amico, i quali ſono queſti appreſſo ſcritti.

„ Theologus Dantes nullius dogmatis expers
„ Inclita fama cujus univerſum penetrat orbem
„ Dantes Alegherii florenti genitus urbe,
„ Conditor eloquii lumen decuſque muſarum
„ Vulnere ſevæ necis ſtratus ad ſydera tendens
„ Dominicis annis ter ſeptem mille trecentis
„ Septembris idibus præſenti clauditur aula *
„ Jura Monarchiæ ſuperos &c. „

* Queſti ſette verſi mancano nella vita impreſſa pel detto Vendelin

Ma quì però ſi dee avvertire,che gli altri ſei verſi,che ſeguono, cominciando da quel *Jura Monarchiæ*, che il noſtro Traduttore ha copiati come un altro Epitaffio a parte, ed inciſo ſopra l' arca ſepolcrale di Dante, e che dal Boccacci nella vita di eſſo Dante vengono riferiti di ſeguito, ed in un ſolo conteſto come opera del Maeſtro Giovanni del Virgilio, furono poi ſino dell' anno 1481. fatti incidere da Bernardo Bembo padre del Cardinale Pietro Bembo allorchè era Pretore di Ravenna ſotto l' effigie del Poeta, e come un Epigramma rimato dal medeſimo Dante compoſto a ſe ſteſſo mentre era ancora in vita; acciocchè poi ſopra il ſuo ſepolcro foſſe con pietà ſcolpito.

Per concordar dunque il ſenſo de' verſi ſopra riferiti colle parole della vita ſcritta dal Boccaccio, biſogna confeſſare; che vi ſia un errore di ſtampa nel milleſimo ſuddetto, e che in iſcambio di 1325. leggere ſi debba 1321. anno preciſo della morte di Dante, e non come dice lo ſteſſo Boccaccio ſul principio della citata vita. *Nacque queſto ſingolare ſplendore Italico nella noſtra Città vacante il Romano Imperio per la morte di Federigo già detto, negli anni della ſalutifera Incarnazione del Re dell' Univerſo 1265. ſedendo Urbano IV. nella Cattedra di San Pietro &c.* Urbano IV. era già morto nell' Ottobre del 1264. e nel Febbrajo del 1265. fu creato Papa Clemente IV. ed eſſendo nato Dante nel meſe di Maggio di queſt' anno, ne viene per conſeguenza, che aggiugnendo al 1265. li 56. anni della vita di Dante ſi fa per appunto l' anno preciſo 1321. in cui accade la ſua morte, ſecondo anche il ſentimento dello ſteſſo Boccacci, concordando ciò ancora cogli anni deſcritti in verſi ne' ſopra riferiti Epitaffj. Que-

Queſto ſentimento del Villani, e del Boccacci viene medeſimamente confermato da Benvenuto da Imola, che fioriva nel 1386. ne' Commentarj ſopra la Commedia di Dante nel Canto xxx. verſ. 135. del Paradiſo a quel verſo: *Prima che tu a queſte nozze ceni*.

Et bene dicit antequam cenet ibi, quia præfatus Henricus mortuus eſt in MCCCXIII. *Auguſti in Tuſcia in caſtello quod dicitur* Buonconvento; *Auctor vero mortuus eſt in* MCCCXXI. *de menſe Septembris in feſto ſanctæ Crucis in Civitate Ravennæ ubi ſepultus eſt apud locum Fratrum Minorum in ſepulcro magno cum tali Epitaphio quod fecit Johannes de Virgilio Bononienſis contemporaneus ejus & amicus*. E nel Canto XIV. del Purgatorio al verſo 107.

La caſa Traverſara, e gli Anaſtagi

ſoggiunſe *Non mirum ergo ſi Poeta nobilis delegit vivere, & mori in nobili Civitate hac, ubi jacet apud locum Minorum in tumulo valde gravi*.

Leonardo Bruni Aretino nella vita di Dante, dice, che: *Nacque Dante nelli anni Domini* 1265. *poco dopo la tornata de' Guelfi in Firenze ſtati in eſilio per la ſconfitta di Montaperti, e che morì Dante nelli anni* 1321. *in Ravenna*.

Fra i primi, che cominciò a diſcordare dagli autori più antichi, fu Criſtofano Landini, e particolarmente nel meſe, in cui accadde la morte del Poeta, ſcrivendo nella vita, che nacque egli *nell' anno* 1265. *ſedendo Papa Clemente IV. .... Perchè paſſato Dante a Ravenna, e ricevuto con molte carezze da Guido Novello, che ivi era Signore, deliberò di abitare in quella Città, nella quale eſſendo di età di cinquanta ſei anni sì morì del* 1321. *del meſe di Luglio &c.* Lo

Lo sbaglio, che quì è nella data del meſe di Luglio, naſce probabilmente da un teſto ſcorretto, che è nel libro IX. cap. CXXXV. della Storia di Giovanni Villani ſecondo l' edizione fatta in Firenze del 1559. da Filippo, e Jacopo Giunti, come rilevaſi dalle varie lezioni di eſſa Storia riſtampata in Milano, e che è inſerita come ſi è detto nel Tomo XIII. della grande Raccolta degli Scrittori delle coſe d' Italia. Comincia il capo CXXXV. che nella riſtampa di Milano del 1728. è ſegnato ſotto il numero CXXXIV. così:

Del Poeta Dante, e come morì.

Nel detto anno [1321] *del meſe di Luglio sì morì Dante nella Città di Ravenna in Romagna, eſſendo tornato d'Ambaſcierìa da Vinegia in ſervigio de' Signori da Polenta, con cui dimorava, & in Ravenna dinanzi alla porta della Chieſa Maggiore fu ſeppellito a grande onore in abito di Poeta, e di grande Filoſofo, morio in eſilio del Comune di Firenze in età di circa cinquanta ſei anni. Queſto Dante fu honorevole antico cittadino di Firenze di Porta San Pietro, e il ſuo eſilio di Firenze fu per cagione, che quando Meſſer Carlo di Valois della caſa di Francia venne in Firenze l'anno* 1301. *e caccione la parte Bianca &c.*

Gli errori, che ſono in queſto teſto conſiſtono non ſolo nella data del meſe di *Luglio* in vece di quello di *Settembre*, ma anche nel luogo della ſepoltura *in Ravenna dinanzi alla porta della Chieſa Maggiore*, che ſarebbe la Cattedrale dedicata alla Riſurrezione di noſtro Signore Gesù Criſto. Sono anco perſuaſo, che il noſtro Frate Matteo Ronto Traduttore di Dante abbia anch' egli preſo abbaglio nel porre il ſepolcro di Dante,

col

col dire *& eſt ſituatum Ravennæ apud Eccleſiam S. Vitalis Martyris*. Quando tutti gli altri Scrittori contemporanei lo hanno ſituato avanti la Chieſa de' Frati Minori Franceſcani di Ravenna, Chieſa che è molto diſtante da quella di s. Vitale, e dal ſuo Moniſtero abitato da i Monaci Benedettini. Onde per correggere l' errore tanto del teſto del Villani riſpetto al vero luogo della ſepoltura di Dante, ſecondo l' edizione de' Giunti; quanto anche lo sbaglio del Mſ. in cui l'Amanuenſe del Ronto doveva ſcrivere *in Eccleſia S. Franciſci*, ovvero, *S. Petri Majoris*, che era il titolo della Chieſa, dov' è ſepolto Dante, prima che eſſa foſſe conceduta ai Frati Minori di San Franceſco: E nel Teſto del Villani *della Chieſa di San Pier Maggiore*.

Bernardino Daniello, celebre letterato Luccheſe; e commentatore anch' egli di Dante, nella vita del Poeta, dice, che nacque di antichiſſima e nobiliſſima famiglia negli anni 1260. ingannato forſe da qualche antica memoria, in cui dicevaſi che la naſcita di Dante era ſeguita poco dopo la tornata de' Guelfi nella Città di Firenze ſtati in eſilio per la ſconfitta di Montaperti, che ſecondo Giovanni Villani nel lib. VI. c. 79. della ſua ſtoria, ſeguì nel martedì 4. di Settembre del 1260. Che finalmente ridottoſi a Ravenna con Guido da Polenta ivi finì la vita l' anno 1321. del meſe di Luglio. Così pure ha la vita di Dante ſtampata in Lione preſſo Guglielmo Rovillio nel 1571., e così leggeſi in tutte le altre vite di Dante, che nella moltiplicità delle edizioni ſono ſtate copiate le une dalle altre.

Anche Girolamo Roſſi nella rara edizione delle ſtorie di Ravenna reſtò ingannato dal teſto ſopra riferito

S. V. F.

Jura Monarchie, ſuperos Flegetonta lacuſque Luſtrando cecini &c.

Sta quel ſepolcro dentro di un grand' arco o ſia cappella, che dall' accennato Bernardo Bembo mentre pel Senato Veneto era colà Pretore nell' anno 1481. fu edificata, ſiccome dinotano i verſi ſeguenti, che vi ſi leggono.

Exigua tumuli, Danthes, hic ſorte jacebas
Squalenti nulli cognite pene ſitu.
At nunc marmoreo ſubnixus conderis arcu,
Omnibus & cultu ſplendidiore nites.
Nimirum Bembus Muſis incenſus Etruſcis
Hoc tibi quem in primis hæc coluere dedit.

Da tutto ciò, che fin quì ſi è riferito intorno l'anno, meſe, e giorno della morte di Dante Alighieri, può raccoglierſi, ſecondo quello, che ne ha ſcritto il Boccaccio nella ſteſſa vita di Dante, e Giovanni Villani nel libro IX. cap. 134. della ſua ſtoria univerſale della più corretta edizione, ma ſopra ogni altro l'argomento di maggior peſo è quello, che cavaſi dagli epitaffj fatti in verſi latini da Maeſtro Giovanni del Virgilio Bologneſe ad iſtanza di Guido Novello da Polenta Signore di Ravenna da fare incidere ſopra il ſuo ſepolcro. Vengono eſſi Epitaffj riferiti dal Boccaccio, dal Villani, e da Frate Matteo Ronto Traduttore della Divina Commedia di Dante in verſi eroici latini, cioè ſecondo il Boccaccio

Dominicis annis ter ſeptem mille trecentis
Septembris idibus &c.

Ed

Ed il Villani col Ronto in verſi eſametri e pentametri latini.

Mille trecentenis ter ſeptem Numinis annis
Ad ſua ſeptembris idibus aſtra redit.

A queſti s' aggiunge Benvenuto da Imola ſopraccitato, il quale dice, che eſſendo morto Dante nel 1321. a' tredici, o quattordici di Settembre in età di cinquanra ſei anni in circa, ne ſegue che egli era nato del 1265. nel meſe di Maggio, come rilevaſi da que' verſi del canto XXII. del Paradiſo già accennati di ſopra, e che quì di nuovo ſi traſcrivono.

..... in quanto io vidi 'l ſegno,
Che ſegue 'l Tauro, e fui dentro da eſſo.
O glorioſe ſtelle, o lume pregno
Di gran virtù, dal quale io riconoſco
Tutto [quel che ſi ſia] il mio ingegno:
Con voi naſceva, e s' aſcondeva voſco
Quegli, ch' è padre d' ogni mortal vita,
Quand' io ſentii da prima l' aer Toſco.

E però le autorità di tutti gli accennati ſoggetti, e come di Scrittori contemporanei ſi debbono anteporre in tutto e per tutto a quelle del Landino, Vellutello, Daniello, ed a chiunque altro ha ſcritto dopo di loro la vita del Poeta Dante, cioè che la ſua morte ſeguì in Ravenna dell' anno 1321. a' 13. di Settembre in età di anni 56. in circa, e il ſuo cadavero fu ſeppellito in Ravenna nel dì 14. in cui dalla Chieſa ſi celebra l'eſaltazione della ſanta Croce, avanti la Chieſa de' Frati Minori di s. Franceſco, intitolata già col nome di s. Pietro Maggiore, o di Baſilica Petriana, perchè fu eretta anticamente da San Pier Griſologo, come ce ne

ne aſſicura l'Agnello nel ſuo Pontificale della parte prima. Dove anche al preſente eſiſte la cappella col ſepolcro erettavi da Bernardo Bembo padre di Pietro Bembo Cardinale quando era colà del 1481. Podeſtà di Ravenna.

Null'altro più mi reſta da aggiugnere ſe non il buon animo e'l deſiderio, che ho avuto nello ſtendere queſta informazione per incontrare la ſua ſodisfazione, e di darle inſieme ſicurezza della ſtima, e del riſpetto, col quale ſono &c.

P.S. Nell'interior parte del cartone, con cui è legato il mio Dante con l'eſpoſizioni di Criſtoforo Landini, e d'Aleſſandro Vellutello, ſtampato in Venezia nel 1578. in foglio appreſſo Giovanbattiſta, e Marchiò Seſſa e fratelli, vi ſi legge Mſ. il ſeguente leggiadro Madrigale

Al Sepolcro di Dante.

Paſſaggier ſe non ſai
Ch'io mi ſia, te'l dirò: ferma le piante;
Quel sì famoſo Dante
Son ch'all'Inferno, e al Purgatorio andai;
E al Paradiſo ancora,
Quanto fui pazzo a non reſtarvi all'ora.

Digitized by Google

BAPTISMALE
HIEROGLYPHICUM

EPISTOLICA DISSERTATIONE

EXPLANATUM,

CUI

ACCEDUNT NONNULLA VETUSTA DOCUMENTA AD BAPTISMUM QUOQUE SPECTANTIA.

DOCTISSIMO VIRO
P. PHILIPPO A VERONA
CAPPUCCINO
FRIDERICUS ALTHANUS
EX SALVAROLI COMITIBUS
FOROJULIENSIS
S. D.

SApientia tua dignæ ſunt, Pater mi præſtantiſſime, animadverſiones tuæ in vetuſta illa duo Calendaria, quæ opportuniſſime ad me miſiſti, ut in ſeriem ingerere ea poſſem aliorum, quæ prælo proxime ſubjicienda jamdudum comparavi. Utinam in promtu pariter haberem tractationem de vetuſtis Baptiſteriis, quam, ut iſtic innui tibi, cum ſe mihi obtuliſſet occaſio vetuſtiſſimum noſtræ Aquilejenſis Eccleſiæ Baptiſterium illuſtrandi, ſuſcepi: nam novo ſine labore id tibi ſignificarem, quod de Baptiſmali Hieroglyphico ſentio, de quo nunc me ſententiam

N 2 rogas.

rogas. Quemadmodum enim ibi multæ ſe mihi ſymbolicæ exhibent explicandæ figuræ, quas ſæpe antiquis in Baptiſteriis cælatas eſt cernere; ita etiam de figura iſta ſermonem habendi exoritur occaſio, cui dilucidandæ, utpote myſteriis, & ſignificatibus plenæ, diu ibi, multumque immoror. Sed hujuſce mei fœtus nonniſi prima lineamenta exaravi. Pro cujus complemento quum plura ex variis, diſſitiſque locis ſint mihi colligenda, non ægre divinari poteſt, quam tarde, atque lente ſupremam huic operi manum ſim ego impoſiturus. Eo tamen officio, ea ſollicitudine ad morem tibi gerendum adigor, ut omni alio poſtpoſito negotio plurima cum animi propenſione ſtatuerim, quidquid in hanc rem haſtenus collegi, illud omne per hanc Epiſtolam tibi prodere: nihilque eorum, quæ coram te promam, æſtimatione dignum putabo, niſi quod eximio tuo placiturum erit ingenio. Ut ordinate autem, dilucideque procedam, revocanda primum per me tibi in mentem eſt ejus deſcriptio Hieroglyphici, cui explanando me ſtimulas, quodque etiamnum non exiſtere doleo, quum Baptiſterium, cui illud erat inſculptum, infeliciter perierit, aut fato quodam, aut barbaræ facinore indolis, quæ etiamnum quorumdam animis inſidet, ut in antiquitatis monumenta efferati debacchentur. Undecunque id evenerit, Hieroglyphica imago noſtra eſt Piſcis, qui mediis in aquis dorſo Puerum defert.

Mul-

Multa eſſe te minime præterit atque varia ſymbola, quæ olim Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum myſtice repræſentabant. Nam eum videmus nunc arboris, nunc grani ſinapis, nunc vitis, quandoque Agricolæ, aliquando agri, ſæpius vero Paſtoris ſpecie deſignari. Hoc autem poſtremum, quod ineffabile Redemptionis myſterium plane pleneque referat, adeo placuit, ut frequentiſſimus fuerit in Eccleſia mos, ita illum depingere. In omnibus fere muſivis antiquorum Urbis templorum, ut tibi jam conſtat, imago cernitur boni Paſtoris, quæ vetuſtis item in Cœmeteriis ſæpiſſime inſpicitur. *Hujus quidem generis imagines* boni videlicet Paſtoris [Cardinalis Baronius inquit] *complures inſpeximus in antiquiſſimo Priſcillæ Cœmeterio Via Salaria, anno Domini milleſimo quingenteſimo ſeptuageſimo octavo, Urbe teſte, atque admirante, effoſſo*. Tantumdem autem, ſi opus eſſet, dici de reliquis poſſet. Ipſis in publicis viis imago iſta fuit antiquitus expoſita. Nam eam, refert Euſebius [a], Conſtantini Magni Imperatoris juſſu medio in Conſtantinopolitano Foro collocatam fuiſſe. Sed nuſquam forte frequentius veteres Chriſtiani eam incidi curarunt, quam in calicibus, quibus in ſacra ſynaxi utebantur. Ejuſce moris ſæpe Tertullianus meminit. Idque non alia magis, puto, de cauſa faciebant, quam ut fidelium divina myſteria participantium mentes

 ad

a In vita Conſtan. lib. 3. cap. 48.

ad affectus teneritudinem, reciprocamque caritatem excitarent erga illum, qui ſe totum ipſis donavit; cujus divinam, infinitamque bonitatem ſatis vivide boni Paſtoris imago ſacris inſculpta vaſis præſeferebat.

Similiter, niſi fallor, ut ardentius caritate ferverent, fideque altius efferrentur, qui baptizandi erant, in more poſitum eſt, ut antiquis in Baptiſteriis imago piſcis inſculperetur, quo, tanquam ſymbolo, divinus Redemptor noſter denotaretur. Imagine autem Piſcis Chriſtum Jeſum ſignificari plurium graviſſimorum Eccleſiaſticorum Scriptorum auctoritate abunde comprobatur. Tertullianus de Cajanis loquens [a] hæreticis, qui aquæ baptiſmum reſpuebant, eos aſpidi, atque regulo ſerpentibus comparat, *qui arida, & inaquoſa ſectantur. Sed nos*, inquit *ſecundum* ΙΧΘΥΝ ſcilicet piſcem *noſtrum Jeſum Chriſtum, piſciculi in aqua naſcimur*. Ratio vero cur Jeſus Chriſtus ſit myſticus piſcis, & piſcis ſymbolo deſignetur, apud ſanctum Auguſtinum [b] habetur, qui auctoritatem Sybillæ Erythrææ his verbis profert: *Erythræa Sybilla quædam de Chriſto manifeſta conſcripſit, quæ etiam nos in latina lingua... Nam vir clariſſimus Flaccianus qui etiam Proconſul fuit Græcum nobis codicem obtulit carmina eſſe dicens Sybillæ Erythrææ, ubi oſtendit quodam loco in capitibus verſuum ordinem littera-*

a Lib. de Baptiſ. cap. 1.
b De Civit. Dei lib. 18. cap. 23.

rarum ita ſe habentem, ut hæc in eo verba legerentur Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτήρ *quod eſt latine Jeſus Chriſtus Dei Filius Salvator. Horum autem græcorum quinque verborum, ſi primas litteras jungas, erit* ΙΧΘΥΣ *ideſt piſcis, in quo nomine myſtice intelligitur Chriſtus, eo quod in hujus mortalitatis abyſſo velut in aquarum profunditate vivus, hoc eſt, ſine peccato eſſe potuerit.* Sed ante Auguſtinum de hoc vocabulo, deque Sybillinis hiſce verſibus ſermonem habuerat Conſtantinus Magnus apud Euſebium [a] *in oratione ad Sanctorum cætum* his verbis: *Divino quodam inſtinctu afflata* [Sybilla iſta Erythræa] *verſibus ea, quæ erant de Deo futura prædixit, notiſque, & ordine primarum litterarum, quæ* ἀκροστιχὶς *dicitur, hiſtoriam de Jeſu adventu declaravit.* Ἀκροστιχὶς *hæc quidem eſt* Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτὴρ σταυρός, *Jeſus Chriſtus Dei Filius Salvator, Crux.* Hujus Acroſtichidis verſus 34. adfert, juxta numerum litterarum ejuſdem, quas, diphthongis in ſuas ſimplices litteras ſolutis, ego deſcripſi, ut ipſarum numerus appareat. S. Hieronymus item Chriſtum Jeſum piſcis nomine ibi deſignat [b], ubi Bonoſum commendans ait: *Bonoſus tanquam* ΙΧΘΥΟΣ *filius aquoſa petit.* Quod myſticum nomen explicans Optatus Milevitanus [c] hæc perſpicua habet verba: *Hic eſt piſcis, qui in Baptiſmate per invocationem fontalibus undis inſeritur, ut quæ aqua fuerat, a piſce etiam piſcina vocitetur.*

a Cap. 18. *b* Epiſt. 37. lib. 1. *c* lib. 3. in Parm.

Cujus piſcis nomen ſecundum appellationem græcam in uno nomine per ſingulas litteras turbam Sanctorum nominum continet : ΙΧΘΥΝ, *enim latine eſt Jeſus Chriſtus Dei Filius Salvator* . Quod etiam hiſce verbis S. Proſper [a] confirmat : *Satians ex ſe ipſo in littore diſcipulos, & toti offerens ſe mundo* ΙΧΘΥΝ *namque latine piſcem ſacris litteris majores noſtri interpretati ſunt, hoc ex Sybillinis verſibus colligentes, quod eſt Jeſus Chriſtus Dei Filius Salvator ; piſcis in ſua paſſione decoctus, cujus ex interioribus remediis quotidie illuminamur, & paſcimur* . Eadem ſignificatione [b] s. Paulinus Nolanus piſcis vocem adhibuit inquiens : *Quos quinque panibus, & duobus piſcibus panis ipſe verus & aquæ vivæ piſcis Chriſtus explevit* . Honuphrius Panvinius verba in hanc rem faciens in ſuo de Sybillis libro, alia plura de hac ſignificatione teſtimonia adducit, quæ prætermittenda exiſtimo, quum ea, quæ hactenus collegi, ſatis ſuperque videantur eſſe, ut piſcis nomine, atque imagine Chriſtum Jeſum antiquis temporibus denotatum ſæpiſſime fuiſſe monſtretur.

Curabo quidem hic obiter, ut obſerves, adeo carum, acceptumque hunc Symbolum piſcis veteribus Chriſtianis fuiſſe, ut illud [Clemente Alexandrino [c] teſtante] gemmis ipſis annulorum, marmoribusque ſepulchrorum ſuo-

a De præd. par. 2. cap. 39. b Epiſt. 33.
c Strom. lib. 6.

ſuorum inciderint. Unius ex iſtis meminit P. Mabillonius [a], in quo, ut ipſe ſcribit, *ſub Chriſti monogrammate ſculptus eſt piſcis Chriſtum Salvatorem deſignans apud antiquos Patres*. Arringhius [b] porro enarrat, antiquis in ſepulchris ſæpius obviam eſſe Piſcis figuram cum inſcriptionibus inſculptam. Immo in inſcriptione quadam, quam celeber Senator Bonarrotius refert primum in Cœmeterio Sanctorum Gordiani, & Epimachi, deinde in inſigni opere, *De' vetri cimiteriali*, pro piſce græci characteres ΙΧΘΥΣ habentur, qui latine idem ſignificant ac piſcis. Idem quoque eximius Bonarrotius [c] verba faciens de parvo quodam, ſed antiquiſſimo vitro, quod ipſe putat fragmentum eſſe poculi occaſione nuptiarum elaborati, in quo effigies quoque cernitur junioris Tobiæ prægrandem piſcem in flumine Tigri juſſu Angeli capientis, admonet piſce illo myſtice Chriſtum Dominum ſignificari, qui, ſicut piſcis ille Seniori Tobiæ, ita humano generi reddidit viſum, adjungitque præterea niſus Arringhii auctoritate hujuſmodi picturam Tobiæ apud antiquos valde conſuetam fuiſſe Chriſtianos. Hæc autem ejus interpretatio confirmatur tum ab Auguſtino dicente [d]: *Eſt enim Chriſtus piſcis ille, qui ad Tobiam aſcendit de flumine vivus, cujus jecore &c.*: tum ab

Optato

a Epiſt. de cultu Ss. Ignotorum. *b* Rom. ſub. lib. 6. cap. 38. *c* Obſer. ſup. vitr. Cœmet. tab. 2. fig. 2.
d Serm. 4. de. Ss. Petro, & Paulo.

Optato Milevitano, qui lib. 3. contra Parm. ait: *Chriſtus intelligitur per piſcem, qui in lectione Patriarchæ legitur in Tigride flumine prehenſus, cujus fel, & jecur &c.* Ex quo, præterquamquod colligimus, hiſtoriam Tobiæ primis Eccleſiæ temporibus, & receptam, & in Sacrarum Scripturarum canone poſitam fuiſſe, conſtat inſuper, quæ fuerit antiquorum Chriſtianorum ſollicitudo, ac diligentia, frequenter, variiſque in locis ſub Symbolo piſcis myſtice Chriſtum Dominum repræſentandi.

Hinc male, puto, quiſpiam interpretaretur Hieroglyphici noſtri piſcem, ſi per illum quidpiam aliud ſignificari contenderet præter Chriſtum, qui tanquam myſticus piſcis homines de procelloſo ſæculi corrupti pelago tollit, & ſuo veluti dorſo impoſitos per baptiſmi aquas ad ſalutis portum perducit. Quoniam vero inæſtimabilis hujus beneficii memoria hujuſmodi symbolo in intuentium corde excitata ad ſpecialem grati animi ſenſum non elicere unumquemque non poterat erga divinum, amantiſſimumque Redemptorem: ideo illud in tot, tamque variis antiquitatis monumentis inſculptum videmus.

Etſi vero baptiſmus per plura ſæcula extra neceſſitatis caſum adultis atque ætate provectis datus fuerit, in dorſo tamen hujus myſtici piſcis jure, ac merito puerum inſidentem videmus, quia quicunque baptizabatur, quamvis

vis ſenior eſſet, veluti puer habebatur in nova ſpiritali vita, ad quam ſacra renaſcebatur ablutione. Hinc Græci, cum ſæpe ſoleant ad animi notiones transferre ea, quæ ad corpoream lucem exprimendam pertinent, baptiſmum idonea voce appellarunt φώτισμα, quæ vox cum derivetur a verbo φωτίζειν, quod idem eſt, ac illuſtrare, aut illuminare, illuminationem, aut illuſtrationem ſignificat. Id autem ſatis appoſite: nam ſicuti qui ad hanc corpoream lucem enaſcitur, ab ea illuſtratur; ita qui ex peccatorum tenebris per luſtrales aquas ad immortalem divinæ gratiæ lucem renaſcitur, ab eadem illuminatur: ideoque Catechumeni illi, qui proxime baptizandi erant, quos latini *Competentes*, & *Electos* dixere, aptiori voce φωτιζόμενοι fuerunt a Græcis appellati, hoc eſt proxime illuminandi. Omnia iſta præclare admodum a Clemente Alexandrino [a] explicantur. En ipſa ejuſdem verba: *Statim regenerati, inquit, recepimus perfectionem, cujus cauſa feſtinabamus...... Multis modis vocatur hoc opus, gratia, illuminatio, φώτισμα perfectum, & lavacrum, lavacrum quidem, per quod peccata abſtergimus, gratia autem, qua remittuntur penæ, quæ peccatis debentur: illuminatio autem, per quam ſanctam illam, & ſalutarem lucem intuemur, hoc eſt per quam id, quod eſt divinum, acute perſpicimus. Perfectum autem dicimus, cui nihil deeſt.*

Quid

a Pædagog. lib. 1. cap. 6.

Quid enim ei deſit,qui Deum novit? Hinc recens baptizati φωτίζοντες, ſcilicet illuminati apud Græcos appellati fuere, & aptiori adhuc vocabulo ſpiritalem eorum regenerationem ſignante, Νεόφυτοι, hoc eſt, recens nati dicti fuerunt. Infantes etiam vocat eos S.Auguſtinus [a], qui ſic in rem hanc effatur: *Infantes iſti, quos cernitis exterius dealbatos, interiuſque mundatos, qui candore veſtium ſplendorem mentium præfigurant &c.* Docti Patres Benedictini, quibus poſtremam debemus hujus Sancti Doctoris editionem, in eruditis, quibus eam adornarunt, adnotationibus animadvertunt, *infantes dictos fuiſſe noviſſime baptizatos etiam ætate majores*. Idem Auguſtinus *ferm. 228 num. 1. Qui paulo ante vocabantur Competentes, modo vocantur infantes* ... Et momenta referens, cur vocitentur infantes, ita proſequitur: *Infantes dicuntur, quia modo nati ſunt Chriſto qui prius nati fuerant ſæculo*. Hoc quoque ſatis diſerte nos edocet s. Zeno [b], qui tract.38. ad Neophytos poſt baptiſmum ſic ait: *Poſt devotiſſime completa expiationis ſacræ caſta jejunia, poſt clariſſimæ noctis ſuo ſole dulces vigilias, poſt lactei fontis lavacro vitali in ſpem immortalitatis animas pullulantes ex quo qui eratis ætate diverſi diverſi natione ſubito germani fratres ſubito Unigeniti emerſiſtis Infantes*. At quodnam firmius, quam Eccleſiæ Sanctæ teſtimonium adducere in hanc rem poſſum? Ea ipſa in Introitu Miſſæ Dominicæ

a Sermon. 223. b pag. 236. edit. Veronen.

nicæ *in Albis*, diei ſcilicet, quo recens baptizati albas veſtes in baptiſmo ſumptas deponebant; unde *Dominica in Albis*, nempe in veſtibus albis dicitur, eos Infantes pueros vocitat. En Apoſtoli Petri verba, quibus utens Eccleſia ipſos alloquitur: *Quaſi modo geniti Infantes, rationabiles ſine dolo lac concupiſcite &c.* Sed iſta de re ſatis. Nam ex dictis te plane intelligere exiſtimo, quam apte in Hieroglyphico noſtro puer fuerit repræſentatus, ut nuper baptizati deſignarentur, qui a Chriſto Jeſu ſub myſtici piſcis ſpecie de turbidis mundi aquis tolluntur, atque in tranquillam ſalutis, & gratiæ ſtationem transferuntur.

Tibi, doctiſſime Pater; qui plurimum in ſanctorum Patrum lectione verſatus es, ut ample inter alia plura teſtantur pulchræ adnotationes, quibus nitidiſſimam s. Hilarii ditaſti editionem, quæ paucis ante annis in patria urbe tua facta eſt, Tibi, inquam, res inſolens non videbitur; quod ego Mundum per aquas Hieroglyphici noſtri repræſentari opiner, quum optime ſcias variis ſub formis illum ab ipſis ſæpe depictum fuiſſe. Facile tibi veniet in mentem, Mundum a s. Ambroſio [a] aſſimilatum ſterili, incultoque deſerto, ab s. Bernardo [b] valli lacrymis exundanti fuiſſe: memineris etiam mare nuncupatum ab Auguſtino [c] dicente: *Eſt enim mare Mundus iſte*; ac præterea te legiſſe re-

a Lib. in Luc. cap. 29. *b* De Conſid. 5. pag. 451.
c Enar. in Pſal. 114.

recordaberis venuſtam, quam texit in hanc rem, allegoriam Joannes [a] Chryſoſtomus, qui *habemus*, inquit, *pro mari Mundum, pro navi Eccleſiam, pro velo pœnitentiam, pro gubernaculo Crucem, pro Nauta Chriſtum, pro vento Spiritum Sanctum*. Mari pariter, ut noſti, Mundum aſſimilavit Caſſiodorus, qui Pſalmum 44. exponens, cauſam comparationis iſtius ſic adſignat: *Mari juſte comparatur hic Mundus, qui falſitatibus amarus eſt, fluctibus Diabolicis quatitur, vitiorum tempeſtatibus commovetur*. Sed nimio te tædio afficerem, ſi tibi ſingillatim enumerare contenderem Patres omnes, atque Scriptores ſacros, qui maris nomine Mundum ſignificare conſueverunt. Ii pauci ſat ſunt, quos nunc in memoriam revocavi, ut aperte monſtretur etiam hac in parte non futili, ſed ſolido niti fundamento interpretationem, quam de memorato Hieroglyphico noſtro hactenus tibi adduxi, atque expoſui.

Locus hic eſſet agendi de baptiſmalibus Pirani, & Glemonæ Hieroglyphicis ob ſummam, quam cum noſtro habent ſimilitudinem, quum exhibeant & ipſa piſcem, qui dorſo figuram portat juvenilem quidem ſed adultam, & alatam, quæ piſcem habenis regit, quas ipſa manu tenet, & quæ aptæ in ore quidem piſcis Glemonæ, ſed ſub mento piſcis Pirani cernuntur. Per adultas horum duorum Hierogly-

a Sup. Macch.

roglyphicorum figuras oſtendere forte voluere veteres myſticum piſcem, nempe Chriſtum Jeſum ſuo deferre dorſo non modo Infantes, nempe nuper baptizatos, ut in Hieroglyphico noſtro remur, verum etiam adultos, nimirum fideles omnes, quos ille mediis de ſæculi aquis aufert, & ad ſalutem devehit juxta Prophetæ [a] eloquium, *Uſque ad ſenectam ego ipſe, & uſque ad canos ego portabo*, ſine ulla tamen liberi arbitrii noxa: hujus rei forte indicium ſunt habenæ, quibus ſe myſticus piſcis accomodat. Quiſpiam etiam fortaſſe dicet, habenis, quibus myſticus iſte piſcis oſtenditur, ſinere ſe dirigi, voluiſſe humiliationem divini Verbi ſignificari, quod quamquam divinitate ſua minime ſit habenarum, aut alieni imperii ferendi capax, ut piſces procul dubio ſunt habenarum, & alieni regiminis incapaces: attamen quandoquidem homines ſua libertate abuſi peccando Deum ipſum vilem ad ſerviendi conditionem redegerunt juxta Prophetæ dictum [b]: *Servire me feciſti in peccatis tuis, præbuiſti mihi laborem in iniquitatibus tuis*; ipſe ſumma ſua caritate adductus formam viſibilem ſervi accepit, ſeque alienis habenis, atque imperiis ſubmiſit obediens uſque ad mortem, ut dein per baptiſmales aquas merita exinanitionis ſuæ cum hominibus in profundo prævaricationum ſuarum naufragis communicaret, & eo pacto ex abyſſo perditionis ad portum ſalutis deferret, ſeque

a Iſaias 46 4. b Iſa. 43. 24.

ſeque Prophetæ [a] verbis quodam modo jactaret: *Ego ſum, ego ſum ipſe, qui deleo iniquitates tuas*. Aut uti alibi idem Propheta [b] perſonam Redemptoris agens fuit eloquutus: *Ego feci, & ego feram: ego portabo, & ſalvabo*: Sicque in cujuſque baptiſmo per Hieroglyphicum noſtrum id monſtretur adimpleri, quod hiſtorice quoad figuram, prophetice vero quoad Chriſtum figuratum, atque in baptiſmo ſpiritaliter operantem dictum eſt in libro Sapientiæ [c]: *Tranſtulit illos per mare Rubrum, & tranſvexit illos per aquam nimiam*: & id item, quod de Mundo toto s. Gregorius [d] Nazianzenus dixit agens de Baptiſmo, quo Chriſtus in Jordane fuit a Johanne baptizatus: *Aſcendit Jeſus de aqua ſecum quodammodo demerſum educens, atque elevans Mundum*.

Sed ſi fuſe, ac plene vellem tecum de duobus Hieroglyphicis iſtis agere, manum in alienam meſſem mitterem, quum ſciamus pereruditum Glemonæ Archipresbyterum Joſeph Binium munus ſibi aſſumpſiſſe illud Hieroglyphicum illuſtrandi, quod in ſua extat Eccleſia, atque hinc propter utriuſque ſimilitudinem etiam illud; quod in Eccleſia Pirani exiſtit. Ipſe excellenti ingenio, eximia doctrina, & multiplici eruditione ornatus nil ſuper hac re deſiderandum ſinet; proptereaque non cupere non poſſumus, ut cito in lucem nobilo hoc

a Iſ. v. 25. *b* Idem 46. 4. *c* Sap. 10. 18.
d Orat. in Sanct. Lumina.

hoc opus prodeat. Attamen facere non poſſum, quin hoc loco lepidam referam tibi interpretationem, quam de Hieroglyphico [a] Pirani Riccardus Pococke celeber Litteratus Anglus in inſigni ſuorum itinerum opere nobis adſert. En verba ipſa, quibus eam prodidit: In the church of Pirano the font is an antient vaſe with a relief on it of a Cupid on a delphin: They conjecture that the town Wasbuilt after the time af Attilia. Quod latine redditum ſignificat, in Eccleſia Pirani fontem eſſe vas antiquum anaglypticum quodam cum Cupidine piſcis dorſo inſidente: conjectare poſſumus, urbem poſt Attilæ tempora conditam fuiſſe.

Sed quoniam hactenus in materiè ad baptiſmum ſpectante verſati ſumus, patere, quæſo, ut hic tandem monumentorum quorundam ad Sacramentum iſtud ſpectantium tibi munuſculum exhibeam, quæ, tum quod ſunt inedita, tum quod aliquam non ſpernendam contineant notitiam, firmiter confido eſſe tibi & placitura, & comiter excipienda. Horum primum eſt inſcriptio quædam, quæ Venetiis in vetuſto quodam Baptiſterio legitur, quod in venerandi tui Ordinis cænobio exiſtit: dein duo antiqui baptizandi ordines juxta ritum noſtrum Aquilejenſem, qui Patriarchinus dicitur, quorum alterum fuit per me tranſcriptum ex quodam Mſ. Miſſali Aquilejenſi; alterum vero ex quodam itidem Mſ. & Aquilejenſi

a Volum. 2. Part. 2. cap. 12. pag. 262.

Rituali. Ambo iſti Liturgici libri ſæculo decimo quarto exarati fuere, nunc vero in poteſtate ſunt Comitum Zoppolenſium, qui ſpeciali humanitate mecum eos communicarunt. Non multos ante menſes exercitationis gratia ſuper ipſis adnotationes conſcripſi, quas tibi tranſmittere audeo, cum ab his illi quoquo modo illuſtrari videantur, ac ſimul, ſemperque magis vetuſtiſſima confirmetur antiquitas cæremoniarum, quibus in baptiſmi adminiſtratione utitur ſancta Catholica Romana Eccleſia.

Dum autem ea monumenta eſſe inedita affirmo, id animadvertas velim, me inter inedita omnes haud recenſere orationes, quæ in paulo ante memoratis ordinibus continentur, cum mihi ſit plane compertum, quamplures ex iſtis a Martene [a], ac in Aquilejenſi Rituali an. 1575. Venetiis edito vulgatas fuiſſe, verum, quum noſtri ordines nonnulla novitatis ſpeciem præſeferentia exhibeant, idcirco illos hic in medium proferre ſupervacaneum eſſe non duximus.

Ab antiqui Baptiſterii prædicti inſcriptione incipiam, quam dolendum profecto eſt, totam legi non poſſe, quod pars marmoris, cui inſculpta eſt, intra parietis cujuſdam molem compacta eſt, & abſcondita. Partis ejus, quæ foris proſtat, iſta ſunt verba:

„... Hæc fons nempe ſumit infirmos, ut red-
„ dat illuminatos

... Hic

a Tom. I. pag. 42. edit. Antuerp.

... Hic expians ſcelera ſua quod de primo ſumpſerunt parente

... Ut efficiantur Chriſticolæ ... Reliqua ſunt intra parietem operta.

In alia quadam ejuſdem Baptiſterii parte habentur hæc mutilata verba

... J ... ptiſtæ, ut intercedat pro eo

... ntuloque ſuo.

Illud ego opinor, ſubeſſe parieti nomen ejus, qui ſumptu ſuo condi hoc juſſit Baptiſterium, s. Johanni Baptiſtæ inſcriptum, ut hic pro illo, ac illius filiolo de hoc ſacro fonte ſublato dignetur preces ad Deum mittere: *Pro eo, infantuloque ſuo.*

Quos innui tibi duos ordines, ſive Ritus baptizandi, eos hoc loco ſubjicio, prout in duobus memoratis Miſſali, & Rituali deſcripti jacent.

INCIPIT ORDO
AD CATECHIZANDUM
INFANTEM. [a]

IN primis interroget Sacerdos. Quid venis ad Eccleſiam quærere? ℞. Fidem Chriſti. Fides quod tibi præſtat? ℞. Vitam æternam.

...au

[a] Qui olim baptizandi erant, priuſquam baptiſmalibus aquis luſtrarentur, Catecheſi imbuebantur. Hi ex græco verbo *κατηχεῖν*, ideſt ſonare, figurate ſumpto, *κατηχούμενοι*, ſcilicet quibus aliquid inſonatur, qui erudiuntur, dicti fuere. Multiplices inerant Catechumenorum ordines. Alter eorum, qui Chriſtianæ Religionis deſiderio flagrantes ab Idolorum cultu abhorrebant: *Auditores*, *ac Audientes* vocantur iſti a Tertulliano lib. de pæn. cap. 6. & 7. atque a s. Cypriano, quod ſcripturarum lectiones una cum Fidelibus audirent. Alter eorum, qui participes, conſorteſque facti orationum, ac exorciſmorum, qui ſuper catechumenos fundebantur, in genua ipſa in Eccleſia procumbebant, unde *Orantes*, vel *genuflectentes* appellati. Meminit catechumenos Genuflectentes Can. 5. Neocæſarienſis. Tertia vero claſſis ex *Competentibus*, vel *electis* conſtabat, videlicet ex illis, qui, ut ait s. Iſidorus, *imbuebantur inſtructione Fidei*, *& Sacramentorum*, *Iſtis enim*, pergit ipſe, *ſalutare Symbolum traditur &c.* Competentes Græci *φωτιζομένους*, reliquos generatim catechumenos vocitarunt. Cum apud eos Ἀκροώμενοι, ſive *Auditores* occurrunt, minime ſunt illi pro catechumenis accipiendi, verum pro pænitentibus illi adſcriptis claſſi, quæ *Auditio* a Latinis, a Græcis vero Ἀκρόασις dicitur. Variæ ſecundum tempora, ac claſſes iſtorum erant inſtitutiones. Quales fuerint, præſertim D. Auguſtinus de Catechiz. Rudib. de ſymb. ad comp. ac s. Cyrillus Hieroſol. Catech. Myſtag., oſtendunt. Hinc iſtis ex Catecheſibus, quibus Catechumeni, vel baptizandi olim inſtituebantur, hodierni Catechiſmi, qui inter baptiſmi Cæremonias reponitur, origo dimanat.

... autem vita æterna : Audi Iſrael Dominum Deum tuum . Deus unus eſt . Diliges Dominum Deum tuum ſicut te ipſum , & quod tibi non vis aliis ne feceris . Et quid vis fieri ? ℞. Chriſtianus . Reſpuis in Diabolum , & omnibus operibus ejus ? ℞. Reſpuo . Memor eſto ſermonibus tuis , ut a te nunquam recedant . Dominum Deum tuum adorabis , & illi ſoli ſervies . *Tunc inſufflet in eum ter dicens* . Exſufflo te , maligne Spiritus , ab hoc plaſmate Dei , ut exeas , & recedas ab eo . Exi ab eo ſpiritus immunde , & da locum Spiritui ſancto .

Tunc aſpiret ter in faciem ejus & dicat : Accipe Spiritum Sanctum in nomine Patris , & Filii , & Spiritus Sancti . Amen . Signum Sanctæ Crucis Domini Noſtri in fronte tuo pono . *Et ſigna Crucem in pectore ejus, & dic* : Accipe ſignum Crucis tam [a] in fronte , quam in corde ſume fidem cæleſtium præceptorum , talis eſto moribus , ut templum Dei eſſe jam poſſis , ingreſſuſque Eccleſiam Dei , evaſiſſe te laqueos mortis lætus agnoſce , horreſce Idola , reſpue ſimulacra , cole Deum Patrem omnipotentem , & Ieſum Chriſtum Filium ejus unicum Dominum noſtrum . Qui cum eo , & Spiritu

a Primævis Eccleſiæ ſæculis per ſignum Crucis in Catechumenatum aditus patebat . Divus Auguſtinus hunc pervetuſtum ritum apertis verbis oſtendit in ſerm. ad Catech. *Dum* , inquit ille , *per ſacratiſſimum ſignum vos ſuſcepit in utero ſancta mater Eccleſia , quæ ſicut , & fratres veſtros cum ſumma lætitia ſpiritaliter pariet &c.*

ritu Sancto vivit, & regnat Deus per omnia ſæcula ſæculorum. Amen.

℣. Dominus vobiſcum.

℟. Et cum ſpiritu tuo.

Oratio.

Omnipotens ſempiterne Deus Pater Domini Noſtri Jeſu Chriſti reſpicere dignare ſuper hunc famulum tuum N., quem ad rudimenta Fidei vocare dignatus es, omnem cæcitatem cordis ab eo repelle. Diſrumpe omnes laqueos Sathanæ, quibus fuerat alligatus. Aperi ei Domine januam pietatis tuæ, ut ſigno ſapientiæ tuæ imbutus omnium cupiditatum fœtoribus careat, & ad ſuavem odorem præceptorum tuorum lætus tibi in Eccleſia tua deſerviat, & proficiat de die in diem, ut idoneus efficiatur accedere ad gratiam Baptiſmi tui percepta medicina. Per Dominum &c.

Oratio.

Preces noſtras Populi tui, quæſumus Domine, clementer exaudi, & hunc electum tuum N. Crucis Dominicæ, cujus eum impreſſione ſignamus, virtute cuſtodi, ut magnitudinis gloriæ tuæ ſervans per cuſtodiam mandatorum tuorum ad regenerationis gratiam pervenire mereatur. Per Dominum &c.

Alia Oratio.

Deus, qui humani generis ita es conditor, ut ſis etiam reformator, propitiare Populis adoptivis, & novo teſtamento ſobolem novæ prolis aſcribe: ut filii promiſſionis, quod non potue-

tuerunt aſſequi per naturam, gaudeant ſe recepiſſe per gratiam. Per Dominum,&c.

Benedicat Sal.

Exorcizo te creatura Salis in nomine Dei Patris omnipotentis, & in caritate Domini noſtri Jeſu Chriſti, & in virtute Spiritus ſancti. Exorcizo te per Deum vivum, per Deum verum, per Deum ſanctum, qui te ad tutelam humani generis procreavit, & populo venienti ad credulitatem per ſervos ſuos conſecrari præcepit: ut in nomine ſanctæ Trinitatis efficiaris ſalutare ſacramentum ad effugandum inimicum. Proinde rogamus te Domine Deus noſter, ut hanc creaturam ſalis ſanctificando ſanctifices, & benedicendo benedicas, ut fiat omnibus accipientibus perfecta medicina permanens in viſceribus eorum in nomine ejuſdem Domini noſtri Jeſu Chriſti, qui venturus eſt judicare vivos, & mortuos, & ſæculum per ignem.

Poſtea pones Salem in ore, & dic.

Accipe [a] ſalem ſapientiæ, ut Dominus ſit tibi propitiatus in vitam æternam. Amen.

Super utrumque.

Deus Patrum noſtrorum, Deus univerſæ conditor creaturæ, te ſupplices exoramus, ut hunc famulum tuum N. reſpicere digneris pro-

 pitius,

[a] Sal erat præcipuum Catechumenorum Sacramentum. Hoc diſerte nos edocet ConciliumCarthaginenſe Tert Can. 5. ubi ait: *Placuit, ut etiam per ſolemniſſimos Paſchales dies Sacramentum catechumenis non detur, niſi ſolitum ſal. Quia ſi Fideles per illos dies Sacramentum non mutant, nec catechumenis oportet mutari.*

pitius, ut hoc primum pabulum ſalis guſtantem non diutius eſurire permittas, quo minus cibo expleatur cæleſti, quatenus ſit ſemper ſpe fervens, ſpe gaudens tuo ſemper nomini ſerviens: perduc eum ad novæ regenerationis lavacrum, ut cum fidelibus promiſſionum tuarum æterna præmia conſequi mereatur. Per Dominum &c.

Super Maſculum.

Deus Abraam, Deus Iſaac, Deus Jacob, Deus qui Moyſi famulo tuo in monte Sinai apparuiſti, & Filios Iſrael de terra Ægypti eduxiſti, deputans eis Angelum pietatis tuæ, qui cuſtodiret eos die, ac noƈte: te quæſumus Domine, ut mittere digneris ſanƈtum Angelum tuum, ut ſimiliter cuſtodiat & hunc famulum tuum N. & perducat eum ad gratiam Baptiſmi tui. Per Dominum &c.

Bis ſuper Maſculum, ter ſuper Fœminam.

Ergo malediƈte Diabole recognoſce ſententiam tuam, & da honorem Deo vivo, & vero, da honorem Jeſu Chriſto Filio ejus, & Spiritui ſanƈto, & recede ab hoc Famulo Dei N. quia iſtum Deus, & Dominus noſter Jeſus Chriſtus ad ſuam ſanƈtam gratiam, & benediƈtionem, fontemque Baptiſmatis dono vocare dignatus eſt, & hoc ſignum ſanƈtæ Crucis, quod nos fronti ejus damus, tu, malediƈte Diabole, nunquam audeas violare.

Super

Super Maſculum [a].

Deus immortale præſidium omniumque poſtulantium libatio ſupplicum, pax rogantium, vita credentium, reſurrectio mortuorum, te invoco, Domine, ſuper hunc famulum tuum N. qui Baptiſmi tui donum petens, æternam conſequi gratiam ſpiritualem regenerationem deſiderat. Accipe eum, Domine, & quia dignatus es dicere: Petite, & accipietis, quærite, & invenietis, pulſate, & aperietur vobis, petenti itaque præmium porrige, & januam pande pulſanti, ut æternam celeſtis lavacri benedictionem conſecutus promiſſa tui muneris regna percipiat. Per Dominum &c.

Super Maſculum.

Audi maledicte Sathana adjuratus per nomen æterni Dei, & Salvatoris noſtri Filii ejus cum tua victa invidia tremens, gemenſque diſcede, nihil tibi ſit commune cum ſervo Dei jam cæleſtia cogitante, renuntiaturo tibi, ac ſæculo tuo, & beatæ immortalitati victuro. Da igitur honorem advenienti Spiritui Sancto, & ex ſumma cæli arce deſcendens perturbatis fraudibus tuis purgatum divino fonte pectus, ideſt ſanctificatus Deo, templum & aptum perficiat & ab omnibus noxiis præteritorum criminum liberatus ſervus Dei, gratias Deo referat ſemper, &

a Haſce multiplices *Orationes ſuper maſculum, & fæminam* profectas arbitror ex ſcrutiniis, quæ ad catechumenorum inſtitutionem Quadrageſimali tempore habebantur, ubi quum a fæminis viri ſejungerentur, idcirco ſeorſum ſuper utroſque preces fundendi mos erat.

& benedicat nomen ejus ſemper in ſæcula ſæculorum. Amen.

Super Maſculum.

Exorcizo te immunde Spiritus in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, ut exeas & recedas ab hoc famulo Dei N. Ipſe enim tibi imperat maledicte dampnate, qui pedibus ſuper mare ambulavit, & Petro mergenti dexteram porrexit. Per Dominum &c.

Ergo maledicte &c. *Ad utrumque.*

Æternam, ac juſtiſſimam pietatem tuam deprecor Domine ſancte Pater omnipotens, æterne Deus, auctor luminis, & veritatis, ſuper hunc famulum tuum N. ut digneris eum illuminare lumine intelligentiæ tuæ, munda eum, & ſanctifica eum. Da ei ſcientiam veram, ut dignus efficiat accedere ad gratiam Baptiſmi tui, teneat firmam ſpem, conſilium rectum, doctrinam ſanctam, ut aptus ſit ad percipiendam gratiam Baptiſmi tui. Per Dominum &c.

Super Fœminam.

Deus Cæli, Dominus teræ, Deus Angelorum, Deus Archangelorum, Deus Patriarcharum, Deus Prophetarum, Deus Apoſtolorum, Deus Martyrum, Deus Virginum, Deus omnium bene viventium, Deus cui omnis lingua confitetur, & omne genu flectitur, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum, te invoco, Domine, ſuper hanc Famulam tuam N. ut perducere eam digneris ad gratiam Baptiſmi tui. Per Dominum &c.

Er-

Ergo maledicte. *Super Fœminam*.

Deus Abraam, Deus Iſaac, Deus Jacob, Deus, qui Tribus Iſrael Ægyptia ſervitute liberaſti per Moyſen Famulum tuum de cuſtodia mandatorum tuorum in deſerto monuiſti, & Suſannam de falſo crimine liberaſti: Te ſupplex deprecor, Domine, ut liberes & hanc Famulam tuam N. & perducere eam digneris ad gratiam Baptiſmi tui. Per Dominum &c.

Ergo maledicte. *Super Fœminam*.

Exorcizo te, immunde Spiritus, per Patrem, & Filium, & Spiritum ſanctum, ut exeas, & recedas ab hac Famula Dei N. Ipſe enim tibi imperat, maledicte dampnate, qui cæco nato oculos aperuit, & quatriduanum Lazarum de monumento ſuſcitavit. Per Dominum &c.

Ergo maledicte. *Super utrunque*.

Nec te latet, Sathana, imminere tibi diem judicii, diem ſupplicii ſempiterni, diem, qui venturus aſt, velut Clibanus ardens, in quo tibi, atque univerſis Angelis tuis æternus ſuperveniat interitus pro tua nequitia damnate, atque damnande da honorem Deo vivo, da honorem Jeſu Chriſto Filio ejus, & Spiritui Sancto, in cujus nomine, atque virtute præcipio tibi quicunque es Spiritus immunde, ut exeas, & recedas ab hoc Famulo Dei N. quia hodie idem Deus & Dominus noſter Jeſus Chriſtus ad ſuam ſanctam gratiam, & benedictionem, fontemque Baptiſmatis dono vocare dignatus

gnatus eſt, ut fiat ei templum per aquam regenerationis in remiſſionem omnium peccatorum: in nomine ejuſdem Domini noſtri Jeſu Chriſti, qui venturus eſt judicare vivos, & mortuos, & ſeculum per ignem. Amen.

Hic tangat ei aures, & nares de ſputo ſuo ita dicendo.

Effeta, quod eſt adaperire in odorem ſuavitatis. Tu autem effugare Diabole, appropinquabit enim judicium Dei. Amen. Pax tibi. ℟. Et cum ſpiritu tuo.

Secundum Matthæum. In illo tempore oblati ſunt Jeſu parvuli, ut manus eis imponeret, & oraret. Diſcipuli autem ejus increpabant eos. Jeſus vero ait illis. Sinite, & nolite prohibere eos ad me venire, talium eſt enim regnum cælorum. Et cum impoſuiſſet eis manus abiit inde.

Deinde Pater noſter. Credo in Deum. Benedictio Dei Patris omnipotentis, & Filii, & Spiritus Sancti deſcendat ſuper te, & maneat ſemper.

Ingredere in templum Dei, ut habeas vitam æternam. Amen. Abrenuntias Sathanæ? ℟. Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus, & omnibus pompis ejus? ℟. Abrenuntio.

Tunc linias eum de Oleo in pectore, & inter ſcapulas. Ego linio te oleo ſalutis in Chriſto Jeſu Domino noſtro, ut habeas vitam æternam, & vivas in ſæcula ſæculorum. Amen.

Credis in Deum Patrem omnipotentem crea-

creatorem Cæli, & terræ? ℟. Credo. Credis in Jeſum Chriſtum Filium ejus unicum Dominum noſtrum natum, & paſſum? ℟. Credo. Credis in Spiritum Sanctum, Sanctam Eccleſiam Catholicam, Sanctorum Communionem, carnis reſurectionem, vitam æternam? ℟. Credo. Quid petis? ℟. Baptiſmum. Vis baptizari? ℟. Volo. Ego te baptizo in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti. Amen.

Poſtea linias eum in capite de Criſma. Deus omnipotens Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui te regeneravit ex aqua, & Spiritu Sancto, quique dedit tibi remiſſionem omnium peccatorum, ipſe te linia Criſmate ſalutis in Chriſto Jeſu Domino noſtro propitiatus in vitam æternam. Amen.

Hanc veſtem cuſtodi ſanctam, & immaculatam, quam perferas ante tribunal Domini noſtri Jeſu Chriſti, habeaſque vitam æternam, & vivas in ſæcula ſæculorum. Amen.

Deus vera lux hominum Jeſu Chriſte fons luminis, qui hunc ſervum illuminas de proprio fulgore, tua miſericordia ſignet, & benedicat. Amen.

Accipe lampadam accenſam irreprehenſibilem, cuſtodi baptiſmum tum, ut cum Dominus venerit ad nuptias poſſis ei occurrere obviam una cum Sanctis aula celeſti, habeaſque vitam æternam, & vivas in ſæcula ſæculorum. Amen.

ORDO

ORDO

AD BAPTIZANDUM PUERUM.

PRimo *interroget Sacerdos de nomine infantis Patrinum* [a], *& dicat*. N. Quid petis ab Eccleſia Dei? ℞. Fidem. Fides quid tibi præſtat? ℞. Vitam æternam. *Interroget*. Vitam æternam quis eſt tibi daturus? ℞. Deus & Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti. *Interroget*. Abrenuntias Sathanæ? ℞. Abrenuntio. [b] *Interroget*. Et omnibus pompis ejus? ℞. Abrenuntio.

a Qui Patrini, ac Santuli hic nuncupantur, olim modo *ſponſores*, ut a Tertulliano lib. de Bapt. cap. 18., modo *Fidejuſſores*, vel *Fideidictores*, tanquam qui de Fide, ac ſufficienti inſtructione catechumenorum fidem darent, ac ſponderent, modo vero *Offerentes*, vel *ſuſceptores*, eo quod catechumenos ad baptiſmum offerrent, illoſve baptiſmalibus ex aquis ſuſciperent, appellati fuere. In perantiquo Romano ordine poſt datum Baptiſmum ſubjungitur: *& ſint parati, qui eos ſuſcepturi ſunt cum linteis in manibus eorum.* Cumque frequens eſſet adultorum Baptiſmus, ac toti pene nudi aquis baptiſmatis immergerentur, etiam plerumque viri viros, & mulieres fœminas de Baptiſmo ſuſcipiebant, ut colligere par eſt ex vetuſto Apoſtolicarum Conſtitutionum Auctore lib. 3. cap. 16. ubi ait: *Virum quidem ſuſcipiat Diaconus, mulierem vero Diaconiſſa, ut honeſte &c.*

b Maxima antiquitate præſtat ritus, quo ante Baptiſmum Catechumeni renuntiabant Diabolo, & pompis ejus. Hunc meminit Tertullianus, qui floruit labente II. ſæculo in lib. de Coron. Milit. Baſilius vero lib. de Spirit. Sanct. cap. 27. morem iſtum ex traditione ad nos dimanaſſe pronuntiat: *Ter immergi hominem*, ait ille, *unde eſt traditum? Reliqua item, quæ fiunt in Baptiſmo, veluti renuntiare Sathanæ, ex qua Scriptura habemus? Nonne ex privata, & arcana traditione?*

tio. *Interroget*. Et omnibus operibus ejus? ℞. Abrenuntio.

Tunc Sacerdos exſufflet in modum Crucis in faciem ejus dicens: Exſufflo [a] te immunde Spiritus. In nomine Patris † & Filii † & Spiritus Sancti †. Amen. Exi Satanas, & recede ab hoc famulo Dei, & da honorem Deo vivo & vero. Fuge immunde Spiritus, & da locum Jeſu Chriſto Filio ejus, & Spiritui Sancto Paracleto.

Et ſignando eum fronte dicat. Signum Sanctæ Cru † cis Chriſti in fronte tuo pono. *Item in pectore*: Signum Salvatoris Domini noſtri Jeſu Chriſti in pectus tuum pono. *Sequitur Crucem producendo a fronte uſque ad pectus*.

Accipe ſignum ſanctæ Crucis Chriſti tam in fronte, quam in corde. Sume ſcutum fidei cæleſtium præceptorum. Talis eſto moribus, ut templum Dei eſſe jam poſſis. Ingreſſuſque Eccleſiam Dei evaſiſſe te laqueos mortis lætus agnoſce. Horreſce idola, reſpue ſimulacra, cole Deum Patrem omnipotentem, & Jeſum Chriſtum Filium ejus, qui cum Deo Patre vivit, & regnat in ſæcula ſæculorum. ℞. Amen.

Oratio.

Te deprecor Domine ſancte Pater omnipotens æterne Deus, ut huic famulo tuo N. qui in ſæculi hujus nocte vagatur incertus, & du-

[a] Exorciſmos, & exſufflationes etiam ſuper infantes baptizandos ſuo tempore dici ſolitos fuiſſe teſtatur D. Auguſtinus epiſt. 194. n. 43. & n. 46. edit. Pariſ.

dubius viam veritatis, & agnitionis tuæ jubeas demonſtrari: quatenus reſeratis oculis cordis ſui te unum Deum Patrem omnipotentem in Filio, & Filium cum Spiritu Sancto in Patre recognoſcat. Atque hujus confeſſionis fructum hic, & in futuro ſæculo percipere mereatur. Per eundem Dominum.

Interroget nomen Infantis. Credis in Deum Patrem omnipotentem creatorem cæli, & terræ? ℟. Credo. *Interroget.* Credis & in Jeſum Chriſtum Filium ejus unicum Dominum noſtrum natum & paſſum? ℟. Credo. *Interroget.* Credis & in Spiritum Sanctum, ſanctam Eccleſiam Catholicam, Sanctorum Communionem, remiſſionem peccatorum, carnis reſurrectionem, vitam æternam. Amen? ℟. Credo.

Et ſequitur Oratio.

Omnipotens ſempiterne Deus Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti reſpicere dignare ſuper hunc famulum tuum N., quem ad rudimenta Fidei dono vocare dignatus es, omnemque cæcitatem cordis ab eo expellere vitiorum omnes laqueos Sathanæ, quibus fuerit colligatus. Aperi ei Domine januam pietatis tuæ, ut ſigno ſapientiæ tuæ imbutus, omnium cupiditatum fœtoribus careat, & ad ſuavem odorem præceptorum tuorum lætus tibi in Eccleſia tua deſerviat, & proficiat de die in diem, ut idoneus efficiatur accedere ad gratiam Baptiſmi tui percepta medicina. Per Chriſtum Dominum noſtrum. ℟. Amen.

Iterum

Iterum ſignet eum dicendo .

Preces noſtras , quæſumus Domine , clementer exaudi ; & hunc electum N. cujus Crucis impreſſione ſignamus tua virtute cuſtodi . Et magnitudinis gloriæ tuæ rudimenta ſervans per cuſtodiam mandatorum tuorum ad regenerationis gloriam pervenire mereatur . Per Chriſtum Dominum noſtrum . ℟. Amen .

Oratio .

Deus, qui humani generis ita es conditor, ut ſis etiam reformator , propitiare populo tuo adoptivo , & novo teſtamento ſobolem novæ prolis aſcribe : ut filii promiſſionis tuæ , quod non poterunt aſſequi per naturam gaudeant ſe recepiſſe per gratiam . Per Dominum noſtrum . ℟. Amen .

Tunc Sacerdos accipiat de ſale benedicto , & ponat in ore infantis dicendo . N. Accipe ſalem ſapientiæ , qui propitiatus ſit tibi in vitam æternam . ℟. Amen .

℣. Pax tibi . ℟. Et cum ſpiritu tuo .

Oremus *Oratio .*

Deus Patrum noſtrorum , Deus univerſæ conditor veritatis , te ſupplices deprecamur , ut hunc famulum tuum N. reſpicere digneris propitius , ut hoc primum pabulum ſalis guſtantem non diutius eſurire permittas , quo minus cibo expleatur cæleſti : quatenus ſit ſemper ſpiritu Domini fervens , ſpe gaudens , tuo nomini ſemper ſerviens , & perduc eum ad novæ regenerationis lavacrum , ut cum fideli-

bus tuis promiſſionum tuarum æterna præmia conſequi mereatur. Per Chriſtum Dominum noſtrum. ℟. Amen.

Et tenendo manus ſuper caput pueri dicat ſimul cum famulo Pater noſter, qui es in Cælis, ſanctificetur nomen tuum: Adveniat regnum tum, fiat voluntas tua, ſicut in Cælo, & in terra. Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie, & dimitte nobis debita noſtra, ſicut nos dimittimus debitoribus noſtris, & ne nos inducas in tentationem: ſed libera nos a malo. Amen.

Symbolum.

Credo in Deum Patrem omnipotentem, Creatorem Cæli,& terræ & in Jeſum Chriſtum Filium ejus unicum Dominum noſtrum, qui conceptus eſt de Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, paſſus ſub Pontio Pilato, crucifixus, mortuus, & ſepultus, deſcendit ad inferos, tertia die reſurrexit a mortuis, aſcendit ad cælos, ſedet ad dexteram Patris omnipotentis; inde venturus eſt judicare vivos & mortuos. Credo in Spiritum Sanctum, & Sanctam Eccleſiam Catholicam. Sanctorum Communionem, Remiſſionem peccatorum, carnis reſurrectionem, vitam æternam. Amen.

Interroget nomen Infantis dans ſtolam in manu Santuli extra portam exiſtens, & cum Infante eum introducendo in Eccleſia dicens:

Ingredere in templum Domini Dei tui, ut merearis videre Filium Dei, habeaſque partem

tem cum ſanctis, & electis ejus in vitam æternam. ℞. Amen. Honora Patrem tuum, & Matrem tuam, ut ſis longævus ſuper terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi.

Tunc [a] *Santulus ponat Infantem in terra, & Sacerdos legat ſuper eum.*

Æternam, ac juſtiſſimam pietatem tuam deprecor Domine ſancte Pater omnipotens æterne Deus, qui & auctor luminis, & veritatis ſuper hunc famulum tuum N. largitatem tuæ benedictionis infundas: ut digneris eum illuminare lumine ſcientiæ, & intelligentiæ tuæ. Munda eum, ac ſanctifica. Da ei ſcientiam veram, ut dignus efficiatur accedere ad

 gra-

a Pænitentiarum, quas Catechumeni ſubibant, ritus iſte ſpeciem quamdam præſefert. Ipſos enim Infantes quamdam pœnitentiæ umbram ante baptiſmum olim ſuſcepiſſe nos edocet s. Hildefonſus Toletanus Archiepiſcopus, qui lib. annot. de Ord. Bapt. cap. 1. ſic ait: *Hi*, ſcilicet Catechumeni, *ſi majores ætate ſunt cum actione pœnitentiæ veniunt, ſi minores ſunt in ſigno pœnitentiæ per ſtramenta ciliciorum a miniſtris deducuntur ad Sacerdotem, ut qui per ſe non poſſunt agere pœnitentiæ ſignum, propter ætatis minimæ tempus, & hoc teneatur in pœnitendi effectu, quod notatur in pœnitentiæ ſigno.* Quum vero præter cilicium volutatio in pulvere, cervicum inflexio, ac χαμευνία, ideſt humi cubatio Catechumenorum afflictationes fuerint; facile crediderim aliquam ex iſtis innui a ritu noſtro, quo ut alibi per ſtramenta ciliciorum, Aquilejenſes Infantes humi jacentes pœnitentium ſimilitudinem gerebant. Interim de multiplicibus Catechumenorum pœnitentiis vide, ſi lubet, Gregor. Nazianz. orat. 40. in ſacr. Lavac. Auguſtinum ſer. 13. ad Neoph. Cyrillum in Præfat. ad Catech. Myſtagog. ac, ut alios Patres omittam, Joſephum Vicecomitem Ambroſiani Collegii Doctorem, qui lib. 3. De antiq. Bapt. rit. ac Cærem. cap. 11. & 12. hanc ſpartam uberrime exornavit.

gratiam Baptiſmi tui, teneatque firmam ſpem, doctrinam ſanctam, conſilium rectum, ut aptus ſit ad percipiendam gratiam Baptiſmi tui. Per Chriſtum Dominum noſtrum. ℟. Amen.

Nec te lateat Satanas imminere tibi pœnas, imminere tibi tormenta, imminere tibi gehennam, imminere tibi diem ſupplicii ſempiterni; diem, qui venturus eſt, velut clibanus ardens, in quo tibi atque univerſis Angelis tuis æternus veniet interitus. Proinde pro tua nequitia damnate atque damnande recognoſce ſententiam tuam, & da honorem Deo vivo, & vero. Da honorem Jeſu Chriſto Filio ejus, & Spiritui Sancto paracleto, in cujus nomine atque virtute adjuro te, quicunque es ſpiritus imunde, in hoc jacentis corpore conſtitutus, ut exeas, & recedas ab eo, fiatque vas mundum ad ſupervenientem jam nunc in ipſum Spiritum Sanctum. Sitque ei etiam templum Dei vivi, quem Deus & Dominus noſter Jeſus Chriſtus ad ſuam ſanctam gratiam, & benedictionem, fontemque baptiſmatis dono vocâre dignatus eſt, ut fiat ejus templum per aquam regenerationis in remiſſionem omnium peccatorum. In nomine Domini noſtri Jeſu Chriſti, qui venturus eſt judicare vivos, & mortuos, & ſæculum per ignem. ℟ Amen.

Hic elevetur Infans, & Catechizetur devote.

Medelam tuam deprecor Domine ſancte Pater omnipotens æterne Deus, qui ſubvenis in periculis, qui temperas flagella dum verberas,

ras. Te ergo Domine ſupplices deprecamur, ut hunc famulum tuum N. eruas ab hac valetudine, ut non prævaleat inimicus uſque ad animæ tentationem; ſed ſicut Job terminum ei impone, ne inimicus de anima iſta ſine redemptione baptiſmatis incipiat triumphare. Differ Domine exitum mortis, & ſpatium vitæ extende, releva quem perducas ad gratiam Baptiſmi tui. Per Chriſtum Dominum noſtrum. ℟. Amen.

Deinde cum ſputo tangat nares, & aures, ſic dicendo. Effeta, quod eſt aperire nares, & aures in odorem ſuavitatis, tu autem effugare diabole, appropinquabit enim judicium Dei.

Hic procedit ad fontem, & adducto Infante interroget eum de nomine ejus.

Credis in Deum Patrem omnipotentem, & Jeſum Chriſtum Filium ejus unicum Dominum noſtrum natum, & paſſum? ℟. Credo. *Interroget*. Credis & in Spiritum Sanctum, ſanctam Eccleſiam Catholicam, ſanctorum communionem, remiſſionem peccatorum, carnis [a] reſurrectionem, vitam æternam. Amen? ℟. Credo. *Interroget*. Abrenuntias Satanæ? ℟. Abrenuntio. *Interroget*. Et omnis pompis ejus? ℟. Abrenuntio. Et omnibus operibus ejus? ℟. Abrenuntio.

Tunc

a Sæculo IV, ut a Rufino accepimus, Expl. Symb., dogma idem Aquilejenſes noſtri uberius explicantes hujus carnis reſurrectionem profitebantur.

Tunc Sacerdos faciat Crucem [a] *in pectore, & inter ſcapulas Infantis de Oleo ſancto ſic dicens*: Ego te linio Oleo ſalutis in Chriſto Jeſu Domino noſtro, qui propitiatus ſit tibi in vitam æternam. ℟. Amen.

Poſtea interroget ex nomine Infantis dicens. N. Vis baptizari? ℟. Volo. *Et dicat ter & confeſtim baptizet eum dicendo*. Et ego te baptizo in nomine Pa ✝ tris, & Fi ✝ lii, & Spiritus ✝ Sancti. Amen. Dominus vobiſcum. ℟. Et cum ſpiritu tuo. *Et faciendo Crucem in vertice capitis cum Chriſmate* [b] *dicat*.

Oratio.

Deus omnipotens Pater Domini noſtri Jeſu Chriſti, qui te regeneravit ex aqua, & Spiritu Sancto, quique dedit tibi remiſſionem omnium

a Totum corpus olim perliniebatur. Adeundus Sanctus Cyrillus Hieroſol. in Cat. 20. Myſtag. 7. ubi hae de re ſic habet: *Deinde vero ſic exuti, exorcizato peruncti eſtis oleo a ſummis verticis capillis uſque ad infima, & participes facti eſtis ſinceræ oleæ Ieſu Chriſti*.

b Poſt ſuſceptum Bapriſmum ſtatim baptizati Chriſmare ab Epiſcopo ungebantur, ſive confirmabantur. *Oportet*, ait Canon 48. Laodicenus, *eos, qui illuminantur*, ſive ut legit Dionyſius Exiguus, qui baptizantur, *poſt baptiſma inungi ſupercæleſti Chriſmate, & eſſe regni cæleſtis participes*. Hujus diſciplinæ apud primæ, & mediæ ætatis ſcriprores infinita extant teſtimonia, quæ recenſentur a Ugone Menardo in notis ad Sacramentarium Gregorii pag 144. additque: *nec ungebatur Neophytus in vertice a Presbytero, cum ejuſmodi unctio inſtituta ſit ob defectum Epiſcopi*. Verum apud Græcos ad hanc uſque diem Presbyteri in frontibus baptizatos Chriſmate tangunt. Aſt etiam apud Latinos olim hæc conſuetudo obtinuit præſertim in Sardinia. De hac re conſulendus eſt D. Gregorius Epiſt. 9. lib. 3.

mnium peccatorum, ipſe te liniat Chriſmate ſalutis in Chriſto Jeſu Domino noſtro, ut habeas vitam æternam. Amen.

Iterum invocato d° ejus nomine. & dans ei Sacerdos veſtem dicat orationem.

Accipe veſtem [a] ſanctam, & immaculatam, quam perferas ante tribunal Chriſti, ut habeas vitam æternam, & vivas in ſæcula ſæculorum. ℞. Amen.

Item det candelam in dextra manu Santuli dicens Orationem.

Accipe lampadem [b] ardentem irreprehenſibilem,

a Veſtes albas, quibus baptizati e fonte baptiſmatis ed ſti induebantur, recenſent S. Cyrillus Hieroſol. Cateche. Myſtag. 4. S. Ambroſius lib. de initian. c. 7. aliique quamplures cum Latini, tum Græci Scriptores. Veſtem hanc in omnibus pene Eccleſiis ſeptem diebus retinebant Neophyti, ideſt eam in Sabbato ſancto egredientes de fonte baptiſmatis induebant, atque ſequenti ſabbato illa deponebatur. Hujuſce diſciplinæ teſtis eſt luculentus Auguſtinus ſer 157. de Dom. in oct. Paſc. *Paſchalis ſolemnitas*, ait, *hodierna feſtivitate concluditur, & ideo hodie Neophytorum habitus commutatur, ita tamen ut candor, qui de habitu deponitur, ſemper in corde teneatur.* Quam ob rem ſeptem has dies *albas* vocabant, teſte Rabbano Mauro lib. 5. de Inſtit. Cler. cap. 39.

b Neophytis olim cereos traditos fuiſſe in manibus refert s. Cyrillus Hieroſolymitanus Cateche 1. Myſtag., ejuſdemque ritus meminit s. Gregorius Nazianzenus Orat. 40. ubi Baptiſmi cæremonias deſcribens in earum numerum cerei geſtationem quoque reponit. Cereo ſeptem diebus, quemadmodum veſte candida, Neophytos olim uſos fuiſſe clare expreſſit ſæculo VIII. ſcribens Alcuinus de Divin Offic de Sabbato in Albis, ubi poſtquam dixiſſet, quod Neophyti ſeptem diebus veſtibus albis uterentur, ſubjicit: *ita noſtri baptizati extinctis peccatis præteritis ducuntur ad Eccleſiam columna cerei illuminata præcedente eos.*

ſibilem, cuſtodi Baptiſmum tuum, ut cum Dominus advenerit poſſis occurrere ei aula cœleſti. Amen. ℣. Dominus vobiſcum. ℟. Et cum ſpiritu tuo. Vade in pace [a].

Tibi, præſtantiſſime Pater, perfectæque perſpicientiæ tuæ libentiſſime ſubjicio quidquid hactenus morem tibi gerendi gratia de memorato baptiſmali Hieroglyphico ſermocinari ſum niſus. Singularis peritia tua in omni ſtudiorum genere, præſertim vero ſacra in Philologia, ſtatim diſcernet, num plauſibilis, beneque fundata ſit ratiocinatio mea, & perſpiciet inſuper quidquid ego, ut etiam atque etiam eam firmarem, adjicere potuiſſem. Judicium itaque tuum præſtolabor, ſimulque ea documenta, quæ in rem iſtam condita forte in magno eruditionis tuæ theſauro adſervas, ut ea tunc mihi ſint profutura, cum, ſicut alias innui tibi, de antiquis Baptiſteriis tractabo. Interim hæc pauca, quæ plurimis diſtentus curis præpropere collegi, humaniter excipe, meque, qui qua eximiæ virtutes tuæ digniſſimæ ſunt, æſtimatione te proſequor, amare perge. Vale.

Dabam S. Viti ad Tilaventum, IV. Kal. Aprilis ann. 1749.

[a] Hæc omnia pro re nata hic de Baptiſmo, ejuſque ritibus, ac cæremoniis recenſere placuit, ut magis magiſque eniteat, quam immerito Heterodoxi illos tanquam novos, & quaſi ſuperſtitionem redolentes explodant, elimінentque; quum contra a Patribus adhibitos, & nobis traditos fuiſſe ſatis, ſuperque exploratum ſit.

F I N I S.